

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ERGENLİK DÖNEMİ TASAVVUF ÖĞRETİMİNDE
FOTOĞRAFİK HAFIZA TEKNİKLERİYLE ZİHİN VE
KAVRAM HARİTALARI: MURÂKABE KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLÇİN ÖNTAN

BALIKESİR, 2023

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ERGENLİK DÖNEMİ TASAVVUF ÖĞRETİMİNDE
FOTOĞRAFİK HAFIZA TEKNİKLERİYLE ZİHİN VE
KAVRAM HARİTALARI: MURÂKABE KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülçin ÖNTAN

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Esmâ SAYIN

BALIKESİR, 2023

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY SAYFASI

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda 201912573006 numaralı Gülçin ÖNTAN'ın hazırladığı "Ergenlik Dönemi Tasavvuf Öğretiminde Fotoğrafik Hafıza Teknikleriyle Zihin ve Kavram Haritaları: Murâkabe Kavramı" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 09.06.2023 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

İmza

Üye (Danışman) Doç. Dr. Esmâ SAYIN

İmza

Üye Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN

İmza

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

.../.../2023

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

6/07/2023

İmza

Gülçin ÖNTAN

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim Yüce ALLAH'ın adıyla...

“İnsana bilmediği her şeyi öğreten O'dur (Alak 96/5)

Günden güne hızla değişen dünyada materyalist bir bakış açısı hakim olmaya başlarken yavaş yavaş kültürel ve dini değerlerimiz önemini kaybetmektedir. Bilim ve teknoloji alanında gerçekleşen gelişmeler kitle iletişim araçlarının yaygın bir biçimde kullanılmasına sebep olmuş bu da beraberinde toplumsal ve ahlâki değerlerde değişimi meydana getirmiştir. Toplumumuzun temel dinamikleri olan ergenlere modernlik adı altında bireyselliğe ve bencilliğe sevk eden gayri ahlâki bir yaşayış tarzı özendirilmiş, gencin bedensel yetenekleri ve zekâsı olduğu kadar duygu yoğunluğu olan bir boyutunun da olduğu göz ardı edilmiştir. Tasavvufî Eğitiminin temel gayesinin şahsiyet yapılanması olması sebebiyle Din Eğitiminde tasavvufa daha fazla yer verilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Bu çalışmada; gelişimin hızlı ve hassas olduğu ergenlik döneminde insan ruhunu eğitip terbiye ederek Hz. Peygamber'in örnek ahlâkına ulaşmayı hedeflemiş olan Tasavvufî Eğitimin güncellenmesi, gençlere ve çağa uygun olarak yeniden yapılandırılmasının gerekliliğine inanıp bu yolda farklı öğretim tekniklerine yer verilmesinin öneminden bahsedilmiştir. Tasavvuf eğitiminin kavramlarından biri olan Murakabe kavramını öğretebilmek için, Fotoğrafik hafıza teknikleri kullanılarak sekiz adet kavram ve zihin haritası hazırlanmıştır. Ergenler üzerinde çalışmanın etkisini görmek amacıyla öncesi ve sonrası olmak üzere mülakatlar yapılmış ve sonuçlar tezimizin sonunda ifade edilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan, her aşamasında sabır ve hoşgörü ile desteğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Esmâ SAYIN hocama şükranlarımı sunuyorum.

Mânevî ve teknik destekleri için değerli hocalarım Ravzanur ÖZBULUT, Hatice ATMACA ve Halime EŞİT'e, Esmâ Hatun Kız Kur'an Kursu'nda özveri ile çalışan tüm hocalarıma ve öğrencilerime katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

BALIKESİR, 2023

Gülçin ÖNTAN

ÖZET

ERGENLİK DÖNEMİ TASAVVUF ÖĞRETİMİNDE FOTOĞRAFİK HAFIZA TEKNİKLERİYLE ZİHİN VE KAVRAM HARİTALARI: MURÂKABE KAVRAMI

ÖNTAN, Gülçin

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Esmâ SAYIN

2023, 92 Sayfa

Kavram olarak "Gençlik", buluşa erme neticesinde, biyolojik ve psikolojik bakımdan çocukluğun sonu ile toplum hayatında sorumluluk alma dönemi olan 12-25 arasında kalan yaş gurubudur.

İnsan hayatının kritik aşamalarından birini oluşturan "Gençlik Dönemi" devamlı tartışma konusu olmuş ve kuşaklar arasında "çatışmalara" neden olmuştur. Her dönemin koşullarına göre "Gençliğin Sorunları" olmuş ve tartışılmıştır. Genç, bedeni canlı, ruhu diri; gönlü paylaşımına açık, hayattan beklentisi yüksek insan demektir.

Çağımızın gençliği internetin, televizyonun, medyanın ve farklılaşan çevresel faktörlerin etkisiyle çok köklü ve hızlı bir değişim süreci içindedir. Gençliğin temel probleminin; ruhunu şekillendiren iç aleminde varlığı anlamlandıran temel bir varlığın bulunmaması olduğunu düşünürsek bu tezle gençlerimizi Allah inancı ile tanıştırmak için güzel ahlâkın merkezi olan Tasavvuf 'un terbiye metotlarından Murâkabe'yi, kavram haritaları ve analogiyi kullanarak kolayca anlaşılmasını sağlamak hedeflenmiştir. "Anamlı Öğrenme "baz alınarak geliştirilmiş olan "Kavram ve Zihin Haritalarının", tanımı yapılmış ve eğitimde kullanımının önemine dikkat çekilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde; ergenlik dönemleri, ergenin bu süreçte fiziksel, cinsel, zihinsel, duygusal, sosyal, ahlâkî ve kişisel gelişimine değinilmiştir Üçüncü bölümde ergenin sağlıklı bir kişiliğe sahip olması için dinî ve ahlâkî eğitimin zaruretinden bahsedilmiş, gencin manevî gelişimin Tasavvufî Eğitimle arzu edilen noktaya ulaşabileceği ifade edilmiştir. Nebevî bir yöntem olan sevdirek ve

kolaylaştırarak öğretme metodunun, analogi ve kavram haritalarıyla uyum içerisinde olduğu bilimsel bir dille ifade edilmiştir.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde; muhafaza etme, koruma anlamına gelen Murâkabe kavramının Allah'ın isimleri ile olan bağlantısı hakkında bilgi verilip, ergenin hayatının her alanında İhsân şuurunu elde edebilmek için yegâne yolun Murâkabe'den geçtiği bilinci verilmeye çalışılmıştır. Hafızada kalıcılığı sağlayacak ve gencin dikkatini çekecek objelerle hazırlanan analogi ve kavram haritaları hadis, ayet ve kıssalarla desteklenmiştir.

Hazır bulunuşluk düzeyini ölçmek için Esmâ Hatun Kız Kursu'nda öğrenim gören 11-21 yaş grubu 19 öğrenciye Murâkabe kavramı ile ilgili sorular hazırlanarak mülâkat yapılmış akabinde analogi ve kavram haritaları ile sunum yapıldıktan sonra ikinci bir mülâkat yapılarak arasındaki fark karşılaştırılmış ve çalışmamız sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Murâkabe, Ergenlik, Gençlik, Güzel Ahlâk.

ABSTRACT

MIND AND CONCEPTUAL MAPS WITH PHOTOGRAPHIC MEMORY TECHNIQUES IN THE TEACHING OF ADOLESCENCE: THE CONCEPT OF MURÂKABE

ÖNTAN, Gülçin

Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Esma SAYIN

2023, 92 Pages

"Youth" as a concept is the age group between 12-25, which is the period of reaching puberty, the end of childhood biologically and psychologically, and the period of social life.

The "Youth Period", which is one of the critical stages of human life, has always been the subject of discussion and has caused "conflicts" between generations. According to the conditions of each period, "Youth Problems" have been and discussed. Young, alive in body, alive in spirit; It means a person whose heart is open to sharing and has high expectations from life.

The youth of our age is in a very radical and rapid change process with the effect of internet, television, media and differentiating environmental factors. The main problem of youth; Considering that there is no fundamental existence that shapes the soul and gives meaning to existence in the inner world, this thesis aims to make it easier to understand Sufism, which is the center of morality, by using concept maps and analogy, in order to introduce our young people to the belief in Allah. "Concept and Mind Maps", which were developed on the basis of "Meaningful Learning", were defined and the importance of their use in education was pointed out.

In the second part of the thesis; Adolescence periods, the physical, sexual, mental, emotional, social, moral and personal development of the adolescent in this process are mentioned. It has been expressed in a scientific language that the method of teaching by endearing and facilitating, which is a prophetic method, is in harmony with analogy and concept maps.

In the fourth part of our study; In this study, information was given about the connection between the concept of Murâkabe, which means preservation and protection, and the names of Allah, and it was tried to give the awareness that the only way to achieve Ihsan consciousness in all areas of the adolescent's life is through Murâkabe. Analogy and concept maps prepared with objects that will ensure permanence in the memory and attract the attention of the youth are supported by hadith, verses and parables.

In order to measure the level of readiness, 19 students in the 11-21 age group studying at Esmâ Hatun Girls' Course were interviewed by preparing questions about the concept of Murâkabe.

Keywords: Sufism, Inspection, Adolescence, Youth, GoodMorals.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi (Konusu).....	3
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
1.5. Tanımlar	4
2. İLGİLİ ALANYAZIN	7
2.1. Kuramsal Çerçeve	7
2.1.1. Erkenlik Dönemi.....	7
2.1.1.1. Ergenlik Döneminin Evreleri.....	8
2.1.1.1.1. İlk Ergenlik Dönemi.....	8
2.1.1.1.2. Orta Ergenlik Dönemi	9
2.1.1.1.3. Son Ergenlik Dönemi.....	10
2.1.1.2. Ergenlik Döneminin Gelişim Aşamaları.....	11
2.1.1.2.1. Fiziksel Gelişim ve Cinsel Gelişim.....	11
2.1.1.2.2. Zihinsel Gelişim	12
2.1.1.2.3. Duygusal Gelişim.....	13
2.1.1.2.4. Sosyal Gelişim	14
2.1.1.2.5. Ahlâkî Gelişim	14
2.1.1.2.6. Kişilik Gelişimi	17
2.1.1.3. Ergenlik Dönemi Dinsel Gelişim Özellikleri.....	17
2.1.1.3.1. Dinî Şuurun Uyanması	19
2.1.1.3.2. Dinî Bunalım ve Şüpheler	21
2.1.1.3.3. Dinî Tutumların Belirginleşmesi.....	23

2.1.1.3.4. Günahkarlık, Pişmanlık, Adalet Duyguları.....	24
2.1.1.3.5. Tövbe ve Dinî Konularda Durulma.....	24
2.2. İlgili Araştırmalar	25
3. YÖNTEM.....	27
3.1. Araştırmanın Modeli	27
3.2. Evren ve Örneklem.....	27
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	27
3.4. Verilerin Toplanma Süreci	28
3.5. Verilerin Analizi.....	28
4. BULGULAR VE YORUMLAR	29
4.1. Tasavvufî Kavramların Öğretiminde Kullanılan Teknikler	29
4.1.1. Kavram Gelişimi.....	26
4.1.2. Kavram Haritası Tekniği	30
4.1.3. Zihin Haritası	31
4.1.4. Anoloji Tekniği.....	33
4.1.5. Fotoğrafik Hafıza	31
4.2. Tasavvufî Eğitime Genel Bakış.....	34
4.2.1. Din Eğitiminde Tasavvuf Öğretiminin Önemi	35
4.2.2. Tasavvuf-Eğitim İlişkisi	37
4.2.3. Değerler Eğitimi ve Tasavvuf İlişkisi.....	38
4.3. Murâkabe Kavramı.....	41
4.3.1. Murâkabe İle İlişkili Bazı Kavramlar.....	43
4.4. Kavram Haritası Tekniğine Göre ‘Murâkabe’ Kavramının Öğretimi.....	45
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	82
5.1. Sonuçlar.....	82
5.2. Öneriler.....	83
KAYNAKÇA	85

TABLÖLAR LİSTESİ

<u>Tablo 1.</u> Sûfîlerin Murâkabe İle Esmâü'l-Hüsna'dan Bağ Kurdukları Temel İsimleri	44
---	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Kul Daim, Rab Daim Kavram Haritası Örneği	49
Şekil 2. Kedi Analoji Örneği	52
Şekil 3. Kalbimin Pusulası Analoji Örneği.....	55
Şekil 4. İç Boyut Kavram Haritası Örneği.....	58
Şekil 5. Dış Boyut Kavram Haritası Örneği	60
Şekil 6. Ayna Analoji Örneği.....	63
Şekil 7. Her An Kavram Haritası Örneği.....	67
Şekil 8. Kontrol Kulesi Analoji Örneği	71

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.s. : Aleyhi's-Selam
c. : Cilt
c.c. : Cellecelaluh
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz. : Hazreti
r.a. : Radiyallahuanh
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallahu Aleyhi Vesellem
vd. : Ve Diğerleri

1. GİRİŞ

İnsan yeryüzündeki varlıkların en üstünü ve mükemmeli olmakla birlikte doğuştan getirmiş olduğu bedensel ve ruhsal yeteneklerini kullanabilecek potansiyelde değildir. Bu nedenle bireyin bu yeteneklerinin eğitim yoluyla ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Hayatın oldukça hızlı aktığı, insanların bu hız içerisinde maddeden ötede bir hakikatin var olduğunu düşünemeyecek kadar dünyaya daldığı bir dönemde Değer Eğitiminin gün geçtikçe daha da önem kazandığı müsellemidir. Ancak asıl problem bu Değer Eğitiminin insanlara ne şekilde ve hangi yollar ile kazandırılacağıdır. İşte burada, düşünce geleneğimize dönerek kendi kültür kodlarımızdan yararlanmak ve Değer Eğitiminde hem teorik hem de pratik açıdan büyük birikime sahip olan tasavvuf kültüründen hareketle insanımıza yeni yaklaşım biçimleri sunmak durumundayız (Bolat, 2016, s. 46).

Din Eğitiminin hedefi insanı iyi insan konumuna getirmektir. Bu iyi insan olmayı da bir bütün olarak gerçekleştirmeyi hedefler ki nihayeti güzel ahlaktır. Güzel ahlâkı da bir tutum, bir eğilim olarak tanımlamak gerekirse; Tasavvufi Eğitim ve uyguladığı ritüellerin de insandaki tutum ve eğilimleri iyiye çevirme hedefi bakımından dinin esas gayesine yönelik bir faaliyet olduğu ortadadır. Tasavvufi Eğitim ve uyguladığı ritüeller, insanın fitri olarak özüne doğru bir gelişim sağlamasını ve öz olarak mükemmel yaratılan yapıyı bozan dış uyarıcılar, nefis, kötü alışkanlıklar vs.gibi olumsuzlukları önlemeyi hedeflemesiyle dedinin esas gayesine büyük hizmet etmektedir.

İslam dininin ilk muallimi Hz. Muhammed (s.a.v) olduğu gibi Tasavvufi Eğitimin de bir mürşid-i kâmile gerçekleştiği söylenebilir. Hz. Peygamber bu eğitimi yaparken bireysel ve gelişimsel farklılıkları göz önüne alıp herkese aynı şekilde ve yöntem ile eğitim yapmamış, bir nevi bireysel eğitim yapıp onlarla özel ilgilenmiştir. Böylelikle kısa bir sürede, yaptığı Din Eğitiminin müthiş başarısı ortaya çıkmıştır.

Dinînin temel amacı insanları eğitmek ve onları manevî bir terbiyeden geçirmektir. İnanan insanları ruhi bir eğitimden geçirmek suretiyle “insan-ı kâmil” konumuna çıkarmayı gaye edinen tasavvuf ilmi de, bahsedilen dinî eğitimin bir yönünü teşkil etmektedir. İslam dinî, dinî eğitim için esaslar belirlerken Tasavvufî Eğitim de kendine has özel bir programın esaslarını gerçekleştirmeye çalışır. Hz. Muhammed (s.a.v) ve sahabe döneminde Tasavvufî Eğitimden bahsedilmezken, Tasavvufî Eğitimin özelliklerini hayatlarında görüyor olmamız Tasavvufî Eğitimin Kuran ve Sünnet üzerine bina edildiğini göstermektedir (Gözütok, 1992, s. 73).

İnsanlıkla beraber var olan Din Eğitimi aslında insana kendine özüne (fitratına) uygun bilişsel, duyuşsal ve bedeni gelişimleri kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu amacın duyuşsal gelişimini kazandırmaya çalışan Din Eğitiminin Tasavvufî Eğitim boyutudur, denilebilir. Tasavvufî Eğitim; Kuran ve Sünnet ışığında onların özüne uygun bir şekilde yapılan Din Eğitiminin yaygın faaliyetidir, denilebilir.

Nebevî eğitim metodunda da bize örnek olarak sunulan, Kuran-ı Kerim’de “Ey Oğulcuğum” diye başlayarak evladına öğüt veren Lokman (a.s) bireyin ahlâkî gelişimi için öncelikle ona inanç eğitimi vermeyi uygun gördü. İnanç eğitimi verirken de öncelikle oğlunu şirkten korumaya davet etti. Ardından şirki zulmün en kötüsüne benzeterek çocuğuna bir ameli niçin yapmaması gerektiğinin açıklamasında bulundu. Lokman (a.s) çocuğunun itikadının ıslahını amelinin ve ahlâkının ıslahından önce gördü. Bu sebeple eğitimde öncelikli mesele gençlerin inanç problemlerini ortadan kaldırmak olup, bu konuyla ilgili gençlerin aklına gelebilecek her türlü sorulara cevap vermek önceliğimiz olmalıdır.

Buluğ çağına ermiş, dinen mükellef kabul edilen ergenlere, şirkin ne olduğu ve şirkin en büyük zulüm olmasının sebeplerini anlatmak ayrı bir önem ifade etmektedir. İnanç noktasında büyük bir boşluk yaşayan günümüz gençleri, Allah tasavvuru zihinlerinde gerçek ve doğru anlamda oturmadığından Deizm ve Ateizm tuzağına düşmektedirler. Saf ve katıksız bir Allah inancı yerine Cahiliye devrini aratmayacak düzeyde şirk unsuru barındıran yeni bir nesil gelmiştir.

Gençlerimizi hak olan Allah inancı ile tanıştırmak için Tasavvufî terbiye şarttır. Bir ömrün en cevval, en dinamik ve bereketli mevsimi gençlik çağıdır. Çünkü gençlik; cesaret, sağlık, heyecan, çalışkanlık, zindelik demektir. Eğer insan çocukluk ve gençlik dönemini güzel bir şekilde değerlendirirse, hayatını sağlam temeller üzerine atmış olur. Bu sebeple gençlik, bir ömre bedeldir. Taze dimağlara Rasulallah

(s.a.v)'in muhabbetini verebilmek, gönülleri O'nun aşkıyla yeşertmek lazımdır. Efendimiz (s.a.v)'in örnek hayatını kuru bir kronoloji olarak değil her dakika ve her saniye hayatımızda O (s.a.v)'in hal ve hareketlerini taklit edebilme şuuru içerisinde olunmalıdır.

Kişinin ahlâkının güzel oluşu, kalbindeki imanının olgunluğundandır. Şirkten arınmış bir iman, ancak Allah'a yaklaşıma vesile olup kötülüklerden alıkoyabilir. O halde gençler için en önemli eğitim sağlam bir iman ve güzel ahlâkın timsali olan Resûlullâh'ın (s.a.v) yeni nesilleri tanıştırmak olacaktır. Tasavvufî Eğitim de bunu amaçlamaktadır.

1.1. Araştırmanın Problemi (Konusu)

Bu çalışmanın konusu, Tasavvuf eğitiminin aşamalarından biri olan Murâkabe'yi analogi ve kavram haritaları kullanarak gençlere açıklamaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Kâmil insan yetiştiren tasavvuf eğitiminin temel kavramlarını; fotoğrafik hafıza teknikleri, analogi ve kavram haritaları kullanarak hızlı ve kolay anlaşabileceğini göstermektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Ergenlik dönemi tabiatı itibarı ile sorunlu, bunalımlı bir hayat evresi olarak bilinmekte ve kabul edilmektedir. Hayatın anlamı, kimliğin tanımı, insanî görev ve sorumlulukların sınırı gibi konular bu evreyi yaşamakta olan gencin yaşadığı en önemli sorunlardır. Gençlerin dini yönelimlerinde, değişen toplumsal şartlara göre bazı değişikliklerin olmasına rağmen, geleneksel anlatım yöntemleri (vaaz, irşat vs. gibi) hız, haz çağını yaşayan günümüz gençliğine hitap edememektedir. Gençlerin modern batıl inançlara, davranışsal bağımlılığa (internet, bilgisayar oyunları, kumar, alışveriş) yönelimi gün geçtikçe artmaktadır.

Bu çalışma; Görselliği ve hızı ön planda tutan, çabuk dikkatleri dağılan gençlere güzel ahlâkın merkezi olan Tasavvufun temel kavramlarını kavram ve zihin haritaları ve analogi örnekleri kullanarak, anlayabilecekleri bir seviyeye getirip,

zevkle ve istekle öğrenebilecek hale getirmeyi hedeflediğinden büyük bir önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

- Öğrencilerin Murâkabe kavramını daha önce duydukları varsayılmıştır.
- Öğrencilere Analoji ve Kavram Haritaları, Murâkabe kavramını öğrenmelerinde kolaylık sağladığı varsayılmıştır.
- "Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kâf, 35/16) ayetini öğrendikleri varsayılmıştır.
- Öğrencilerin dışa dönük bir hayat yaşadıkları varsayılmıştır.
- Ayna analoji örneğini öğrendikten sonra aynaya baktıklarında görüşlerinde değişiklik olduğu varsayılmıştır.
- İç ve dış boyut kavram haritası sunulduktan sonra Allah'ın bizi gördüğünü hissettiği duygusunun öğrencilerde değişime yol açtığı varsayılmıştır.
- Tasavvuf kelimesiyle ilgili yeni bilgiler öğrendiği varsayılmıştır.
- Cibril hadisinde anlatılmak istenilen bilgiyi öğrendikleri varsayılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamız, 2022-2023 eğitim ve öğretim döneminde Balıkesir ili Karesi ilçesinde Esmâ Hatun Kur'an Kursu'na devam eden 12-20 yaş aralığında 19 öğrenci ile sınırlıdır. Öğrencilerle yapılan mülâkat aralığı iki ay ile sınırlıdır. Tasavvufî kavramlardan sadece Murakabe kavramı üzerinden çalışma yapılmıştır.

1.6. Tanımlar

Murâkabe: Muhafaza etme koruma anlamlarına gelen Murâkabe aslında Tasavvufî anlamda kalbin, kötülüklerden korunması anlamlarında kullanılır (Seccadi, 2007, s. 335). Murâkabe kavramında kulun her daim Allah'ın kendisi için muttali olduğu düşüncesine hâkim olması ve bu durumun devam edeceğine olan inancını da kapsamaktadır (Curcani, 1983, s. 210; el-Hâkim, 2005, s. 604). Murâkabe insanın duygularına odaklanması vasıtasıyla "kalbindeki duyguları kontrol etmesi" metodudur (Sayın,2018, s. 183).

Buna göre Murâkabe'nin; biri kulun Allah'a yönelmesini, diğeri ise kendi kalbine yönelmesini ifade eden iki yönü bulunmaktadır. Dînî terimlerin açıklandığı sözlüklerde, "Allah'ı kalp ile düşünmek, O'nun her zaman, her yerde hâzır ve nâzır olduğunu; kendisini görüp işittiğini bilinç olarak yaşamak", (Seccadi, 2007, s. 335; Pakalın, 1971, s. 582). "*Kulun nefşini kontrol altında bulundurması, Allah ile birlikte olma bilincini diri tutması, Allah'tan feyiz beklemesi, Allah'ı görüyormuşçasına ibâdet etme mertebesine ulaşması*", (Karaman ve Ural, 2006, s. 471) "*Hem iç âleminde hem de zâhiri hâllerinde Hakk'a yönelmenin maksadını sürekli olarak düşünmek*" (Kâşanî, 2004, s. 498) gibi farklı şekillerde tanımlanan Murâkabe, en genel anlamıyla, her ânı Allah ile beraberlik şuûru içinde geçirmektir (Uludağ, 2006, s. 204). Murâkabe'nin asıl anlamı, kulun Allah'ın huzurunda olduğunu düşünerek ibadetlerini layıkıyla yapmaya çalışmasıdır (Uludağ, 2006, s. 204).

Ergenlik Dönemi: Ergenlik dönemi, "bireyin en büyük bilişsel, duygusal gelişme gösterdiği ve her şeyi eleştirerek, soruşturarak, kendince yepyeni bir dünya kurmaya çalıştığı çağdır (Cüceloğlu, 2016, s. 360).

Orta Ergenlik Dönemi: Orta dönem, kızlarda 15-18 yaş aralığını, erkeklerde 17-19 yaş aralığını kapsamaktadır. Bedensel olarak gelişimin bu dönemde yavaşladığı görülür (Murat, 2013, s. 16).

Son Ergenlik Dönemi: Son ergenlik dönemi, kızlarda 18-20 yaş aralığını, erkeklerde 19-21 yaş aralığını kapsamaktadır. Bu dönemle birlikte ergende, krizler ve tutarsızlıklar azalarak davranışlarda daha ağırbaşlı bir tavır sergilenir (Murat, 2013, s. 17-18).

Kavram: Kavramlar bilişsel süreçlerde anlama kabiliyetimizi daha kolay kullanmamıza yardımcı olmaktadır. Karmaşık olguları ve olayları daha basit ve sade hale getirme konusunda kavramları kullanırız. Ayrıca geçmiş tecrübelerimiz yeni kavramların bilişsel süreçlerde kategorize edilmesinde önemli rol oynar (Maviş, 2015, s. 131).

Kavram Haritaları: Kavram haritaları, kavramlar arasındaki anlamlı ifadeleri temsil eden bir yapıdadır. İfadeler ise anlamlı üniteler halindeki sözcüklerle birbirleriyle ilişkilendirilmiş kavram dizisi demektir. En basit haliyle bir kavram haritası, bir ifade oluşturmak için birbirine bağlanmış iki kavramdan oluşur. Örneğin;

“Gökyüzü mavidir” ibaresi “gökyüzü” ve “mavi” kavramlarına dair geçerli bir ifade oluşturan basit bir kavram haritasıdır (Novak ve Gowin, 1999, s. 15).

Zihin Haritası Tekniği: Zihin haritası tekniği aslında not alma tekniğinin gelişmiş bir modelidir. Tony Buzan bu tekniği ilk defa ortaya attığında beynin kullanılabilir potansiyelinin ne kadar fazla olduğuna dikkat çekmişlerdir (Brinkmann, 2003). Anahtar sözcüklerden yararlanarak bilginin düzenli bir halde saklanması, hatırlanması ve istenen kriterlere göre kategorize edilmesine imkan vermektedir (Buzan, 2009). Zihinsel işleme kapasitesini de artıran bu teknikle renkler, görseller ve özellikle anahtar sözcükler hem anlama, hem de hatırlamayı daha kolay hale getirmektedir (Aydın, 2009). Novak (1998) zihin haritalamanın, öğrencilerin yapacağı öğrenmelerin anlamlı hale gelmesi için kullanılacak bir grafiksel gösterim şekli olduğunu vurgulamaktadır.

Fotoğrafik Hafıza: Sözcüklerin çeşitli görseller halinde kodlanarak akılda tutulduğu hafıza türüdür (Sayın, 2018).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın ilgili alanyazın bölümü iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kuramsal çerçeve kısmı; ikinci bölümde ise, konu ile ilgili yapılan araştırmalar yer almaktadır.

2.1.1. Ergenlik Dönemi

Ergenlik dönemi, yaş aralıkları noktasında farklı görüşlerin olduğu, insanda bedensel ve psiko-sosyal açıdan pek çok değişimin yaşandığı çocukluk ile yetişkinlik arasında bir geçiş dönemidir (Uğurel Şemin, 1984, s. 9; Hökelekli, 2010, s. 266). Genel olarak 12-20 yaş arası ergenlik dönemi olarak adlandırılır. Ergenlik döneminde ortaya çıkan dinî değişimleri; ilk basamak dinî şuurun uyanması ve gelişmesi, dinî kabullerin sorgulanması ve şüphe, son olarak da dinî tutumların belirginlik kazanmasıdır (Özüdoğru Erdoğan, 2014, s. 153).

Ergenlik dönemi, kişinin biyolojik olarak çocukluktan sıyrılıp yetişkinliğe adım atmasının yanında zihinsel bir gelişme sonucunda kendisini, değerlerini ve hayata bakışını yeni baştan oluşturduğu için insan hayatının en önemli bölümünü içermektedir.

Cüceloğlu (2016, s. 360) bu dönemden, “bireyin en büyük bilişsel, duygusal gelişme gösterdiği ve her şeyi eleştirerek, soruşturarak, kendince yepyeni bir dünya kurmaya çalıştığı çağ” olarak bahsetmektedir.

Binbaşıoğlu (1975, s. 83-84), ergenlik dönemi için “çocuğun çocukluktan kurtulduğu, tam yetişkin de olamadığı yıllar” ifadelerini kullanır. Ayrıca ergenliğin, bireyin “ikinci kez dünyaya gelişi” olarak nitelendirildiğini ve psikologların bu sebeple ergenlik dönemine oldukça önem verdiğini söyler. Denilebilir ki tam da bu ve benzeri nedenlerle ergenlik dönemindeki bireyin kimlik bulma serüveni, her dönem pek çok açıdan ele alınarak inceleme konusu olmuştur.

2.1.1.1. Ergenlik Döneminin Evreleri

Ergenlik, içerisinde farklı dönemlere ayrılarak; ilk ergenlik, orta ergenlik ve son ergenlik olmak üzere üç döneme kategorize edilir (Murat, 2013, s. 14-15). Ergenlik dönemindeki gelişmelerin, aşamalarını ve ortaya çıkma yoğunluğunu bilmek, ergenleri anlamak ve onlara destek olmak için önemlidir.

2.1.1.1.1. İlk Ergenlik Dönemi

İlk ergenlik dönemi, kızlarda 13-15 yaş aralığını, erkeklerde ise 15-17 yaş aralığını içine alır. Bu dönemle birlikte artık bireyde, dinî mükellefiyet de başlar (Murat, 2013, s. 15). İslami kaynaklarda, kişi buluğ çağına girmesiyle akıl-baliğ kabul edilir. Bu dönemde kişi bedensel olarak çocuksu olmaktan çıkmakla beraber erişkin gibi de değildir. Çocuksu tavırlar ile yetişkin davranışları arasında bocalayıp durur (Şentürk, 2010, s. 94; Temel ve Aksoy, 2016, s. 10) ve gelgitler yaşar.

Ön ergenlik dönemi denilen ilk ergenlik dönemi, bedensel gelişimin yaşandığı evre olup, boyun uzaması, kilonun artması, cinsiyet özelliklerinin kazanılması, iç organların gelişmesi ve bilişsel gelişimle birlikte düşüncelerin derinleşmesi gibi değişimlerin görüldüğü bir dönemdir (Yücel, 2009, s. 4). Curtis, bilişsel gelişimle birlikte soyut ve daha karmaşık düşünme yeteneği geliştiğini (Kocamanoğlu, 2021, s. 22) ifade etmiştir.

İlk ve ortaokul dönemlerine denk gelen bu evrede, motor gelişim hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Hareket becerilerinin öğrenilmesi için ideal olan bu yaşta çocuklar, gelişen becerileri ile bir şeyler başarmak isterler. Buna göre, becerilerin ve gerekli tekniklerin geliştirilmesi için bu dönemin özelliklerinin göz ardı edilmemesi faydalı olacaktır (Muratlı, 2007, s. 85-89). Özellikle ebeveynlerin ve öğretmenin desteği, motor gelişimine katkı sağlayacaktır. Bu dönemde, vücudun bazı bölgelerinde farklılıklar ikincil cinsiyet özelliklerinin meydana gelmesiyle oluşan ve biyolojik farklılaşmadan kaynaklanan baskı, ergenin bu hale adapte olarak yaşayacağı sıkıntılarla mücadele etmesini gerektirmektedir (Parlaz vd., 2012, s. 10-16). İlk ergenlikte görülen ani değişiklikler, ergende; endişe, tereddüt, utanma ve suçluluk duygusunu oluşturur. Bu süreçte ergen, toplumun etkisiyle; günah işleyeceğini, hasta olacağını, delireceğini düşünüp bunalıma girebilir ve hatta bu konularda kendi kendine ağır tabular oluşturabilir.

Fiziksel, bilişsel ve davranışsal değişikliklerin hızlı bir şekilde gerçekleştiği bu dönemde ergenler, bu değişimlere adapte olabilmek için fazlaca çaba harcarlar. Bedensel görünümdeki değişim, artan dürtüler, cinsel kimliğin farkındalığının artması ve bazı cinsiyet rollerini kazanmasını da beraberinde getirir. Yakın arkadaş çevresinde aynı cinsten gruplara yer verilirken, arkadaş grubu ergenin ilgi duyduğu alanları etkiler (Derman, 2008, s. 9). Ergen, kendisini çocukluktan çıkışın, yetişkinliğe adım atıp, onlar gibi görünmeye başlamasının ilk adımında olduğunun farkındadır.

İlk evre, çocukluğu sona erdiren ve ergenliği hazırlayan bir evredir. Bu evre aynı zamanda; erinliğin getirdiği bedensel değişimlerle karşı karşıya kalınması, kaybedilen çocukluğun mateminin tutulması ve ebeveynlerden ayrı bir birey olduğu hissini başlamasıyla birlikte bağımsızlığın kazanılması gibi birçok değişime maruz kalınan, yeniliklerle dolu bir evredir (Kolbay, 2008, s. 30). Bu evre, çocukluktan yetişkinliğe geçmenin ilk adımıdır.

2.1.1.1.2. Orta Ergenlik Dönemi

Orta dönem, kızlarda 15-18 yaş aralığını, erkeklerde 17-19 yaş aralığını kapsamaktadır. Bedensel olarak gelişimin bu dönemde yavaşladığı görülür (Murat, 2013, s. 16). Bu dönemde gençler, kendilerini ailelerinden duygusal olarak izole edip, karşı cins ve yakın arkadaşlarına yatırımda bulunabilirler. Bağımsız bir birey olduğunu anne babadan ayrışarak onlara ispatlamaya çalışır. Bu evredeki ergenler aileden ayrışıp arkadaş çevresine daha çok karıştığı için arkadaşlarının fikirleri, ergenin benlik saygısını etkilemektedir (Derman, 2008, s. 9-21). Akran ve arkadaşlarının fikirleri bireyi mutlu ediyorsa bu durum benlik saygısını yükseltirken aksi hali benlik saygısını düşürmektedir.

Genellikle karşı cins ve arkadaşlara yatırımlar yaparak geçen bu dönemde ergen, karşı cinse hoşlandığını rahat bir şekilde ifade eder, cinsel çekiciliğini deneyimlemeye çalışır, yaştlarının zorbalığı ve kendisine zararı olacağı kişilerden korunmak amacıyla kendisini koruyacağına inandığı gruplara dâhil olmak ister (Şahin ve Özçelik, 2016, s. 42-49). Kendisini rahat hissedeceği bir grup ona güvenli gelecektir.

Bu dönemde bedensel gelişim büyük ölçüde tamamlanmakla birlikte, ruhsal alandaki gelişim üzerine çaba sarf etme söz konusudur (Yavuzer, 2019, s. 52).Bireylerin, yaşları ilerledikçe hayatlarıyla alakalı kararlar alıp planlar yapmak ruhsal alandaki gelişimin bir parçasıdır (Kulaksızoğlu, 2020, s. 55). Gelecek hakkında yapılan planlar aynı zamanda geleceği teminat altına almak olarak yorumlanabilir. Geleceğini kendi isteği doğrultusunda planlayan genç, kendisinin ruhen ve bedenen bir şeyler yapabilecek güçte olduğuna inanarak daha huzurlu olur.

2.1.1.1.3. Son Ergenlik Dönemi

Son ergenlik dönemi, kızlarda 18-20 yaş aralığını, erkeklerde 19-21 yaş aralığını kapsamaktadır. Bu dönemle birlikte ergende, krizler ve tutarsızlıklar azalarak davranışlarda daha ağırbaşlı bir tavır sergilenir (Murat, 2013, s. 17-18).

Bedensel olarak farklılaşmalar sona erer. Bireyde kabiliyet farkındalığı olduğu için şahsına uygun bir hayat tarzı belirlemede daha cesur adımlar atar (Sayar ve Dinç,2016, s. 124). Ergen bireylerin bu dönemdeki atacağı adımlar, hayatının geri kalanını etkileyecek önemli adımlardır.

Kindleberger ve arkadaşları için son ergenlik dönemi, bir bütünleşme dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemle birlikte; kariyer ilgileri, flört ve kimlik arayışı daha sık dile getirilmektedir (Kocamanoğlu, 2021, s. 22). Bireylerde, bir yol haritası çizme gayreti vardır.

Santrock'a (2012, s. 167) göre bu dönemde ergenin eski kimliği gölgede kalarak, artık ona yeterli gelmez. Yetişkinliğe doğru ilerleyen bir yaşa geldiği için aileden ayrı ve bağımsız bir kimlik oluşturma gayreti vardır. Yetişkin yaşamındaki mesleki, cinsel ve dinî roller gibi yeni rollerin şekillenmesi gerekir. Şekillenmeye başlayan bir kimliğin yanında ergenin, kim olduğu, yeterli olup olmadığı, akranları ile uyumlu bir sosyal hayatı olup olmadığına dair coşkun duygu ve endişe taşımakla beraber sorgulamaları devam eder. Bireyin bu dönemde birbirine tezat ve karmaşık sorunlarla karşı karşıya kalarak tutarlı bir benlik oluşturma önemlidir. Bu dönemde birey, artan cinsel olgunlaşma ile romantik ilişkilere daha büyük bir ilgi gösterir ve kendisi ile hayatı paylaşacak bir birey arama eğilimine daha çok yönelir. Netice itibarıyla bu evrede ergen birey, kendi olma ve kendini bulma yolunda önemli kararlar alma aşamasına gelmiştir diyebiliriz.

2.1.1.2. Ergenlik Döneminin Gelişim Aşamaları

2.1.1.2.1. Fiziksel Gelişim ve Cinsel Gelişim

Ergenlik, hızlı bir bedensel büyüme ile kendini göstermeye başlar. Bedensel büyüme boyun uzamasıyla birlikte kilo artışı ile gözlenir. Kas ve iskelet sistemindeki bu gelişime organlar da eşlik ederek iç salgı sistemlerinde özellikle hormonal değişimler hızla yaşanmaya başlar (Yavuzer, 1998, s. 279). Bedensel büyüme fiziksel gelişim ve değişim anlamında gerçekleştiğinden ergen kişilerde kişisel işlevlerde de değişim ve gelişim ortaya çıktığından yetişkinlik dönemine geçiş başlamaktadır (Özel, 2003, s. 15).

Ergenlik dönemi, cinsel anlamda değişim ve gelişimin en yoğun yaşandığı zaman dilimlerinden birisi olduğundan cinsel hormonlar kana hızlıca ve bol miktarda karışmaya başlar. Hipofiz bezindeki uyarılma sonucu testosteron erkekleri yoğun biçimde etkisi altına alırken, östrojen de kızlarda benzer etkileri oluşturur. Cinsel olgunluk dönemi olarak bilinene ergenlik döneminde üreme özellikleri yetişkinlik dönemindeki seviyelerine ulaşmaya yaklaşır (Cüceloğlu, 2016, s. 345) Cinsel organlardaki gelişme bakımından erkeklerde bıyık ve sakallar çıkmaya başlar. Birincil cinsiyet özellikleri olarak adlandırılan bu değişimlere ikinci cinsiyet özellikleri olarak cinsel organlardaki kıllanma eşlik eder. Cinsel organlardaki değişim ve gelişim bu dönemde son derece hızlanır (Kulaksızoğlu, 2020, s. 41). Fiziksel açıdan yetişkin birey özellikleri kazanan ergenlerde, cinsel hormonlardaki aşırı aktiflikten dolayı bireyin cinsel dürtü ve duygularını kontrol altına almasının zor olduğu bir zaman dilimi yaşanmaya başlar (Yörükoğlu, 2000, s. 55).

Ergenlik döneminde fiziksel gelişimle birlikte bedensel gelişim belirli bir sırayı takip eder. El ve ayaklardaki büyüme, kol ve bacaklardan niceliksel ve niteliksel manada daha fazla gözlenir. Motor hareketlerde ve devinimde ergenlerin belirli bir süre iyi performans gösterememesinin nedenleri başında bu olay gelmektedir (Cüceloğlu, 2016, s. 345). Orantısız ve hızlı büyüme organlarda kendini gösterdiğinden ergenlerin fiziksel açıdan dengesizleşmesi aynı zamanda sakarlıklarının artmasını da beraberinde getirir. Ancak 18 yaş civarına gelindiğinde orantısız fiziksel durumlar yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlar. (Altınsoy, 2016, s. 10). Kemik ve kas gelişiminin ergenlik zamanında farklı hızlarda gerçekleşmesi,

ergenlerde beden kontrolünde zorlukları beraberinde getirmektedir (Kulaksızoğlu, 2020, s. 41).

Ergenlerde ortaya çıkan hızlı ve bariz değişim, ergenin kendi bedenine dair yoğun dűşüncelere kapılmasına neden olur (Özel, 2003, s. 15).Fiziksel gelişimi ve değişimini olumlu algılayan ergenlerde benlik algılarının da olumlu olduğu görülür. Özellikle ergenler arasında bedensel değişimler kıyaslanarak farklı dűşünceler ortaya çıkmaktadır(Özel, 2003, s.16).Fiziksel anlamda bedenlerine dair olumsuz dűşünce geliştirenlerde kaygı düzeyi artmaktadır. Boy, kilo, saç, yüz ve cilt yapısı gibi fiziksel görünüşlere olan hassasiyet geliştirdiğinden dış görüntünün hem kendi hem de karşı cins tarafından onaylanması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

2.1.1.2.2. Zihinsel Gelişim

Zihinsel gelişim dönemi genellikle 12 yaşından sonraki dönemi kapsamaktadır. Bu dönem soyut işlemlerin önem kazanarak mantıksal düşünmenin üst düzeye ulaşmasıyla belirginlik kazanır. (Yavuzer, 1998, s. 30)Olaylar karşısında neden sonuç ilişkilerini kurmaya başlayan dűşünce sistemi, soyutluk kazanmaya başlamıştır. Aynı zamanda problemlerin çözümünde çocuklar mantıksal akıl yürütme yeteneğini kullanmaya başlayarak bakış açılarını değiştirebilmekte ve farklı çözüm yollarına ulaşabilmektedir. Karar verirken zihinsel süreçleri başarılı şekilde kullanan bu yaş grubundaki çocuklar, daha isabetli ve doğru karar verme noktasında performansları yükselmektedir (Yavuzer, 1998, s. 90; Yörükođlu, 2000, s. 56 Cücelođlu, 2016, s. 78).

Zihinsel gelişimin hızlı gerçekleştiği ergenlerde kavramlar üzerine bilişsel süreçlerde yoğun süreçler yaşanır. Kavramlar arası ilişkilerden tasarlanarak yeni kavramlara ulaşma, olayları muhakeme etme, yeni varsayımlar oluşturma ve yeni dűşüncelerin ortaya çıkışı hızlanır (Kulaksızoğlu, 2020, s. 87). Bu dönemde atasözleri ve deyimlerin farklı anlamlarda kullanıldığı dűşüncesi gelişir. Benzetme ve imalar gibi aynı kelimelerin veya cümlelerin farklı anlamları ifade etmek için kullanılabilirdiği anlaşılmaya başlanır. (Kulaksızoğlu, 2020, s. 87)Ergen kişisel olarak geliştirdiği veya ulaştığı dűşüncelerini başkalarına da haklı gösterme yollarını keşfederek diğer insanları etkileme yeteneğini geliştirmeye başlar (Özel, 2003, s. 30).

Zihinsel gelişim nedeniyle kişisel düşünce sisteminin ortaya çıkması, ergenlerin etrafındaki olaylara ve kişilere bakış açısında değişimleri de beraberinde getirir. Kişiler arası ilişkilerde ve toplumsal olaylarda neden sonuç ilişkilerini kavramaya başlayan ergen, kendi düşünce sistemini oluşturarak bu pencereden bakmaya başlar. Böylece kişisel değer sistemi diğerlerinin değerlerinden daha önemli hale gelir. (Özel, 2003, s. 31)Hayata ve toplumsal olaylara karşı farklı bakış açıları oluşan ergenlerde varoluşun nedenleri, metafizik konularına merak gibi farklı düşünceler ortaya çıkmaya başlamaktadır.

2.1.1.2.3. Duygusal Gelişim

Ergenlik dönemindeki fiziksel ve biyolojik değişimin hızı, duygusal gelişimi yakından etkiler. Hormonların güçlü etkisi, duygusal gelişimde çok hızlı bir ivmelenmeye neden olur. Bu durum ergenin duygularını anlamasını zorlaştırdığından ifade etmesinde de güçlükler yaratır (Özel, 2003, s. 33).Düşünce sistemi değişen ve gelişen ergenler, çocukluk dönemindeki alışkanlıklarını terk etmeye başlayarak bunların yerini daha yetişkinlere dönük davranış örüntüleriyle doldurmaya başlarlar. (Yavuzer, 1998, s. 284-286)Duygusal gelişimdeki inanılmaz hız ve etki, ergende gerginlik ve aşırılık gibi istenmeyen davranışları ortaya çıkarabilmektedir.

Ergenler, özellikle okul dönemlerinden dolayı birçok bilgiye sahip olmakta ve üst düzey zihinsel faaliyetler gerçekleştirmektedirler. Ancak muhakeme yeteneğinin tam anlamıyla gelişmemesinden ve zihinsel süreçlere bağlı olarak edinilen bilgiler tam anlamıyla yerleşmediğinden mantıksal muhakeme yeteneklerini kullanmada zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Sorunlar karşısında çözüm arayışına girdiklerinde tecrübesizlik ve şaşkınlık içinde kalmaktan kendilerini alamazlar. Bu durum kaygı, korku, öfke gibi yoğun ama nedenini bilemedikleri duygularla yaşamalarına yol açabilmektedir. Küçük yaşlarda daha dengeli ve uyumlu özellikler gösteren kişilerin ergenlik zamanlarında zor beğenen, tepkili, asi ve kuruntulu özellikler gösterdikleri bilinmektedir(Yörükoğlu, 2000, s. 38).Ergenlik döneminde yalnızlık ve bağımsızlık duygusu öne çıkarken günahkârlık gibi kendini suçlayıcı duyguların da yoğun olarak yaşandığı ifade edilebilir.

Ergenlik döneminde olumsuz etkileyen durumların başında yalnızlık gelmektedir. Aile içerisinde veya yakın çevresinde anlaşılmadığı kaygısı ve korkusu

yaşayan ergenler için güvenebildiği bir arkadaş, en sağlam sığınak olarak ortaya çıkmaktadır (Yörükoğlu, 2000, s. 38). Aile ve yakın çevresine karşı genellikle güvensiz hisseden ergenler, arkadaşlarıyla yoğun bir bağ kurmakta, duygusal anlamda birçok paylaşımını arkadaşlarına yapmaktadır. Beğenilmek ve onaylanmak, ergen için hayatî öneme sahip olabilmektedir. Bu durum arkadaşlarını da beğenmek ve onaylamak anlamını da taşımaktadır. Ailesinde yeterli ilgi ve samimiyet göremeyen ergenler, arkadaş çevresinde de aradıklarını bulamazlar ise yetersizlik duygusu güçlü bir şekilde ergeni ele geçirmekte ve yalnızlık duygusunun esiri olarak toplumda hor görülen davranışlara ve yaşam tarzlarına onları itebilmektedir (Yavuzer, 1998, s. 285).

2.1.1.2.4. Sosyal Gelişim

Toplum, içinde yaşayan insanların davranışlarını belirli normlara dayalı olarak düzenler. Bu şekilde insanların davranışlarının toplumsal hayata uydurma çabaları küçük yaşlarda başlamaktadır (Kulaksızoğlu, 2020, s. 82). Aile ve yakın çevrede başlayan iletişim ve etkileşimler, kişilerin toplumsal normlara uygun davranışlar sergilemesini öğrenmesi açısından önemlidir. Mutlu ve huzurlu bir yaşam için kültürel değerler ve toplumsal normlara uygun hareket edilmesi gerektiği kişilere öncelikle yakın çevresindeki ilişkiler ağı ile iletilir (Kavun, 2016, s. 24).

Ergenlerde sosyal gelişim öncelikle ailede başlar. Aile yapısının ve kültürel değerlerinin çocuk yetiştirme üzerindeki etkileri düşünüldüğünde sosyal gelişimin temelini ailede atıldığı görülür. Özellikle sosyoekonomik yapı ve ailenin eğitim düzeyi, aşırı korumacı veya otoriter tutumların ortaya çıkmasında son derece etkilidir. Demokratik veya baskıcı bir anlayışla birlikte ailenin çocuk yetiştirme sürecindeki tüm tutum ve yaklaşımları çocuklarda sosyal gelişimin ilk basamaklarını oluşturmaktadır (Altinköprü, 2000, s. 21; Kulaksızoğlu, 2020, s. 83-84).

Çocukluk yıllarından sonra ergenlik döneminin başlamasıyla arkadaşların sosyal gelişim üzerindeki etkisi gözle görülür bir biçimde artar. Ergenin hareketlerinde başkaldırı ve isyan gibi hareketler görülse de ailenin önemi ergen için hala yerini korumaktadır. Sosyal ve toplumsal değerleri ailede öğrenen ergen için ailesi başvuru kaynağı olmaya devam eder. Bir çeşit rehber görevi gören aile içindeki

etkileşim ergenin sosyal gelişimini olumlu etkileyecek güce sahiptir (Özel, 2003, s. 21).

Özdeşleşme, ergenlik döneminde sosyal gelişimde son derece önemli bir etkiye sahiptir. Ergenin kendini tanıyarak benlik algısı oluşturması, kendini ve diğer insanlardan farkını keşfederek özbenlik değerine ulaşması için aile rehber görevi görmektedir. Sosyal gelişime paralel olarak kişisel duygu, düşünce ve tutumları ergen için çok değerli görünmeye başlar. Duygusal ve bilişsel gelişimin çok hızlı gerçekleştiği bu dönemde, ailede başlayan rehberlik ve başvuru kaynağı görevini arkadaşlar üstlenmeye başlar. Sorgulama, eleştirme ve yeniden değerlendirme sistemleri ergenin sosyal gelişiminde kendi benliğini bulmasına yardımcı olmaktadır (Cüceloğlu, 2016, s. 360). Özellikle arkadaş çevresinde bulunan gruplar tarafından kabul görmek, özgüven açısından önemli olarak ifade edilebilir.

Sosyal ve duygusal gelişimin etkilendiği arkadaş gruplarının en çok bulunduğu ortamlar okullarda yer almaktadır. Belirli bir bilgi ve kültürün aktarıldığı, aynı zamanda bireyi hayata hazırlamayı amaç edinen okullar, ergenlere toplumsal değerler, normlar ve kültürün aktarıldığı sosyal ortamlar olması açısından önemli bir etkiye sahiptir (Baymur, 1994, s. 22). Küçük yaşlardan itibaren aile ve yakın çevresiyle kurduğu etkileşim sonucu edindiği tutum ve davranışlar, ergenin okul yaşamında başvuru kaynağını öncelikle öğretmenler olarak değiştirmekle büyük bir değişim gerçekleşir (Yörükoğlu, 2000, s. 23). Anne ve babanın rol modellikteki etkisi azalarak bu etkinin çoğunluğu öğretmenlere geçmektedir.

2.1.1.2.5. Ahlâkî Gelişim

Ergenlerin ahlâkî gelişimlerini açıklamak için farklı gelişim kuramları ortaya atılmıştır. Seküler bakımdan çıkan kuramların durumu açıklamada daha kapsayıcı olduğu düşünülmektedir. Psikanalitik kuramla başlayan süreçte toplumsal öğrenme kuramı durumu açıklamada çeşitlilik kazandırırken Piaget ve Kohlberg, bu alanında en çok bilinen ve kullanılan ahlâkî gelişim kuramlarını geliştirmişlerdir. (Windmiller, 1995, s. 225). Ancak bu kuramlar, ergenlerin de içinde bulunduğu ahlâkî gelişimleri açıklamada kutsal bakış açısını ihmal ederek tamamen bilimsel dayanaklar kullanarak ortaya çıktıklarından yeterli olarak görülmemişlerdir. Bu nedenle ergenlerin ahlâkî anlayışını açıklamada ergen benliğini de içine alarak temel olarak

iki yönde gelişen kuramlar gün geçtikçe genelleşme sağlama eğilimindedirler (Hökelekli, 1983, s. 23).

Ergenlik dönemi, bireyin çeşitli farkındalıklar yaşadığı bir dönemdir. Bireysel değer sistemlerinin ortaya çıktığı veya fark edildiği bir dönem olan ergenlikte, ahlâkî gelişim kendini göstererek bireyin benimseme veya özümseme yapıp yapmayacağını belirlediği bir dönem olması açısından son derece kritiktir. Toplumsal normlar veya otoriteye bağlı bir değer yargısının algılanıp algılanmayacağı bu dönemde belirlenmektedir (Windmiller, 1995, s. 249-250). Kişisel ahlâk kuralları bu dönemde genel ve dinsel ahlâk kurallarıyla birleşerek yeni bir sistem oluşturur (Armaner, 1980, s. 101). Ergenler için dinî ve ahlâkî kurallar aslında ayırım yapılmadan birlikte algılanır. (Gruber, 1979, s. 17) Ergenlik döneminin zorlukları arasında toplumsal beklentiler de etkilidir. Ergenin bu dönemde vicdan gelişimi içsel yolculuğunda önemli bir merteye olmasına karşın dış kontrolün de kendini hissettirdiği bir döneme denk gelmesi açısından ergenin kendini bulması zorlaşmaktadır. Bu anlamda ergenlik dönemi, bireylerin ahlâkî açıdan hayatları boyunca en hassas olduğu dönemlerin başında gelmektedir (Armaner, 1980, s. 101).

Ergenlik döneminde bireye geleneksel metotların kullanıldığı ahlâkî değerlerin direkt verilmesi, öğretilmesi veya aşılması şeklindeki yaklaşımların faydalı ve kalıcı öğrenme oluşturmadığı anlaşılmıştır. Düşünceler arasındaki uyumsuzlukların, tutarsızlıkların ve çatışmaların kendileri tarafından anlaşılmasını sağlayıcı bilişsel süreçlerde bulunmaları, bireysel ahlâkî değer sistemlerini oluşturmada son derece etkili olmaktadır (Windmiller, 1995, s. 250). Kendi kişisel benliğini ile ahlâkî ve dinî kuralları özümseyen ergenlerin güçlü bir karaktere sahip oldukları görülmektedir. Bireyin kendi kendini yönetme anlamında özdisiplin geliştirmesi, bu dönemin en belirgin özellikleri arasında yer almaktadır. Kişisel benlik algısının gelişmesi ile ahlâkî gelişim paralel bir yön izlemeye başlar. Kendi öz değerlendirmesini yapan, dengeli ve düzenli bir benlik algısı geliştiren ergenlerin dinî olgunluk ve moral gücü bakımından diğerlerine oranla psikolojik bakımdan çok daha güçlü ve kalıcı olumlu etkiler yaşadığı düşünülmektedir (Armaner, 1980, s. 102).

Ergenin ahlâkî kurallara uyumunda korku önemli bir denetim mekanizması olarak görülse de kısa dönemli etkilerinin yanında kalıcı bir iç disiplin kazanılmasında etkili olmadığı bilinmektedir. Korku yerine zaruri algılanıp uyulan

ahlâkî kuralların bu anlayışla kalıcı bir davranış değişikliği ortaya çıkararak ergenin dış disiplinden kurtularak iç disiplin kazanmasında etkili olduğu görülmektedir (Hökelekli, 1983, s. 21).Ergenlik dönemi aslında dinî ve ahlâkî fazilet yönünden oldukça öne çıkan bir dönem olarak ifade edilebilir. Toplumsal beklentiler, normlar ve dinî hassasiyetlerin başında sadakat ve cömertlik gelmektedir. Sosyal alanda başlayan kendini kabul ettirme çabalarıyla ahde vefa gibi konular ağırlık kazanmaya başlar (Şentürk, 1997, s. 110).Toplumsal alanda hak ve adalet algısının gelişmesiyle haksızlık ve adaletsizlik karşısında kendisinden hiç beklenmeyecek derece sert tepkiler gösterebilirler. Ergenlik döneminin başlarında ortaya çıkan bu sert tavır ve yaklaşımlar ergenliğin son dönemlerine doğru daha yumuşak bir hal almaya başlar. Bu anlamda kendini rahat ifade edebilen, uyumlu itaatkar bir ergen grubuna karşın uyumsuz ve inatçı olarak sınıflandırılabilen farklı ahlâkî grupların oluştuğu söylenebilir (Hökelekli, 1983, s. 24).

Ahlâkî gelişim hızlı değişmesi ve gelişmesiyle birlikte ergenlerde vicdan açısından da gelişim söz konusudur. Ancak suçluluk duygusu bazı ergenler için psikolojik açıdan çatışmaların yaşanmasına yol açabilen önemli bir olgudur. Çocukluğun ilk yıllarında oluşan vicdandan kurtularak özgür olma fikri, isyan eden ve asilik yapan bir ergenin davranışlarının nedenleri arasında yer almaktadır. Ancak çocukluktan gelen vicdanın kontrol altına alınarak daha özgür ve toplumsal normlara karşı gibi görünen düşünce ve davranışların ergenlerde çatışmaları da beraberinde getirdiği bilinmektedir. Ancak ergenler ahlâkî kuralları çiğnediğini düşünerek veya vicdanlarına karşı geldiklerini düşündüklerinde suçluluk duygusu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durum erke ergenlerde kızlara oranla daha yoğun yaşanmaktadır. Burada kız ergenlerin dinî hassasiyetler bakımından daha ılımlı ve itaatkar bir yapıya sahip olmaları öncelikli neden olarak görülmektedir (Hökelekli, 1983, s. 25).

2.1.1.2.6. Kişilik Gelişimi

Ergenlik döneminde yaşanan değişim ve gelişimler ergenin kalan hayatına ve oluşturulan kişiliğe yön verecek güçlü bir etkiye sahip olmaktadır (Bahadır, 1994, s. 18). Bu dünyadaki varlığını sorgulayan ergenler kim olduklarını, nereye gittiklerini ve gelecekle ilgili beklentilerini bu dönemde sorgulayarak çok farklı düşüncelerin yer aldığı bir dünyada kendisini bulmaktadır (Altınsoy, 2016, s. 15)

Zihinsel süreçlerin farklı düşüncelerin çarpışmasıyla adeta bir savaş meydana getirdiği bu dönemde sosyalleşme de artmaktadır. Ruhsal gelişim aynı zamanda sosyal gelişimle paralel bir gelişme gösterir. Ergenler, kendi iç dünyalarında çok uzun bir yolculuk yaparken sosyalleşmenin de verdiği duygu ile diğer insanların kendisi hakkındaki düşüncelerinin neler olduğu konusunda son derece meraklanmaktadır (Bahadır, 1994, s.18).

Fiziksel değişimin hızlı yaşandığı ergenlik döneminde cinsel olgunluk da kazanıldığından bu anlamda farklı ve hızlı değişimler yaşanmaktadır. Ancak psikolojik ve sosyal yaşamdaki ani ve hızlı değişimlere ayak uydurmakta zorlanan ergenlerin birçok sorunla karşı karşıya kaldıkları gözlenmektedir. (Türkbay vd., 2005, s. 20)Olumlu bir kişilik kazanabilmek için ergenin değişimlere uyum sağlayarak kendilik algısını geliştirmesi ve özgüvenini yükseltmesi gereklidir. Kimlik bunalımına yakalanmadan ergenin kendini bir bütün olarak algılaması ve diğer kişilerden farklı ve özel olduğu görerek kabul etmesi kişiliğini tam anlamıyla oluşturmada ve korumada büyük önem taşır (Yavuzer, 1998, s. 305).

Ergenlik döneminde model alınacak ideal bir bireyin varlığı, ergenin büyük oranda ihtiyaçlarına yön vermesi açısından gereklidir. (Bahadır, 1994, s. 18)Model alınacak ideal tip kavramı, aileden olabileceği gibi yakın çevre veya arkadaşlarının arasından da olabilmektedir. Model alınan kişi, ergenin kişilik oluşumunda referans aldığı önemli dayanak noktalarını oluşturduğundan modelin düşünce sistemi ve değer yargıları da referans olarak alınabilmektedir. Duygusal anlamda kurulan bağ güçlü olduğundan ergenin kişiliği bu durumdan son derece etkilenmektedir. İyi özellikleri alabileceği gibi kötü özellikler de örnek olarak algılanır. Model kişiler, farklı zamanlarda değişikliklere uğradığından her model kişiden az yada çok farklı özellikler örnek alındığından bu durum ergenin model aldığı kişilerin bir bileşimi şekline gelmesine yol açmaktadır (Kavun 2016, s. 18).

Kişilik oluşumunda model alınan kişilerin bıraktığı izler, ergen tarafından kendi içsel kimliği ile bağdaştırılarak bir kişilik modeli ortaya çıkarılır. Burada önemli olan durum model alınan kişinin değer yargıları ve düşünceleri ile ergenin değer yargıları ve düşüncelerinin çelişmesi durumudur. Çelişkinin yaşandığı durumlarda ergende kimlik karmaşası yaşanmaya başlar. Ayrıca ergenin kendilik algısı ile başkalarının onu algılaması arasında farklılık hissetmesi durumunda da kimlik krizleri ortaya çıkmaktadır (Kavun, 2016, s. 18).

2.1.1.3. Ergenlik Dönemi Dinsel Gelişim Özellikleri

Fiziksel, sosyal ve psikolojik alanda sürekli bir değişim ve gelişimin yaşandığı ergenlik dönemi, dinsel gelişim açısından da benzer özellikler taşımaktadır (Yavuz, 2009, s. 18).

Düşünce sistemi ve değer yargılarında çok hızlı değişimler yaşanması, dinsel gelişim açısından çelişkili ve kararsızlıkların yaşanmasına yol açmaktadır (Hökelekli, 2005, s. 266-267). Dinî hassasiyetlerin geliştiği veya azaldığı dönemlerde ergen duruma uygun şekilde davranmaya istekli olur. Geliştiği durumlarda itaat duygusu ön plana çıkarken azaldığı durumlarda ise isyan duygusu ergeni ele geçirebilmektedir. Tanrı inancı ergende dine yönelimin arttığı zamanlarda çok yüksek düzeylere ulaşırken farklı bir manevî gücün varlığına olan inancın baskın geldiği durumlarda ise Tanrı inancı tamamen yok olabilmektedir (Çapar, 2008, s. 18).

Ergenlerde dinsel gelişim dinî şuurda meydana gelen farkındalıkla başlamaktadır. Ancak şüphelerin ortaya çıkması ve bunalım yaşanması, durumun ergenin düşünce ve değer sistemi tarafından sorgulanmasına bağlıdır. Eğer ergen dinî tutumlarını artırmaya ve dine dönmeye karar verirse, pişmanlık ve günahkârlık duygusu yaşamaya başlar. Adalete olan güven, tövbeyi de beraberinde getirerek dinî düşüncelerde berraklaşma sağlamaya yardımcı olur (Yüce, 2009, s. 79).

2.1.1.3.1. Dinî Şuurun Uyanması

Ergen birey, kendini yetişkinliğe ilk adım atarak farklı zihinsel, toplumsal ve geleneksel ortamda görmenin etkisiyle; inanca karşı alakası, hisleri, fikirleri, tavırları ile uygulamalara dair mevzulara karşı eskiye nazaran farklı bir tavır sergilemeye içerisine girer. Başta; hayatın son bulması, hesaba çekilme, azap, ahiret gibi metafizik unsurlar üzerinde somut düşünceden farklı yetiler kazandığı için odaklanarak, sorgular ve bilgi sahibi olmaya başlar (Abay, 2020, s. 165).

Ergenlik dönemi ortalama 12-13 yaşlarında başlamaktadır. Bu yaşlar aynı zamanda bireyin soyut düşünce becerisi edindiği zamana denk gelmektedir. Bireyin sosyal yaşamında yer alan aile ve yakın çevresine ek olarak okul hayatında da farklı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu alanlardaki problemlerin çözümünde veya farklı bir bakış açısı kazanılmasında gelişen soyut düşünce son derece yararlı olmaktadır (Hökelekli, 2005, s. 268; Yörükoğlu, 2000, s. 33). Somut düşünceden soyut

düşünceye geçilmesi, ergenlerin aynı zamanda metafizik ve dinî konulardaki düşüncelerinin de gelişmesini sağlar. Yetişkin bir bireyin düşünce becerisini yavaş yavaş kazanmaya başlayan ergenin toplumsal sorunlar ve doğaüstü olaylara karşı da ilgisinin arttığı görülür (Hökelekli, 2005, s. 268). İlk çocukluk yıllarında edinilen dinî ve sosyal olaylara ilişkin düşünce ve değer sistemi, edinilen üst düzey zihinsel düşünme becerileriyle yeniden ele alınır. Özellikle sorgusuz olarak kabul edilen dinî inançlar yeni oluşturulan değer sistemine uygunluğu bakımından karşılaştırılır. Somut düşünce döneminde Allah kavramını tam olarak idrak edemeyen birey, ergenlikte ölümsüz, canlı ve benzersiz bir Allah kavramını idrak edebilir duruma gelmektedir (Peker, 2013, s. 107). Ergenlik dönemi dinî şuurun da uyanmaya başladığı döneme denk gelmesinden dolayı ahlâkî kuralların en hassas olarak algılandığı bir zaman dilimi olarak anlaşılmaktadır. Adalet kavramına olan merak ve adalet duygusunun gelişimi, ergenin diğer tüm bireylerin davranışlarının kendi ahlâkî süzgecinden geçirmesine neden olmaktadır (Armaner, 1980, s. 101).

Zihinsel bakımdan büyük bir değişim ve gelişim zamanına denk gelen ergenlikte ruhsal anlamda gelişim de söz konusudur. Ruhî yapının işleyişine bağlı olarak dinî şuurun oluşumu gözlenmektedir (Yavuz, 2012, s. 63-67). Ruhsal işleyişini düzenli hale getirmeyi başaran ergenlerin hayata karşı bir şaşkınlık veya kararsızlık yaşamaması beklenmemektedir. Ancak dönem duyguların doruklara ulaştığı ve içsel dünyada fırtınaların yaşandığı bir zamana denk gelmesiyle ergen açısından ruhsal anlamda Allah'a yönelmesi gerektiği mesajını içgüdülerinin yardımıyla almaktadır. Dinî şuurun uyanmasıyla cennet, cehennem ve ölüm gibi soyut kavramlar ergen için çok önemli bir hale gelmeye başlar (Hökelekli, 2005, s. 268). Duygusal ve fiziksel gelişim ve değişimin yanında ergenlerin dinî konularda kavrama ve anlama düzeylerinde de paralel bir gelişim ve değişim yaşanmaktadır. Bu dönemdeki dinî uyanış, içsel faktörlerin yanında dışsal faktörlerin de etkilerinin belirleyici olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Yavuz, 2009, s. 20).

Buluğ çağına ulaşan ergenlerin aile ve yakın çevresinde dinî konulara hassasiyet ve önem gösterilmesi, güçlü bir dinî uyanışın olumlu anlamda başlamasına ve gelişmesine neden olur. Aksi durumlar isyan eden ve dinî şuuru hiç oluşmayan ergenlerin toplumdaki yerlerini almasıyla sonuçlanmaktadır. Ancak dinî şuurun oluşmasında en etkili faktörün aile olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır (Yavuz, 2012, s.47).

Buluğ çağına girilen ilk yıllar dinî ilginin en üst düzeye çıktığı dönemlerdir. Bunalımlı zamanların yaşanmasından önceki bu zaman diliminde helal ve haram kavramlarında, ibadetlerin yapılmasında, sevap ve günah konularında belirgin bir duyarlılık artışı görülür. Ancak kısa bir zaman dilimi olan bu dönem, bunalım, fırtınalı düşüncelerin ortaya çıkmasıyla son bulmaktadır (Hökelekli, 2005, s. 269).

2.1.1.3.2. Dinî Bunalım ve Şüpheler

Bireyde, yıllar içerisinde hiçbir eleştiri ve sorgulama yapmadan kabul ettiği varsayılırsa, ergenlik döneminde oluşan zihinsel olgunluk sayesinde ve yaş ilerledikçe bağımsız olma ihtiyacı ile birlikte dinî inanca dair konularda da eleştirel düşünme yetisi gelişir. Doğru olarak kabul ettiği ne varsa eleştiri ve tenkit süzgecinden geçirerek zihninde sorgulamalar oluşturur. Eleştirel düşünce olgunluğuna eriştiğinin farkına ve hazzına varan ergen birey, tecrübe ile varlığına şahit olmadığı şeyleri kabul etmez. Onun için bir şeyin varlığı eleştirel süzgeçten geçmesi ve tecrübe edilmesi ile mümkün olur. Her konuda olduğu gibi dinî konulardaki inancını, dinî gerçekliğini, mahiyetini eleştirel olarak sorgulayıp anlamayı ve sonrasında deneyimleyerek düşünce ve inançlarını gerçek hayatıyla bağdaştırmak ister. Eleştirel süzgeçten geçirirken akıl ile ispatlayamadığı ve tecrübe edemediği konularda şüphe duymaya başlar (Hökelekli, 2005, s. 271). Her ne kadar eleştirel düşünceyi kazanmış ve belli olgunluklara gelmiş olsa da inançsal bilgi ve değerlerini sorgulaması, onun şüpheye düşerek bunalım yaşamasına sebep olur (Yavuz, 2009, s. 21). Ergenliğin ciddi problemleri arasında olan şüphe, ülkemizdeki ergen bireylerin %30 oranında dinî inanç konusunda sorgulama ve dinî şüphe deneyimi yaşamasına, batı ülkelerinde ise kızların %50'sinin, erkeklerin ise %75'nin dinî sorgulayarak dinî şüphe deneyimi yaşamasına sebep olmaktadır (Hökelekli, 2005, s. 273).

Gençlerdeki bedensel ve ruhsal değişimler zaman içerisinde son halini almaya başlarken gençlerdeki fiziksel ve bilişsel olgunlukla birlikte en üst basamağa ulaşmış olan gençlik, öncelerde sorgusuz kabul ettiği şeyleri artık sorgulamaya ve eleştirel yaşamaya başlar. Bu durum, dinî inanç konusunda gencin bunalım ve şüphe yaşamasına neden olmaktadır (Yavuz, 2009, s.21).

Ergenlik döneminde birey bilişsel düzeydeki düşünme kapasitesini geliştirerek duygusal anlamda bağımsızlık duygusunu güçlendirmektedir. Ancak bu durum güçsüzlük duygusunu da beraberinde getirmektedir. Anlaşılma isteği çok güçlü olan ergeni kendini ifade etmede bazı zorluklar yaşayabilmektedir. Aile ve yakın çevreyle iletişim problemleri ortaya çıkmaya başlar. Özellikle dinî ve ahlâkî kurallar gereği anne babaya karşı tutumlarını gözden geçiren ergen sevgi ve saygı duyma konusunda çok istekli olmasına karşın bağımsızlık duygusunun dürtüsel etkisiyle çatışma ve bunalım yaşayabilmektedir. Aile içindeki otoriteye karşı olan isyankârlık kendisini toplumsal ve sosyal alanda da gösterir (Hökelekli, 2005, s.270).

Fiziksel gelişime paralel olarak cinsel olgunlukta da ergenlerin yetişkin seviyelerine ulaştıkları görülür. Fizyolojik olarak hormonların da etkisiyle cinsel arzuların artmaya başlaması ergenlerde beklenmedik davranışların görülmesinde etkilidir. Ancak toplumsal normlar, sosyal alandaki kurallar ve dinî ahlâkî ilkeler gereği cinsel arzuların tatmin edilmesi zorlaşmaktadır. Bunun yanında çeşitli iletişim yollarıyla gayri meşru yollarla bu ihtiyaçların giderilmesi gerektiği şeklinde verilen mesajlar ergenin zihinsel dünyasında cinsellik ve din arasında çatışma yaşanmasına neden olmaktadır (Hökelekli, 2005, s. 274).

Aynı zamanda, gencin sosyal çevresi genişlemekte ve genç, yeni entelektüel kavram ve anlayışlarla da ilişki içerisinde olmaktadır. Bu durum, onun şüpheye düşüp bunalıma girmesinde etkili olmaktadır. Okuldaki öğrenilen bazı dersler, okunulan bazı kitaplar, iletişim halinde olduğu bazı arkadaşlar, gencin dinî değerler hakkındaki fikirlerinden daha değişik görüşler ileri sürebilmektedir. Bu durum ise gencin dinî inançları üzerinde şüpheye düşmesine en azından onları yeniden gözden geçirme ihtiyacına doğru yönlendirecektir. Ayrıca, gençlerin inanmalarında ve dine karşı olumlu tavır almalarında ailenin olumlu etkisinin yüksek olduğu, eğitim döneminde öğrendikleri ile uyum sağlayabilmeleri, ispat edilmese dahi varlığı kesin şeylerin bulunabildiğini fark etmiş olmaları etkili olmaktadır (Yavuz, 2009, s. 22).

Yaşanan her dinî şüphe ve bunun tecrübe edilmesi ergen bireyde negatif etki bırakacak değildir (Peker, 2013, s. 273). Dinî sorgulamalar ve şüphe duyma hali uygun koşullar altında gerçekleştiği zaman aslında ergen bireyi dinî konularda daha şuurlu hale gelmesini ve ondaki dinî inancın daha saf bir şekil olmasına katkı sağlamaktadır. (Hökelekli, 2005, s. 273) Ergen bireyin çocukluk döneminde dinî doğru bir şekilde öğrenmesi, ilerleyen süreçte yaşayacağı dinî sorgulama, dinî şüphe

ve dinî inkâr halleri gibi durumlarda; ergen bireyin daha şuurulu, daha doğru ve daha sorgulayarak doğrusunu öğrendiği bir dine sahip olması açısından büyük öneme sahiptir (Bilgin,1991, s. 79).

2.1.1.3.3. Dinî Tutumların Belirginleşmesi

Ergenliğin sonlarına doğru krizlerin olduğu ruh hali değişerek, daha huzurlu ve daha düzenli ruh haline dönüşür. Dengeli olma durumunun gitgide artarak, duygulardaki dalgalanmaların durulduğu, yetişkin bireylerle etkileşimlerin sağlıklı hale geldiği süreçte ergen, sorunlarını daha gerçekçi algılayarak daha çok akılcı yollarla ortadan kaldırmaya gayret göstermektedir (Peker, 2013, s. 108). Genç birey, bilhassa 19 yaşlarından sonra dine karşı tutumunda ve ahlâkî değerlere bakış açısında süreklilik yaşamayıyla birlikte, fikirleri daha da yerini bulmuş hale gelirler. Bu aşamada, daha önceleri yaşanan dinî şüpheler ile suçlu hissetme hali ve günahkârlık düşüncelerinde azalma oluşur. Genç, dinî hususlarda tutumunu netleştirerek şekillendirmeye çalışmakta ve daha önceki aşamalarda yaşadığı dinî konulardaki karmaşalardan uzaklaşmaktadır. Bundan dolayı ergenler, tercihleri ile kararlarını net halde ifade ederler. Ergenlerin seçim ve tercihleri sonucunda farklı dinî tutumlar ortaya çıkmaktadır (Yavuz, 2009, s. 22-23).

Ergenlerin bir kısmı yaşadıkları sorunlarda çocukluk dönemindeki inanç hallerinden yola çıkarak dinî noktada da bunalımlar yaşadıkları sonra kendisine özgü değerleri ve fikirleri inşa ederler. Bundan dolayı da toplum içerisinde süregelen bir alışkanlık gibi duran dinî yorumlar ile pratikleri eleştirerek daha rasyonel halde tekrardan inşa ederler (Yavuz, 2009, s. 23). Diğer kısmı da ebeveynlerinden öğrendikleri yorumları ve süregelen dinî değerleri ya doğrudan kabul ederek yaşarlar ya da gelenekselleştiklerini bir parça dahi olsa kabul ederler (Yavuz, 2009, s. 23)

Diğer kısım gençler ise dinî tamamen kabul etmeyerek, alakasız, inançsız yada agnostik halde yaşantılarına devam ederler. Ergenlik döneminin bitiminde dinî inanç hususunda bu halin oluşmasında kişisel ya da çevresel unsurlar etkili olmaktadır (Peker, 2013, s. 108-109).

2.1.1.3.4. Günahkârlık, Pişmanlık, Adalet Duyguları

Biyolojik ve bilişsel anlamda gelişimin çok hızlı yaşanmasıyla ergenlik dönemindeki ilk zamanlar hormonların da etkisiyle heyecanın en doruk noktalarının yaşandığı anlardır. Ancak sınırsız özgürlük duygusuna karşın ergenler dinî konularda hassasiyet göstermeseler bile pişmanlık ve günahkârlık duygularıyla baş başa kalmaktadırlar (Certel,2003, s. 172). Cinsel dürtülere karşılık dinî ve ahlâkî kuralların çatışması, ergende bunalım sorunlarının ortaya çıkmasına neden olur. Eğer içsel çatışma çok şiddetli yaşanmaya başlarsa ergende dinî otoriteyi reddetme, isyan ve asilik gibi istenmeyen davranışlar görülmeye başlanır. Daha sonra ise yaşadıklarından pişmanlık duyan ergenleri yalnızlık duygusu içine alır. Sosyal destek görmeyenlerde ise içe kapanık, dış dünyadan uzaklaşan ve yaşam amacını kaybeden bir durumla karşı karşıya kalınır. Daha önce yapılan bir araştırmada ergenlerin %80 oranında dinî vecibelerini yerine getirememenin üzüntüsünü yaşadıkları saptanmıştır (Hökelekli, 2005, s. 275-277).

Sosyal yaşamda kişilerin doğru söylemeden veya dürüst davranmadan bazı çıkarlar sağladıklarını gören ergenlerde ahlâkî farkındalıkları nedeniyle adaletsizlik karşısında isyan ettikleri görülür. Özellikle bu çıkar sağlayanların dinî kimliklerinin bu yolda kullanılması, ergenin dine karşı olan tutum ve hassasiyetinde değişimlere neden olabilmektedir. Ergenler kendi ahlâkî ve dinî kurallarına uygun şekilde davranarak doğru bildikleri yolda yürüme konusunda yetişkinlerden daha fazla çaba gösterebilmektedirler (Peker, 1993, s. 108).

2.1.1.3.5. Tövbe ve Dinî Konularda Durulma

Ergenlikte son dönem genellikle 18-21 yaş aralığında yaşanmaktadır. Fiziksel ve bilişsel anlamda gelişim devam etse de ergenliğin ilk yıllarına oranla hızında azalma yaşanmaktadır. Duygu durumunda değişimin azaldığı, kişinin daha olgun, isyan eden ve ani değişimler yaşamadığı bir döneme geçiş yapılmaktadır. Problemler, karşısında ergen daha kontrollü, sakin ve çözüme yönelik tutum ve davranışlar sergilemeye başlar. Hoşgörü ve nezaket konusunda kendisini geliştiren ergenler bu dönemde toplumsal hayata uyum sağlama konusunda daha başarılı olmaktadır (Peker, 1993, s. 108).

Dinî konuların ergenlik dönemindeki durumunu değerlendiren çalışmalara göre ergenlik dönemlerindeki dine dönüş, bu dönemin en dikkat çekici olayıdır. Hall bu alanda yaptığı çalışmalarda 16-17 yaşlarının dinî dönüş anlamında en kritik zamanlar olduğunu altını çizmiştir (Certel, 2003, s. 173).Ergenlik öncesi dönemde dinî konular şekilcilikten ibaret iken ergenlikle birlikte sevgi kavramına paralel bir gelişim ve değişim gösterir. Starbuck yaptığı araştırmalara dayanarak 12, 16 ve 19 yaşlarının bu anlamda en kritik yaşlar olduğunu öne sürmüştür. Ergen dinî konularda bir bütünleşme çabası içerisine girdiğinde manevî güçlerin içsel dünyasına yolculuk edilerek ergende bir rahatlama ve huzur hali ortaya çıkar. Ancak tersi durumların yaşanması da muhtemel olmaktadır. Dinî reddeden ergenlerin ise ilgisiz, kuralsız ve tamamen haz almaya dönük bir yaşam biçimi benimsedikleri görülür (Hökelekli, 2005, s. 280-281)

Ergenlik döneminin son yıllarında dinî seçim belirginleşmektedir. Dinî konularda yeterli bilgi ve açıklamalar alan ergenlerin bu konuda olumlu yönde geliştikleri ve dinî hassasiyetler geliştirdikleri görülürken, aksi durumlarda dinden uzak, ahlâkî kurallara bağlı olmayan, asi ve kendi düşünceleriyle paralel düşünceler yaşamayanlara uzak duran bir hayat tarzını benimsemiş oldukları ifade dileyebilir (Öcal, 2007, s. 114).

2.2. İlgili Araştırmalar

Dünyanın en etkin öğrenme ve düşünme tekniği olan “Zihin Haritalama Tekniği” fikirlerin ve kavramların görselleştirilmesidir. Zihin Haritaları, Tony Buzan tarafından dünya literatürüne kazandırıldığı 1970'li yıllarda etkin ve beyin dostu bir not alma tekniği olarak bilinmektedir.

Melik Safi Duyar, Türkiye'ye "Hafıza ve Beyin Eğitimi" kavramını öğreten ve Türkiye'de bu konudaki eğitimleri başlatan kişi olarak tanınmaktadır. Duyar, 2016 yılında, Yabancı Kelimeleri Hafıza Teknikleriyle Öğrenin adlı çalışmasını yapmıştır.

Esmâ Sayın, 2018 yılında Tasavvuf Eğitimi, Hafıza Teknikleriyle Tasavvuf Kavramları ve Kalbine Hatırlat, Hâfıza Teknikleriyle Tasavvuf Kavramları adlı kitaplar bu alanda yapılmış ilk çalışmalardır.

Murat Korkmaz, 2019 yılında Isparta'da Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Ortaokul Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Ders Programının Kavram Haritaları İle İşlenişi adlı yüksek lisans çalışmasını yapmıştır.

Adem Korukcu, 2007 yılında Ankara'da Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Din Öğretiminde Kullanımı (İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi 7. Sınıf 1. Ünite Kur'an-ı Kerim'i Tanıyalım Ünitesi Örneğinde Bir Uygulama Örneği) adlı doktora çalışmasını yapmıştır.

Adem Güneş, 2016 yılında, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi'nin 5 cilt, 6. sayısında yayımlanan Din Öğretiminin Yapılandırmacı Temelleri ve Yeni Bir Öğrenme-Öğretme Materyali Olarak Zihin Haritaları adıyla kaleme aldığı makalesidir.

Hilmi Türkyılmaz, 2017 yılında, International Journal of Education Technology and Scientific Researches'in 2. cilt, 3. sayısında yayımlanan Yenilikçi Bir Öğretim Tekniği Olarak Zihin Haritalama ve Din Eğitiminde Kullanımı adıyla kaleme aldığı makalesidir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmamızın modeli, ergenlik dönemi gençlerin analoji ve kavram haritaları teknikleriyle Tasavvufî Eğitim metotlarından biri olan Murâkabe kavramını, uygulanan etkinliklerin neticesinde, gençlerin görüşlerinin değerlendirilmesine yönelik bir çalışmadır.

Bu çalışmada bilgi toplama konusunda, literatür taraması ve mülâkat tekniği kullanılmıştır. Balıkesir ili Karesi ilçesine Bağlı Esmâ Hatun Kur'an Kursu'nda eğitim gören 12-20 yaş aralığındaki ergenlere mülâkat yöntemi uygulanmıştır. Önceden hazırlanmış sorular ergenlere yöneltilmiş ve verilen cevaplar düzenlenmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, farklı sosyokültürel düzeylere sahip, 12-20 yaş aralığındaki ergenler oluşturmaktadır.

Araştırmanın çalışma grubu, Balıkesir ili Karesi ilçesinde Esmâ Hatun Kur'an Kursu'nda eğitime devam eden 12-20 yaş aralığında 19 öğrenciyle oluşturulmuştur.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Bu çalışmamızda yapılandırılmış görüşme tekniği ile ergenlere Tasavvufî kavramlardan Murâkabe kavramı ile ilgili araştırmacı tarafından günlük hayatta Allah (c.c) beraber olma bilincinin ne düzeyde olduğunu belirlemek için Murâkabe kavramı üzerinden Allah ile olan yakınlıklarını ölçmeye yönelik sorular hazırlanmış, ergene Murâkabe kavramı ile ilgili sorular dağıtılmış, cevaplar doğrultusunda genel değerlendirme yapılmıştır.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Ocak 2023 tarihinde mülakat soruları öğrencileri uygulanmış, Şubat 2023 tarihinde analogi ve kavram haritaları tekniği kullanılarak Murâkabe kavramı ile ilgili öğrencilere eğitim verilmiştir. Mart 2023 tarihinde mülakat soruları yeniden öğrencilere uygulanmıştır. Eğitim öncesi ve eğitim sonrası karşılaştırma yapılmıştır. Mayıs 2023 yılında son mülakat kapılarak öğrencilerin en çok beğendikleri kavram ve analogi örnekleri değerlendirilmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Ergenlere uygulanan mülakat soruları fotoğrafik hafıza ve kavram haritaları tekniklerine göre analiz edilerek yorumlanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Tasavvufi Kavramların Öğretiminde Kullanılan Teknikler

4.1.1. Kavram Gelişimi

İsimlendirme veya bir isim verme, tarihsel süreçte insanoğlunun önemli özellikleri arasında yer almıştır. Soyut veya somut olsun tanımlama insanoğlu için bir ihtiyaç olmuştur. Kavramlar ve anlamlar arasında ilişki kurarak çevremizi ve ruhsal dünyamızı tanımlama çabalarımız süregelmiştir. İsim-anlam ilişkisinde bağlantı kurulması zor olsa da kavram anlam arasında ilişkiler daha açıktır. İnsanlar olayları anlamlandırmada ortak özellikler bakımından kavramları kullanmaktadırlar (Maviş, 2015, s. 131). Kavramlar bilişsel süreçlerde anlama kabiliyetimizi daha kolay kullanmamıza yardımcı olmaktadır. Karmaşık olguları ve olayları daha basit ve sade hale getirme konusunda kavramları kullanırız. Ayrıca geçmiş tecrübelerimiz yeni kavramların bilişsel süreçlerde kategorize edilmesinde önemli rol oynar (Maviş, 2015, s. 131).

Genellemeler, kavramların ergen bilişsel zekâyaya yerleşmesinde kolaylık sağlar. Algısal özellikler, yeni kavramları genelleme çabasıdan çıkarıp tecrübelerle eskiden kazanılmış kavramlar arasında bağ kurmaya yardımcı olarak yeniden anlam kazanılmasında etkilidir (Maviş, 2015, s. 130-131)

Hz. Peygamber'in eğitim sisteminde bu durum oldukça önemliydi ve kişilerin zayıf oldukları yönlerini güçlendirecek şekilde bilgiler sunulurdu. Hz. Peygamber'in yanına gelip ve aynı soruyu soran kişilere farklı tipte cevap vermesi bu sebeptir. Örneğin; "Amellerin hangisi faziletlidir?" sorusuna Hz. Peygamber: "Allah'a iman, Allah yolunda cihat ve haccı mebrur"dur. (Buhari, Hacc,4) "Zikrullah" (Muvatta, Kur'an, 24). "Allah için sevmek" (Ebu Davud, Sünnet, 2). "Namaz" (İbn Mace, Taharet, 4). "Anne ve babaya hizmet" (Buhari, Mevakıt,5). "Hicret" (Nesai, Bey'at, 14) gibi farklı cevaplar vermiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v)'in yanına gelerek "bana öğüt ver" diyen kişilere de mevcut durumlarını göz önünde tutarak şöyle cevap vermiştir: "Kızma"(Buhari, Edep, 76). "Diline sahip ol(fitneler ortalığı

kapladığında) evine sığın ve günahlarına gözyaşı dök” (Tirmizi, Zühd, 61). Bu örneklerde görüldüğü gibi Hz. Muhammed (s.a.v) kişilerin karakterlerini göz önüne almış her bir ferde onu anlayıp, uygulayabileceği düzeyde eğitim vermiştir.

4.1.2. Kavram Haritası Tekniği

Novak ve Gowin (1999), psikolojik öğrenme teorileri ve epistemolojinin senteziyle bilişsel alandaki gelişimi kaydetmek ve geliştirmek için çeşitli pratik araçlar geliştirmişlerdir. Kavram haritaları bunlardan en çok kullanılanı ve en önemlisi olanıdır (Pearsal vd., 1997, s. 196).

1970’li yıllarda Comell Üniversitesinde Novak ve Gowin’in çalışmalarıyla geliştirilen kavram haritalarının temeli David Ausebel’in “Bilişsel Öğrenmenin Asimilasyonu” teorisine dayanmaktadır (Horton vd., 1993, s.35; Kinchen, 2000, s. 61).

Farklı tanımları olsa da kavram haritaları, kavramlar arasındaki ilişkileri anlamaya yardımcı olan şemalar için kullanılmaktadır. İki boyuta sahip şemaların bir eğitim aracı gibi anlamlı öğrenmenin gerçekleşmesinde bir yol haritası görevi aldığı bilinmektedir.(Liu ve Hinchey,1996, s.35; Novak,1995, s. 235).

Kavram haritaları kavramlar arasındaki anlamlı ifadeleri temsil eden bir yapıdadır. İfadeler ise anlamlı üniteler halindeki sözcüklerle birbirleriyle ilişkilendirilmiş kavram dizisi demektir. En basit haliyle bir kavram haritası, bir ifade oluşturmak için birbirine bağlanmış iki kavramdan oluşur. Örneğin; “Gökyüzü mavidir” ibaresi “gökyüzü” ve “mavi” kavramlarına dair geçerli bir ifade oluşturan basit bir kavram haritasıdır (Novak ve Gowin, 1999, s. 15).

O halde kavram haritaları için “Basit bir şemadır” diyemeyiz. Kavram haritalarında kavramların, ifadelerle anlamlı bir ilişki oluşturduğu bir düzenlilik vardır. Gürdal vd. (2001, s. 87) göre, “Kavram haritaları, soyut düşünceler olan kavramların somutlaştırılmış grafiksel gösterimleridir”. Kavram haritaları kavramsal değişimi sağlama ve bilginin yeniden yapılandırılmasını geliştirmede kullanılır (Pearsal vd., 1997, s. 198). Kavram haritalarıyla öğrencide var olan kavramlar ortaya çıkarılabilir. Böylece öğrencide yanlış oluşmuş veya eksik kalmış kavramlar tespit edilerek bilginin yeniden yapılandırılması sağlanabilir.

Bir problem ya da konu hakkındaki bilgilerin organize edilmesinde kavram haritaları iyi bir yoldur. Kavram haritalarıyla yeni bilgileri anlayarak öğrenir ve konu hakkında önceden bildiğimiz bilgilerle ya da sahip olduğumuz kavramsal yapıyla yeni bilgileri anlamlı bir şekilde birleştirebiliriz (Roth, 1994, s.438-439).

Kavram haritalarıyla öğrenme başlangıçta uzun bir süreçmiş gibi görünse de klasik anlayışla bilgiler öğrenilmemekte, ezberlenmektedir. Ezberlenen bilgi ise kalıcı olmamakta, kısa sürede unutulurken davranışa dönüştürülememektedir. Kavram haritalarındaysa bilgiler özümsemekle anlamlı bir şekilde öğrenilir ve diğer olaylara transfer edilebilir. Öğrenciler, bu şekilde bilgileri daha önce öğrendikleri bilgilerle birleştirebilmektedirler. Kavram haritalarıyla öğrencilerin kavrayarak öğrenmelerinin yanında yanlış kavramaları ve kavram yanılgıları da azaltılmaktadır (Şahin vd., 1994, s. 108).

Kavram haritası kullanımı Din Öğretiminde yeni yaklaşımlar arsındadır. Dinî konuların insan hayatı için önemi bilindiğinde Din Öğretiminde kullanılacak teknik ve yöntemlerin seçiminde dikkatli davranmak gereklidir. Bu anlamda dinî vecibelerin ve yükümlülüklerin öğrenilmesinde kavram haritası akılda kolay hatırlama ve olgular arasında ilişki kurmayı kolaylaştıracağından sıklıkla kullanılabilir (Çolakoğlu, 2006, s. 3).

Ayete hadislerin sıklıkla kullanıldığı Din Öğretiminde kavramların öğrenilmesi esasında ezberle göre daha kalıcı ve kolay akılda tutulur olması yönünden kavram haritası kullanımının uygun olduğu düşünülmektedir (Aydın, 2005, s. 348-351).

4.1.3. Zihin Haritası

Eğitim sürecinde öğrencilerin gelişimlerine katkı sağlamak günümüz bilgi artış ve yayılma hızında geleneksel yöntemler ile gerçekleştirmenin zorluklarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu hız bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma, değerlendirme yapma ve bu safhalarda hangi stratejinin uygulanacağı konularında önemli sorunların üremesine neden olmuştur. Bu sorunlarla baş etmenin önemli bir yöntemi olarak not alma tekniği ortaya çıkmaktadır. Not alma tekniğinin kullanımı bilginin edinilmesi, kıymetlendirilmesi ve değerlendirilmesi konularında önemli bir rol oynamaktadır (Aydın, 2009).

İnsanoğlunun varoluşundan bugüne grafiksel not alma teknikleri kullanılmaktadır. Zihin haritaları da not almanın grafiksel şekilde gösterimlerinden biridir (Proctor, 1999).

Zihin haritası tekniği, aslında not alma tekniğinin gelişmiş bir modelidir. Tony Buzan, bu tekniği ilk defa ortaya attığında beynin kullanılabilir potansiyelinin ne kadar fazla olduğuna dikkat çekmişlerdir (Brinkmann, 2003). Anahtar sözcüklerden yararlanarak bilginin düzenli bir halde saklanması, hatırlanması ve istenen kriterlere göre kategorize edilmesine imkân vermektedir (Buzan, 2009). Zihinsel işleme kapasitesini de artıran bu teknikte renkler, görseller ve özellikle anahtar sözcükler hem anlama, hem de hatırlamayı daha kolay hale getirmektedir (Aydın, 2009). Novak (1998), zihin haritalamanın, öğrencilerin yapacağı öğrenmelerin anlamlı hale gelmesi için kullanılabilir bir grafiksel gösterim şekli olduğunu vurgulamaktadır.

Zihin haritası, bilgiyi şema olarak kabul edilen sözel ve sembolik unsurları içeren bir ağ veya doğrusal olmayan diyagram olarak bilgiyi düzenleyerek temsil etme tekniğidir (Baran, 2022, s. 18). Öğrenciler zihin haritalarını kullanarak bilgilerini yoğunlaştırabilmekte, böylece çalışan bellek yükünü düşürmekte ve bilgiyi daha kolay ve net hatırlayabilmektedir. Ayrıca, öğrencilerin zihin haritasına katılımı, öğrencilerin aktif uygulamalarını teşvik edebilmekte ve bu da sırayla bilgilerini pekiştirebilmektedir. Bazı öğrenciler, kendi öğrenme stillerine uygun zihin haritalama gibi iyi yöntemler bulamadıkları için sınıfta iyi öğrenmede sorun yaşayabilmektedir. Ancak, zihin haritalarını kullanarak, notlarını hafızalarına fayda sağlayacak şekilde kişiselleştirebileceklerdir (Alîm, 2013, s. 340).

Zihin haritaları, hafıza güçlendirme, öğrenmenin etkili gerçekleşmesi ve önceki öğrenmelerden yeni çıkarımların yapılmasında oldukça etkilidir. Aynı zamanda hatırlama konusunda etkili bir araçtır (Aydın, 2010).

Zihin haritası özellikle eğitim alanında, beyin fırtınası yaparken, fikir üretirken ve problem çözerken kullanılır. Kavram haritası ise kavramların öğrenilmesi amacıyla kullanılır. Bunun dışında kavram yanılgılarının, özelliklerinin ve alt boyutlarının tespitiyle, bu tespitleri organize etmede başvurulan bir tekniktir (Evrekli vd., 2000, s. 233).

4.1.4. Analoji Tekniği

İnsanlar hiç karşılaşmadıkları bir olay veya öğrenmedikleri bir bilgi ile karşı karşıya geldiğinde bu durumu anlamlandırmakta zorluk yaşamakta ve açıklığa kavuşturmak için çeşitli yöntemlere başvurmaktadırlar. Öncelikle karşılaştıkları yeni olayı veya bilgiyi, hâlihazırdaki bilgi ve deneyimleri doğrultusunda ele alarak yorumlamayı denemekte, ardından ikisi arasında bir bağ kurmaya çalışmaktadırlar. İki durum arasındaki kurulan ilişki sayesinde bilinmeyen durum çözölerek bilinen bir duruma çevrilmektedir. Yabancılık çekilen bir olgunun bize tanıdık gelen bir olguya benzetilerek açıklanması “analoji” olarak tanımlanabilir (Küçükturan, 2003). Analoji, ilişkisel yapının bilinen bir alandan (kaynak) daha az bilinen ama benzer olan başka bir alana (hedef) aktarılmasıdır. Bu aktarım, iki sistem arasındaki benzerliklerin tespit edilmesi ve hedefle ilgili bilgilerin çıkarılması ile gerçekleşmektedir (Mason, 1994, s. 158). Fakat analogiler iki ucu keskin kılıçlar gibidir. Kaynak ve hedefin özelliklerinin tamamen benzer olmaması sebebiyle, hedef kavramın bazı yönlerini açıklamak için kullanılan benzetmeler bir noktada bozulmaya başlamakta ve kavram yanılđlarına yol açmaktadır. (Glynn,1994, s. 19) Bu nedenle analogilerin doğru zamanda, doğru şekilde, yeterli düzeyde ve bilinçli olarak kullanılması gerekmektedir.

Eğitim sürecinde analogiler; aktif bir ğretim ortamı sağlaması, soyut olanı somutlaştırması, kalıcı öğrenmeyi sağlaması, öğrencilerin yaratıcılıklarını, düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirmesi bakımından (Kaptan ve Arslan, 2002) ok güçlü bir öğrenme ve öğretme aracı olarak kullanılmaktadır (Mason, 1994). Bu süreçte öğretmenin öğreteceği konuyu, kullanacağı analogiyi ve kullanma şeklini doğru şekilde planlaması; öğrencinin kendi analogilerini oluşturmasına olanak sağlaması, rehberlik etmesi ve gerekli durumlarda görsellerden yararlanması; kullandığı analogilerin konu ile yakınlığına ve öğrencilerin günlük yaşantısından izler taşımına dikkat etmesi; öğrencilerin bilişsel düzeyine ve seviyesine uygun analogiler seçmesi gerekmektedir (Dilber, 2006, s.11).

Analoji seçiminde aşağıdaki kriterlere uyulması önem taşır (Kesercioğlu, 2004):

- a) ncelikle içerik ve hedefin belirlenmesi
- b) Yeni kavramların özömsenmesinde benzer analog kullanımı

- c) Soyut kavramlar için somut analog kullanımı
- d) Yeni kavramla ilgili yeni bağlantıların belirlenmesi
- e) Öğrencilerin önbilgileri ve karakteristik özellikleri incelenir.

Yapılandırıcı öğrenme yaklaşımına göre, öğrenilecek bilgi ile öğrenilen bilgi arasındaki benzerliklerin ortaya çıkarılması esastır (Duit,1991). Bu bağlamda öğrenilecek bilgi için seçilen analoginin anlaşılması ve etkili bir şekilde kullanılması, öğrencilerin anlamlı bir öğrenme elde etmelerine, bilgi parçalarından ziyade ilişkisel olarak öğrenmelerine yardımcı olmaktadır (Mason, 1994).

Analoji Çeşitleri

Analoji çeşitleri; basit analogiler, hikâye tarzında analogiler, oyunlaştırılmış analogiler ve resimli analogiler olarak dörde ayrılmaktadır (Kılıç, 2009, s. 26).

Basit Analogiler: Bir kavramın, olayın ve durumun doğrudan başka bir kavram, olay ve duruma benzetilmesidir. Örneğin kalbin pompaya, sinir sisteminin telefon kablolarına benzetilmesi gibi.

Hikâye Tarzında Analogiler: Bir olayın açıklanmasının başka bir olaya benzetilerek yapılmasıdır. Örneğin; vücudumuzun mikroplardan kendini nasıl koruduğu analogi tekniği kullanılarak açıklanabilir.

Oyunlaştırılmış Analogiler: Bir olayın oyunlaştırılarak açıklanmasıdır. Örneğin bitkilerin fotosentez olayı insanların yemek yapma olayına benzetilerek oyunlaştırılır.

Resimli Analogiler: Bir olayın resimlerle açıklanmasıdır. Bu tür analogilerde görsel hafızada işin içine girmektedir.

4.1.5. Fotoğrafik Hafıza Teknikleri

Fotoğrafik hafıza, sözcüklerin çeşitli görseller halinde kodlanarak akılda tutulduğu hafıza türüdür. Akılda tutulmak istenen kelimeler bir süre sonra hafızadan silinebilir. Bunun önüne geçmek için Fotoğrafik hafıza teknikleri kullanılarak kelimelerin akılda kalıcılığı sağlanmaktadır. Somut nesnelere akılda tutmak soyut nesnelere göre daha kolaydır. Somut nesnelere insan zihninde belirli bir görsele

karşılık gelmektedir. Bu görsel simgelerle, akılda tutulmak istenen kelimeler eşleştirilerek ve bağlantılar oluşturularak akılda kalıcılık arttırılır (Sayın, 2018).

Fotoğrafik hafıza tekniklerinin temelinde de bilgilerin somutlaştırılarak görselleştirilmesi ve bu şekilde görsellerin akılda tutulması vardır. Hafıza tekniği olarak, bilgilerin somut nesnelere dönüştürülmesinin yanında eğer birden fazla nesne akılda tutulacaksa, nesnelere ilgili akılda kalıcı bir hikâye uydurularak nesnelere hafızada kalması sağlanabilir. Örneğin, unutmamanız gereken bir alışveriş listesi varsa o listede bulunan nesnelere anlamlı bir hikâye oluşturularak akılda kalmasını sağlayabilirsiniz. Hikâye ne kadar sıra dışı olursa akılda kalma oranı da o kadar artacaktır (Sayın, 2018).

4.2. Tasavvufî Eğitime Genel Bakış

4.2.1. Din Eğitiminde Tasavvuf Öğretiminin Önemi

Ergenlik döneminde Din Eğitimi değerlendirilirken inanç konusunun etkilerinin bilinmesi gereklidir. İslam dininde Allah, yüce yaratıcı ve sonsuz bir varlıktır. Canlı yaşamının ölümle sonlanması, aslında sonsuz bir hayatın başlangıcı ve oradaki durumun bu dünyadaki amellere bağlı olduğu düşüncesi ile Din Eğitiminin ilişkilendirilmesi önem taşır. İnançların bu kaynak üzerine kurulu olduğu unutulmadan ergenlik dönemindeki sosyal ilişkiler ve toplum hayatını düzenleyen kurallara bu açıdan bakılması sorunların çözülmesinde veya aşılmasında etkili rol oynar (Köylü, 2012, s. 8).

Kişilerin öncelikle inanç konusunda doğru ve güvenilir bir bilgiyle doyurulması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu durum dinî içerikleri kendi kişisel amaçları veya ergenleri farklı yollara çekmek isteyenleri engellemeye de yardımcı olmaktadır. Dinî eğitim konusu aslında eğitim metotlarının ve bilimsel yöntemlerin de kullanılarak gerçekleştirilmesi gereken bir konudur. Dinî bilgilerin içeriklerinde bilime ve kanıtlara dayanılarak yapılan bilgilendirmede sağlam bir iman gelişimi açısından da yararlı etkiler bulunmaktadır (Başkurt, 2002, s. 90).

Kişinin hayata hazırlanması ve kişiliğinin ortaya çıkmasında din ve ahlâk önemli bir etkiye sahiptir. Tarih boyunca din ve ahlâk öğretisi ile kişinin kazanımlarına bakıldığında konunun eğitime çok fazla önem verildiği hatta padişahlar boyutunda önemsendiği bilinmektedir. Eğitim sistemine din ve ahlâk

öğretiminin de entegre edilmesi, sistemin tam ve doğru olarak amacına ulaşması bakımından son derece önemlidir (Yavuz, 1998, s. 61).

Din Eğitimi aynı zamanda tasavvuf eğitimi ile birlikte kullanılmaktadır. Kişisel gelişim yolculuğunda tasavvuf eğitiminin manevî kazanımları yadsınamaz. Hem din hem tasavvuf konusunda amaç insanın gelişimi olduğundan ortak bir amaca hizmet ettikleri düşünülmektedir (Göktaş, 2011, s. 137-155).

Tasavvuf tarihe bakıldığında köklü bir geçmişe sahiptir. Tasavvuf'un asıl amacı kişide var olduğuna inanılan eşref-i mahlukâtı ortaya çıkarmaktır. Tasavvuf manevî anlamda bir gönül eğitimi olarak da ifade edilmektedir. Zikir, Tefekkür, Murâkabe ve Rabîta gibi farklı terbiye metotları kullanılan tasavvuf eğitiminde kişinin kişisel ve toplumsal alandaki istenen özellikleri kazanması beklenmektedir. Normal eğitim ile tasavvuf eğitimi arasında kişisel ve toplumsal alan eğitimleri bakımından farklılık bulunmaktadır. Bu anlamda normal eğitim programlarına entegre edilerek kullanılması durumunda Tasavvufî Eğitimin katkısının dinî boyutta çok fazla olacağı beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (Göktaş, 2011, s. 137-155).

Tasavvuf farklı metotlar ve yöntemler kullansa da ortak amaç olan insana bakışı ve ele alış tarzı bakımından eğitimle birçok benzerlik barındırdığı görülebilir. Aslında öğrenilen bilginin davranış olarak çıktıya dönüşmesi hem eğitim hem de Tasavvuf'un ortam amaçlarından birisidir. Öğrenilen davranışın sosyal hayata yayılarak kişinin bir kazanımı şeklinde hayatı boyunca birlikte olması beklenir. Tasavvuf öğretimi ile genel eğitim anlayışlarının benzerlikler, her ikisinin de ortak amaçlar için kullanılabileceği fikrini desteklemektedir (Keyifli, 1997, s. 249-250).

Eğitim sisteminin hedef davranışları, aynı zamanda tasavvuf öğretimindeki davranışlarla benzemektedir. Eğitim sistemimiz insanda dışarıdan içeriye doğru bir yolculukla hedefe ulaştırmak isterken tasavvuf öğretimi içsel dünyadan başlayarak dışarıya bir yolculuk şeklinde amaca ulaşmaya çalışmaktadır. Eğitim, küçük yaşlarda başlamasına karşın tasavvuf daha ileriki yaşlarda başlayan bir serüvendir. Eğitim istedik amaçlar olan zihinsel, bedensel ve duygusal anlamda iyi insanlar yetiştirmeyi amaçladığını ifade ederken tasavvuf dinî ve manevî açıdan Allah'ın istediği bir kul olmayı amaç edinmiştir. Aslında burada insana bakış açılarının aynı

olduğu, amaçların birbiriyle ilişkili olduğu açıkça ifade dilmektedir (Keyifli, 1997, s. 250-255).

4.2.2. Tasavvuf-Eğitim İlişkisi

Eğitim insanla ilgili hususları istendik davranış değişiklikleri edinilen bilişsel becerilere dayalı olarak açıklarken tasavvuf bilişsel süreçleri nefis, kalp ve akıl gibi maneviyatla ilişki kurarak açıklamaktadır. Aslında tasavvuf terbiyeye dayanan *Te'dîb*, *Tehzîb*, *Tathîr*, *Tezkiye* ve *Riyâzet* gibi kavramlar üzerine oturmuş bir süreçtir. Bu anlamda eğitim de insanda belli davranışların değişmesini ve belli bir düzeye ulaşmasını ister. Tasavvuf daha büyük yaşlarda daha derin konuları ele alırken eğitim her yaşta yaşa uygun konular üzerinden ilerlemektedir. Hârisel-Muhâsibî çalışmalarında tasavvuf ile ilgili olarak daha çok eğitim yönünden süreci irdelenmiştir. Burada *Mârifet-i Nefs* kavramından yola çıkarak nefisle bir mücadeleden bahseder. Eğitimdeki değerlendirme basamağına denk gelen *Muhâsebetü'n-Nefs* kavramıyla nefis hesabının görülmesini eğitimdeki değerlendirmeye benzetmektedir. Tasavvufta asıl amaç tathir kavramıyla anlatılırken kalbin bütün kötü duygu ve düşüncelerden arındırılması gerektiği ortaya atılır (el Muhâsibî, 1993, s. 74-786).

Nefisle mücadele yolculuğunda kalbin arındırılması aynı zamanda ahlâkî eğitimle ilişkili olduğundan tasavvuf ve eğitim ilişkisi burada da karşımıza çıkmaktadır. *Mücâhede*, *riyâzet*, *tezkiye*, *tehzîb* ve *tathîr*, *tahâret* gibi kavramların tamamı nefisle mücadele anlamında kullanıldığından ahlâkî gelişim basamakları olarak eğitimle de ilişkili değerlendirilebilir. Aslında amaç ve yöntem olarak değerlendirildiğinde *mârifet*, *havf*, *recâ*, *muhâsebe*, *Murâkabe* ve *takvâ* her ne kadar tasavvuf içinde görünse de aynı zamanda Din Eğitimi ile yakından ilişkilidir. Eğitim kötü davranışların azalması ve iyi davranışların artması amacıyla sürdürülen bir istem olarak bakıldığında tasavvufun da derece derece (Beydâvî, 1998, s. 1-28) insanın her anlamda daha iyiye ulaşması, kötülerden arınması olarak görülebilir. *muhâsebe*, *Murâkabe* ve *takvâ* tasavvuf içinde sıklıkla kullanılırken bu kavramlar aynı zamanda dinî ve ahlâkî açıdan temel erdemler arasında sayılır. İslam Ahlâkı dersi öğretim programında yer alan *mârifet*, *havf*, *recâve*, *takvâ* gibi kavramların sadece tasavvufta değil dinî eğitim programlarının içinde de yer almaktadır (MEB

Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2014, s. 5-10). Tasavvuf ve din ilişkisi bu açıdan kurulduğunda tasavvuf Din Eğitime duysal açıdan yaklaşırken Din Eğitimi tasavvufa hem duysal hem de psikolojik açıdan yaklaşmaktadır (Gözütok, 2012, s. 100; Çekin, 2013, s. 139)

İstenen insan tipolojisi amaç olarak düşünüldüğünde tasavvuf ve eğitim arasında büyük benzerlikler kurulabilmektedir. Ahlâkî açıdan doğru, dürüst, iyi ve yetkin bir bireyin kazanılması her iki eğitim sistemi için de ortak bir amaçtır. Muhasibi bu konuda ahlâkî yetkinlik kazanmanın (el-Muhâsibi, 1971, s. 234) nefisle mücadelede önemine vurgu yaparak riya, ucb ve haset duygularına karşı kişinin üstünlük kazanabilmesinde rolünü ifade etmiştir. Kutub'a, (1991, s. 96) göre, Allah'a kul olabilen iyi insanlar yetiştirmek din ve tasavvufun ortak amacıdır. Kur'an ve sünnete uygun davranarak Salih ameller işleyebilmek tasavvufta ana amaçlar arasındadır. Bu ahlâk anlayışı *Mârifetullâh*'a ulaşarak sonsuz dünyada cennetin kapılarının açılmasının sağlanması amacıyla hem din hem tasavvuf açısından son derece önemli görülmektedir (Türker, 2018, s. 33).

4.2.3. Değerler Eğitimi ve Tasavvuf İlişkisi

Akli melekeler insan özgü olduğundan diğer varlıklar bu durumdan yoksundur. Duygu, düşünce, karakter sahibi olmak ahlâk ve inanç sahibi olmak aynı zamanda insana özgür irade kazandırmaktadır. İnsan iyi ameller işleyebileceği gibi isterse kötü ameller de işleyebilir. Kendi kontrolünü sağlayabilmek için belirli bir disiplin şarttır. İnsanın iyi davranışlar sergileyip kötülerden kaçınmasını sağlamak için gerçekleştirilen süreç eğitimidir. Sosyal açıdan bakıldığında eğitim bireyin toplumsal norm, inanç ve değerlerine uygun davranışları kazanma sürecidir (Şenel, 2008, s. 3).

Tarihsel sürece bakıldığında toplumlar kendi inanç, örf, adet, gelenek ve değerlerini sonraki nesillere aktarmak için büyük çabalar harcamıştır. Farklı açılardan bakıldığında aynı amaç için gösterilen çabaların genel anlamda eğitim kavramını ifade ettiği görülmektedir. Belli bir süreç sonucunda kişinin davranışlarının toplumsal ahlâk ilkelerine, normlarına ve değerlerine uygun olarak değiştirilmesi olarak açıklanmaktadır. Doğumdan ölüme kadar bir süreci ifade eden eğitim kavramı ilk olarak ailede başlar. Yakın çevrede ve okulda devam eden süreç,

gün geçtikçe ve sosyal yaşam genişledikçe daha karmaşık bir hal alır. Aslında günümüzde eğitim kavramı daha çok okullarda uygulanan formâl bir yapı olarak algılansa da informal olarak kişinin tüm hayatı boyunca devam etmektedir (Avcı, 2003, s. 2)

Eğitime manevî açıdan bakıldığında tasavvuf devreye girmektedir. Maddî ve somut olan kısım eğitim sürecinde daha ön plandayken, manevîyat, ruhsal dünya ve içsel alem tasavvufta ön plandaki yerini almaktadır. Tasavvuf öğretimden çok eğitim amaçlı olarak yapılır. Akıl yoluyla kişi davranışlarının kontrol edebilirken tasavvufta sezgi ve vicdani yapıların bu kontrolü ele alması beklenir. Burada terbiye ve disiplin ön şart olarak görülür. İnsanın iyi ve güzeli görüp fark edip değerini anlaması, kötü olanlardan kaçınarak çirkin ve fenalıklardan kaçması belirli bir disiplin anlayışına bağlı olarak kazanılan bir durumdur. Günümüz eğitim programları ile karşılaştırıldığında karakter eğitimini ön planda tutan bir eğitim anlayışı olarak görülebilir (Kızıler, 2017, s. 70).

Sağlam bir karaktere sahip, ahlâkî anlayışı gelişmiş iyi bir insan modeli Tasavvufî Eğitimin amacıdır. İnsan-ı kâmil kavramı Tasavvufî Eğitimden geçmiş ve istenen özelliklere sahip kişiler için kullanılmaktadır. Bu kişiler, edep, huy, karakter ve insanî değerler açısından Kurân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'i örnek alan ve istenen davranışları gösterebilenlerdir. Manevî eğitim olarak da adlandırılan seyr-i sülûkunu tamamlamış kişilerin aynı zamanda modern eğitim anlayışındaki değerlere de sahip kişi olduğu ifade edilebilir (Kızıler, 2017, s. 71).

İslam dinine göre ahiret ve dünya hayatındaki mutluluğun ve huzurun kaynağı Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak Hz. Peygamber'in sünnetine uymaktır. Tasavvufun amacı da insanın bu beceriyi gösterebilmesi için gerekli içsel motivasyon, bilgi ve deneyimi kazanmasını amaçlamaktadır. Ahlâk ve değerler sistemini geliştiren birey, manevî ve deruni yönden istedik mertebeye ulaşmaya yakındır. Aynı zamanda huzur ve mutluluk kavramlarına ulaşmanın yolu manevî yolculuğun tamamlanmasına bağlıdır. Kant, bu konuda kişinin mutluluğunu yakalayabilmesinin değerlere sahip olmasına bağlı olduğunu açıkça ifade eder. Toplumların mutlu olması da ahlâklı, erdemli ve değer sahibi bireylerin varlığına bağlıdır. Bu nedenle değerler ve ahlâk anlayışı, eğitimin sisteminin bir parçası olarak kabul edilmesi gerekli ve zorunludur (Yayla, 2005, s. 79).

Tasavvuf ve Din Eğitimini farklı bir ifadesi gönöl eğitimi olarak bilinmektedir. Tasavvufi olgular içerisinde yer alan ruh, duygu ve zihin insanın salt Maddî bir varlık olarak görölmemesi gereğini ortaya koyması açısından önemlidir. Buradan hareketle kişi, genetik olarak biçimlenmiş ve içgüdüsel olarak planlanmiş hareketlerle sınırlı değildir. Aile, yakın çevre, okul ve sosyal yaşam gibi kişinin duygu, düşünce ve davranışlarını yakından etkileyen faktörler bulunmaktadır. Tasavvuf bu anlamda somut olgusal varlıklara karşın insanın manevî, ruhsal ve içsel dünyasını hedef alan dinî ve ahlâkî değerleri ön planda tutan bir bakışa sahiptir. Bu nedenle tasavvuf ile din ve değerler eğitimi konuları ortak paydaya sahip olarak görölmektedir (Kızıler, 2017, s. 63).

Tasavvufta, yüce Allah'ın rızasını kazanmak adına nefis tezkiyesi yaparak kalp ve ruhun tasfiyesinin gereğine inanılır. "İnsan-ı Kâmile erişebilmek için "Allah ve Rasûlü'nün ahlâkıyla ahlâklanmak" ilkesi ile çıkılan yol, zorlu ve çetin geçmektedir. Bu dünya ve ahiret hayatını kazanmanın püf noktaları bu şekilde görülebilir (Yılmaz, 1994, s. 59; Eraydın, 1994, s. 56).

Sûfi, aldığı eğitimle amacına ulaşmak için tutum ve eylemlerini disiplin altında tutar. Aslında manevî bir eğitim olarak da görölen tasavvuf, kişinin değerlerle donatılarak bu değerleri içselleştirmesine yardımcı olmaya çalışır (Karacoşkun, 2007, s. 79; Gül, 2014, s. 407).

Tarihsel sürece bakıldığında tasavvuf eğitimi veren tekkeler ve uygulama yerleri olarak bilinen tarikatlarda bu ahlâkî değerlerin yaşandığı ve yaşatılmaya çalışıldığı görünen bir gerçektir(Gözütok, 1996, s. 159).

Seyr-i sülûk, Tasavvufi Eğitimde kişinin manevî yolculuğunu anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Kişinin yanlışlardan, noksanlıklardan ve hatalardan kurtularak insan-ı kâmil kavramına yaklaşması için çaba göstermesi olarak ifade edilebilir. Aslında bir çeşit karakter eğitimi olarak da görölen süreç, kişinin Allah'a yakınlaşması için içsel bir yolculuk olarak tabir edilebilir (Kızıler, 2019, s. 329-330).

İnsanın yaratılışı, beden ve ruh olarak iki ayrı yapıdan ibarettir. Sûfi düşünce tarzı, burada bedeni bırakıp gerçek özün insanın ruhu olduğuna inanır. Buradan hareketle Sûfi düşünceye göre insan ruhi bir varlık olduğundan dolayı duygu ve düşünce gibi yetiler kazanabilmiştir (Aydın, 1976, s. 31; Karacoşkun,2007, s. 81).

Maddî varlık olarak organlar arasında merkezi işlev kalbe düşmektedir. Kalp aynı zamanda ruhsal hayat ve manevîyat düşünüldüğünde temel dinamikler arasında ilk sıradaki yerini almaktadır. Kalbin ruhsal açıdan sağlam dayanıklı ve sağlıklı olması, olumsuzluklara karşı dayanma direncini arttıracaktır. Bu durum aynı zamanda huzuru ve sağlığı da beraberinde getirecektir. Kalbin kişinin doğrusu, iyiyi ve güzeli seçmesinde pusula görevi de bulunmaktadır. Sağlam bir karakter sahibi olmak için sağlam bir kalbe ihtiyaç vardır (Ergül, 2000, s. 11; Karacoşkun, 2007, s. 81).

4.3. Murâkabe Kavramı

Muhafaza etme ve koruma anlamlarına gelen Murâkabe aslında Tasavvufî anlamda kalbin muhafazası, kötülüklerden korunması anlamlarında kullanılır (Seccadi, 2007, s. 335). Murâkabe kavramında kulun her daim Allah'ın kendisi için muttali olduğu düşüncesine hâkim olması ve bu durumun devam edeceğine olan inancını da kapsamaktadır (Curcani,1983, s. 210; el-Hâkim,2005, s. 604).

Buna göre Murâkabe'nin; biri kulun Allah'a yönelmesini, diğeri ise kendi kalbine yönelmesini ifade eden iki yönü bulunmaktadır. Dînî terimlerin açıklandığı sözlüklerde, *“Allah'ı kalp ile düşünmek, O'nun her zaman, her yerde hâzır ve nâzır olduğunu; kendisini görüp işittiğini bilinç olarak yaşamak”* (Seccadi,2007, s. 335; Pakalın, 1971, s. 582) *“kulun nefsinin kontrol altında bulundurulması, Allah ile birlikte olma bilincini diri tutması, Allah'tan feyiz beklemesi, Allah'ı görüyormuşçasına ibâdet etme mertebesine ulaşması”*, (Karaman ve Ural, 2006, s. 471) *“hem iç âleminde hem de zâhiri hâllerinde Hakk'a yönelmenin maksadını sürekli olarak düşünmek”* (Kâşanî, 2004, s. 498) gibi farklı şekillerde tanımlanan Murâkabe, en genel anlamıyla, her ânı Allah ile beraberlik şuûru içinde geçirmektir (Uludağ, 2006, s. 204).

Murâkabe kavram olarak gözüldünde bulundurma, kişinin kendi iç dünyasına dönme, içsel kontrolü sağlama ve bu düşüncüyü sürekli kılma anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî anlamda ise Murâkabe kişinin kul olduğunu bilerek Allah'ın kişinin iç dünyasına hâkim olan duygu ve düşüncelere muttali olduğunu farkına vararak aksi durumlardan kaçınması olarak açıklanmaktadır. Farklı bir anlatımla Murâkabe nefis kontrolünün yapılarak kalbin kötülüklerden ve kötü düşünceden uzak tutulması anlamlarına gelir. Burada Allah'ın bütün olaylara ve olacaklara kadir

olduğu düşüncesinin derinden hissedilmesi önemlidir. Murâkabe zihinsel çabayla diğer düşüncelerden uzaklaşarak kalbin de bu çabaya destek vermesidir. Böylece kul Hakk'ın ilhamına nail olabilir. Kalbin Allah kavramına yoğunlaşması ve gönül düşüncesinde Allah fikrinin sürekli teksif edilmesiyle O'nun her şeyi gözetlediğinin (Ahzâb 33/52; Nisâ 4/1) unutulmamasıdır.

Murâkabe, Cibril hadisinde bahsedilen İhsân kavramıyla yakından ilişkilidir. Murâkabe'ye iki farklı açıdan bakmak mümkündür. Kul kendi bakış açısıyla baktığında kalbini kötülüklerden muhafaza ederek Allah rızası için yaşamaya devam eder. Burada kul Murâkabe'sini Allah'a yöneltmiş olur. Diğer bakış açısıyla kul Allah'ın kendini gözettiğini bilerek düşünce ve duygularının onun kontrolünde de olduğunu hisseder. Kul Allah'ın kendisine nazar ettiği düşüncesiyle kalbini kötü düşüncelere kapatır. Murâkabe'nin asıl anlamı kulun Allah'ın karşısında olduğunu düşünerek ibadetlerini layığıyla yapmaya çalışmasıdır (Uludağ, 2006, s. 204).

Ergenin Murâkabe şuuru kazanması, Allah rızasını gözeterek duygu düşünce ve davranışlarının kontrol altında tutmasına yardımcı olur. Nefis kontrolü kazanan ergen,ihlâs ve takva sahibi olma yolunda emin adımlarla yürür. İlahi Murâkabe düşüncesiyle kişi Allah'ın onunla birlikte olduğunu sürekli kendine hatırlatır.

Murâkabe mutluluk ve kurtuluşun kaynağı olarak ifade dileyebilir. Hayırlı işleri yapabilmeyi de Murâkabeye bağlayanlar bulunmaktadır. Bu durum kişinin kendini geçmiş yaşantıları ve yaptıklarını muhasebeye çekebilmesine bağlı olduğu unutulmamalıdır. Geçmiş günahlardan tövbe edilmesi, kalan ömürdeki işlenecek fiillerin dinî emirlere uygun yapılacağı güveniyle kişi Murâkabe etmiş olmaktadır. Mutasavvıflara göre Murâkabe sonucu kişi tüm azalarıyla günahlardan korunmaya çalıştığından Murâkabe Allah katında taatlerin en faziletlisi olarak sınıflandırılmıştır (Gümüshânevî, 2007, s. 289).

Murâkabenin çeşitli faydaları zikredilmektedir. Allâhü Teâlâ'ya vuslat için Murâkabe çok önemli bir yol olarak görünmektedir. Cezbelere yaklaşmakla birlikte batının hidayete ermesi ve vezerat mertebelerine ulaşmasında etkili rol oynadığı düşünülmektedir. Müridin vahdet-i vücud, istiğrak ve vahdet-i şuhud gibi makamlara ulaşabilmesi ancak Murâkabe ile mümkündür (Sâfî, 2008, s. 290; Çetin, 2010, s. 200).

Kişinin huzur bulması, benlik duygusunu yenebilmesi, teveccüh göstermesi, mele-i a'lâ ile ilişkiler, teveccüh gösterebilme ve huzura erebilmenin anahtarı Murâkabe olarak gösterilmektedir (Sâfi, 2008, s. 291).

Namaz, oruç ve zikir gibi ibadetler zahiri azalar yoluyla yapılırken Murâkabe kalp yoluyla gerçekleşmektedir. Bu anlamda Allah'a diğer amelelere göre daha yaklaşımcı olduğu düşünülmektedir. Ancak bu durum sadece Murâkabeyi tam olarak uygulayabilme şartına bağlıdır. Ancak Murâkabenin tek başına yeterli olmadığı, kişinin kalbini kötülüklerden koruma çabasına ek olarak nefsin emellerine alet olmadan yaşamayı öğrenmesi de gereklidir (Kehya, 2018, s.76).

Murâkabe kişiye aynı zamanda takva kazandırmaktadır. Dünya ve ahiret hayatında mutlu ve huzurlu olabilmek ve şer kapılarını kapatarak hayır kapılarının açılmasında Murâkabe etkilidir. İhlâs hali Murâkabe ile birlikte ortaya çıktığından amellerin Allah katında kabul edileceği düşüncesi güçlenmektedir. Böylece yasaklardan korunarak hak yolunda amaçlara ulaşmanın Murâkabe aracılığıyla kolay hale geldiği ifade dileyebilir (Kehya, 2018, s.76).

4.3.1. Murâkabeİle İlişkili Bazı Kavramlar

Sûfîler, Murâkabe kavramını değerlendirirken el-Esmâ-i Hüsnâ'dan bazı isimlerle Murâkabe düşüncesi arasında da derin bağların olduğunu vurgulamışlardır. Sûfîlerin Murâkabe ile el-Esmâ-i Hüsnâ'dan bağ kurdukları temel isimleri şu tablo ile gösterebiliriz:

Tablo 1. Sûfîlerin Murâkabe ile Esmâü'l-Hüsnâ'dan bağ kurdukları temel isimleri

Kavram	İlişkili Olduğu İsim	Bağlantı Sebebi	Bağlantıyı İfade Eden İsim(ler)
Murâkabe	الله Allah	Murâkabe de kalpte Hakk'ı (Allah'ı) sürekli bulundurma gayreti olduğu için.	Ebü Muhammed el-Cerîrî (Yılmaz, 2011: 165.)
Murâkabe	الرقيب er-Rakîb	Murâkabe, gözetmek ve gözetlemek esasî üzerine kurulmuştur. Bu isim de murâkabenin Hakk'ın kulunu gözetmesi yönüne işaret etmektedir.	İbnü'l-Arabî. (İbnü'l-Arabî, trhz/II: 208-211.) Necmüddîn-i Kübra. (Kübrâ, 1996: 130.)
Murâkabe	العليم el-Alîm	Bu isim Hakk'ın her şeyi eksiksiz bildiğini ifade etmektedir. Murâkabe de bu şura ulaşmak demektir.	Mevlana. Sarı Abdullah Efendi (Abdullah Efendi, 1287/IV: 253-254.)
Murâkabe	الخبير el-Habîr	Hakk'ın her şeyden eksiksiz olarak haberdar olması, murâkabenin esasını oluşturmaktadır.	Mevlana. Kenan Rifai (Rifâî, 1973: 550.)
Murâkabe	البصير el-Basîr	Hakk'ın her şeyi eksiksiz görmesi, murâkabe hassasiyetinin temel noktalarından birisini oluşturmaktadır.	Mevlana. Tâhirü'l-Mevlevî. (Tâhirü'l-Mevlevî, trhz/ XII: 56-57.)
Murâkabe	اللطيف el-Latîf	Hakk'ın yaptığı her işi ince hesaplar ve girift bağlantılarla yapmasını ifade eden bu isim, murâkabedeki varlık ve olaylar arasındaki ilişkileri görebilme gayretinin temelini oluşturmaktadır.	Mevlana. İsmail-i Ankaravî. (Ankaravî, 1289/IV: 51-53.)
Murâkabe	القادر el-Kâdir	Hakk'ın her şeye gücünün yetmesini ifade eden bu isim, murâkabe bilinciyle kulun acizliğini anlayıp güç sahibi olarak Hakk'ı tanımaya ulaşması hedefinden dolayı murâkabe ile ilişkilendirilmiştir.	Tehânevî. Seccâdî (Seccâdî, 2007: 335; Eraydın, 2001: 159.)

Murâkabe ile el-Esmâ-i Hüsnâ arasındaki ilişkiyi ve bu konudaki bağlantıları dile getiren isimleri, yukarıda verilen tabloda zikredilenlerle sınırlandırmak mümkün değildir. Murâkabe kavramının sözlük ve terim anlamları düşünüldüğünde el-Esmâ-i Hüsnâ'nın tamamı ile bir şekilde bu kavramın ilişkilendirilmesinin mümkün olduğu anlaşılacaktır. el-Esmâ-i Hüsnâ'dan diğer isimlerle Murâkabe arasında bağ kuran

sûfîler de olmuştur. Eraydın'ın ifadesine göre sûfîler, “*el-Evvel*”, “*el-Âhir*”, “*ez-Zâhir*” ve “*el-Bâtın*” isimleriyle Murâkabe arasında sıkı bir ilişki kurmuşlardır. Yine “*er-Rakîb*” ismi etrafında “*el-Hâfiz*”, “*es-Semî*”, “*eş-Şehîd*”, “*el-Vekîl*”, “*el-Kayyûm*”, “*el-Latîf*”, “*el-Muhîr*”, “*el-Hakîm*”, “*el-Karîb*”, “*el-Müheymin*” ve “*el-Mukîl*” isimlerinin kümeleniği de ifade edilmiştir (Kuşeyrî, 1999, s. 17.) Biz bu tabloda, sûfîlerin Murâkabe anlayışlarıyla bağlantı kurdukları en belirgin isimlere ve bu bağlantıları dile getirmekle tanınan veya ilk defa bu bağlantılardan söz eden bazı sûfîlere yer verdik.

4.4. Kavram Haritası Tekniğine Göre ‘Murâkabe’ Kavramının Öğretimi

Anahtar Kelime: Kul Daim Kalbini Rab Daim Kulunu

Hedef Kavram: Murâkabe

Şekil 1 Numaralı Kavram Haritasında; Murâkabenin kalpte gerçekleştiği bilgisi, şeklin merkezine kalbi yerleştirerek anlatılmış, kalbe doğru çizilen iki ok işareti Murâkabe kavramının çift yönlü olduğunu; birincisi kulun daim kalbini kontrol altında tutması, ikincisi Rabbin daim kulunun kalbini kontrol ettiği başlıklarıyla verilmiştir. Kavram haritasında verilen tüm kavramların anlamı aşağıda açıklanmıştır.

Kul Daim başlığı;

1. Süreklilik:“Allah katında amellerin en makbul olanı hangisidir?” diye sorulunca; Hz. Peygamber (s.a.v) “*Az bile olsa devamlı olanıdır*” (Buhârî, 1980, s. 18) buyurmuşlardır. Hadîs-i Şerîf, Resûlullâh'ın (s.a.v) ümmetine karşı beslediği şefkat ve merhametin en güzel örneğidir. Çünkü ümmetini onların en çok işine yarayan amellere sevk edebilmek için zamanla gözde büyüyüp bıkkınlık vererek terk etmek yerine az da olsa devam etmeye teşvik etmiştir. Böyle ibadetleri ise kalp daha büyük bir neşe ve inşirahla yapar, ibadet de tam olur. Nefse zor gelen ibadetleri yapmak böyle değildir. Onlar daima bırakılmaya yahut güç halle, isteksiz yapılmaya müsaittir. Bu şekilde yapılan ibadetin ise birçok hayır ve sevabı ziyan olabilmektedir. Bundan dolayıdır ki Hz. Abdullah b.Amr (r.a.) vaktiyle Resûlullah(s.a.v)'in kendisine ibadeti hafif tutması hususunda vermiş olduğu izni kullanmadığı için sonradan pişmanlık duyduğu rivayet edilmiştir. Hadîs-i Şerîf ayrıca ibadete devamı teşvik etmektedir. Ve anlaşılıyor ki sürekli yapılan az ibadet, bir müddet sonra

yapılmayan çok ibadetten daha hayırlıdır. Çünkü sürekli yapılan ibadet, az bile olsa Allah'a itaat, zikir, Murâkabe, niyet ve ihlâsı devam ettiriyor demektir.

Mevlâna'nın en önemli eseri olan Mesnevi'de bu konu şu cümlelerle ifade edilmiştir;

Hz. İsa'yı yaratanın, yığın yığın insan yaratmaya gücü yetmez olur mu? Hakkın bu yavaş yavaş yaradılışı, dilediğin bir şeyi yavaş yavaş fakat devamlı ve sağlam bir şekilde yapmayı sana öğretmek içindir. Daima akan bir derecik ne pislenir ne de suyu kokar. Bu yavaş ve ihtiyatlı hareket, insanı saadete ve devlete eriştirir (Mevlana Mesnevi, 3-4 cilt, s. 277)

O halde kalp üzerinde kontrolü sağlayabilmek için, her gün belirlenen saat aralıklarında (her namaz vakti gibi) kesintisiz bir şekilde yavaş yavaş duyguları kontrol altına alma çalışması yapmanın ergenin kişilik gelişimine katkısı olacağı düşünülmektedir.

2. Farkındalık (Huzurda Olma Bilinci): Kulun kendisini huzurda bilme bilinci; Allah'a imanın asıl cevheri ve ruhudur. Allah'ın her an kulunu görmekte olduğunun şuuruyla yapılan her amel ihlâslı olma yolunda atılacak adımları kuvvetlendirmektedir. Her yaşanan olayda farkındalık düzeyi arttıkça, istikamet üzere yepyeni bir yaşantının filizlenip gerçek huzura doğru bir yolculuk başladığı görülmektedir. "*Kalpler ancak Allah'ı anmakla huzura kavuşur.*" (Ra'd, 13/28).

3. Gözetleme: Gözetleniyor olma durumu bizde öyle hassasiyet yaratır ki, odaya sadece bir çift göz resmi koymak bile etkili olmaktadır. Ülkemizde sosyal medyada "Biri Bizi Gözetliyor" adı altında bir yarışma yapılmış ve yarışmacıların davranışlarının gerçeği yansıtmayacak düzeyde (kameralara oynama) olduğu görülmüştür. O halde kulun her daim Allah'ın gizli ve aşikâr her düşünce ve fiilini gördüğü ve meleklerin kaydettiği gerçeği ile yaşaması ve kendisini sürekli gözetlendiği hissini içselleştirmesi, istikametten sapma ihtimalini en aza indireceği gerçeğini düşündürmektedir.

Rab Daim Başlığı;

1. er-Rakîb (Gözetleyip Kontrol Eden): er-Rakîb isminin anlamı Allah Teala'nın her şeyi gözlemesi ve koruması olup ondan hiçbir şeyin gizli

kalmamasıdır. Allah Teala'nın er-Rakîb ismi şerifi kula, her halükârda onu gözetleyenin Allah olduğunu, sevabının da günahının da asla gözetim dışı ve karşılıksız olmadığı bilinci ile yaşatabilir.

Nakşîlik, Murâkabenin kaplumbağa yavrularının kendilerini terbiye eden ve büyüten annelerine sürekli ve kıyıdamadan bakmaları gibi olması gerektiğini vurgular. er-Rakîb isminin tecellisi ile anne şefkatini sembolize eden bir sevgiyle Allahu Teala'nın her an kendisini koruduğunu, gözetlediğini ve denetim altında tuttuğunu insanda gözler (Sayın, 2016, s. 69-70).

Er-Rakîb isminin tecellisi ile Allah Teala'nın kendisine kendinden bile yakın olduğunu bildiği için kul sürekli olarak yaptığı her iş ve düşüncenin yüce Allah tarafından bilindiğinin farkındadır. Allah Teâlâ onu gören, söylediklerini işiten her an ve her nefeste yaptıklarından haberdar olduğu için Murâkabe'yi hakikaten yapan kimse başka bir şeyden değil yalnızca Rabbinden bir an dahi olsun gafil olmak istemez.

el-Müheymin (Gözetip Korur): el-Müheymin, kâinatın bütün işlerini gözetleyip yöneten, bütün yarattıklarını gözetip koruyan, korkulardan emin kılan demektir. Yine kullarına asla zulmetmeyen, her söylediği ve yaptığına güvenilen, bütün kullarını hükmü altına alan, olup biten her şeyden haberdar olan ve Peygamberine indirdiği vahyin doğruluğuna tanıklık eden, kullarını daima gözetim altında bulunduran, müminlere güven, sevgi ve huzur veren demektir (Bulut, 2016).

Allah (c.c) kişinin kalbini Murâkabe ile gözetlerken kul da buna karşılık Allah'ın ilahi isim ve sıfatlarını gözler ve bu gözleme hali insanın kendisine ve çevresine yönelik olan sorumluluk duygusunu geliştirir.

İyi hareketlerde bulunmak için doğuştan gelen istek şeklinde tanımlanan vicdan sorumluluk duygusunun insan var oluşundaki temel merkezidir.

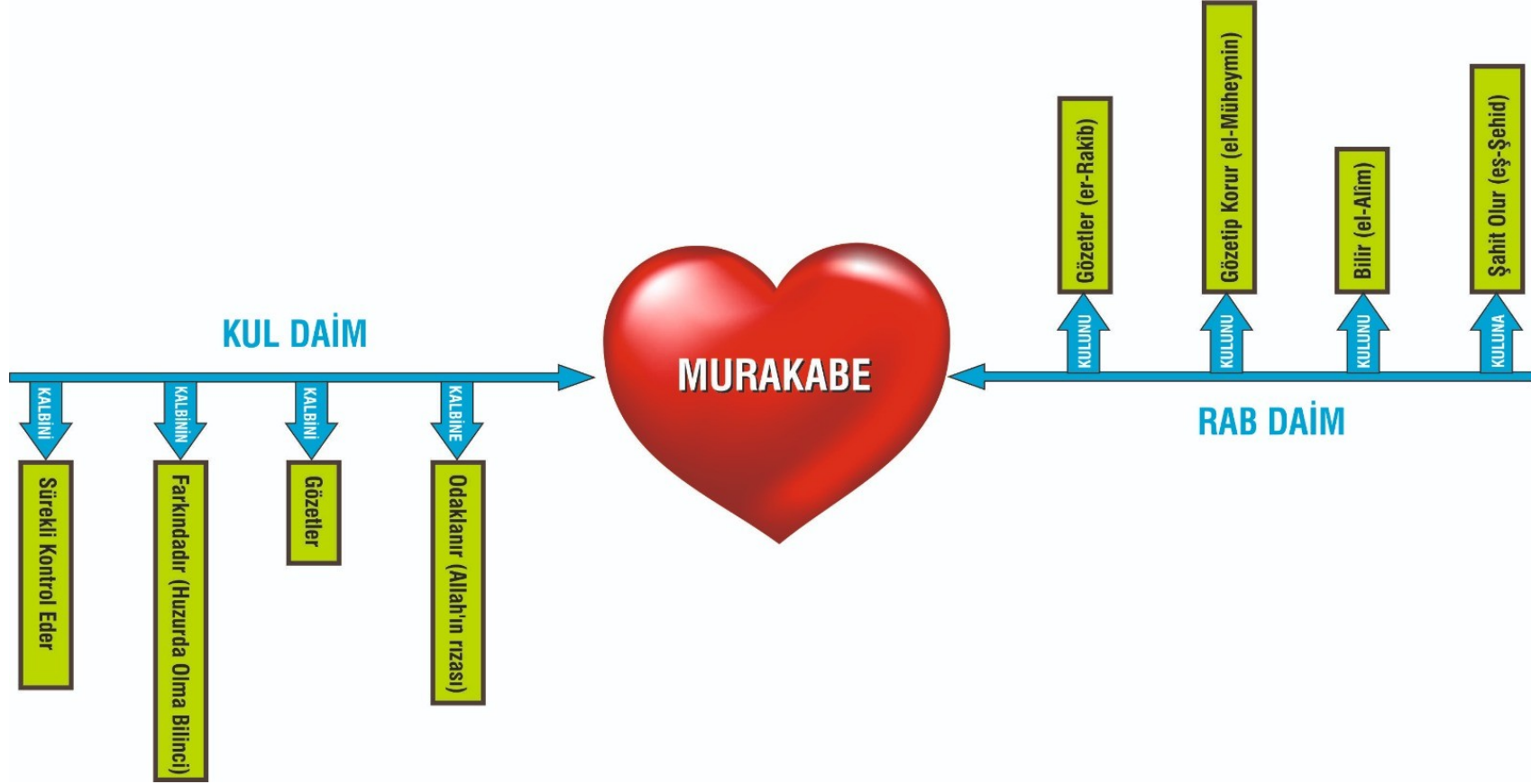
el-Alîm (Bilir): el-Alîm, hakkıyla bilen demektir. Allah Teala, zaman ve yer kaydı olmaksızın büyük-küçük, gizli-açık her şeyi bilir. Olmuşu, olanı, olacağı en mükemmel bir şekilde bilir. Hiçbir şey O'nun bilgisi dışına çıkamaz. O'nun bilemeyeceği bir şey düşünmek mümkün değildir(Bulut 2016).

Kötülüklerin geceleri daha fazla yapıldığı bilinmektedir. Karanlıkta, insanların az olduğu تنها vakitlerde görünme ihtimalinin az olduğu düşünülür. Cenabı Hak, kara gecede kara taşın altındaki kara karıncayı görür, bilir. el-Alîm'dir

O (cc). Kalplerdeki gizli olan niyetleri bilir ve her daim şahittir. Hz. Peygamber (s.a.v)“*Ameller niyetlere göredir*” buyurur (Buhârî, 1980, s. 20). Bir işi yapmadaki niyetimiz, o işe yansır. Bu nedenledir ki, kişi kendisinde değiştirmek istediği huy ve davranışları için önce niyet eder sonra amele geçer. Niyet o amelin oluşum olasılığını arttırır. Kulun kalbini ve niyetini bilen Rabbinin huzurunda olma bilinci amellerini daha ihlaslı hale getirip sağlıklı bir kişiliğin oluşumunun temellerini attığı söylenebilir.

eş-Şehîd (Şahit Olur): eş-Şehîd, her zaman, her yerde hazır olan, her şeye şahit olan, kendisine hiçbir şey gizli olmayan demektir. Allah Teala, her şeyi bilendir. İlminden hiçbir şey gizli olmayandır. Allah, açıkta olanları da bilir, gizli olanları da bilir. O her şeye şahittir. Ahirette herkese halini bildirecektir (Bulut, 2016).

Ergenlik döneminin en belirgin özelliklerinden birisi olan cinselliğin fonksiyonellik kazanması, beraberinde bir çok sorunu da getirir. Fiziksel olarak cinsel olgunluğa ulaşmış olmakla birlikte duygusal ve zihinsel olarak yetişkin olması yıllara ihtiyaç duyan gencin en önemli sorunlarının başında cinsel dürtüleri kontrol altında tutma zorunluluğu gelir (Hökelekli, 2015,s. 24). Allah (cc)’ın her şeye şahit olduğu bilinci ergenliğin sorunlarıyla boğuşan gencin bu dönemi daha kontrollü ve daha az hasarla atlatmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim Dînî Eğitim veren okullarda yetişen ya da dindar bir yönelim sahibi gençlerin, gayri ahlâki tutum ve davranışlarında, uyuşturucu madde ve alkol kullanımında, dînî bir formasyon ya da yönelimi olmayanlara göre en alt sırada yer aldığını gösteren araştırmalar (Ekşi,1998,s.146-148) bu düşüncüyü doğrulamaktadır.

Şekil 1. Kul Daim, Rab Daim Kavram Haritası Örneği

Anahtar Kelime: Kedi

Hedef Kavram: Murâkabe

Murâkabe, kulun sürekli biçimde Cenab-ı Hakkı'n gözetimi altında olduğunun şuur ve idrakinde olması demektir. Bu şuur ve idrak halinin gerçekleşebilmesi için kulun dâimi olarak kendi kalbine odaklanması, iç alemini kontrol altında tutması zaruridir.

Murakabe kişinin kendini denetlemesi, etrafından ziyade kendine yönelmesi, hal ve tavırlarında iyiyi hedefleyerek tefekkür etmesidir. Murakabe halinde Şibli'yi görenler, böyle bir murakabeyi kimden öğrendiğini sorarlar: Şiblî cevaben: “Bir kediden öğrendim, onun avının çıkacağı deliğin başına beklerken takındığı tavır, şu benim tavrımdan daha ciddi idi” diyerek murakabe ve muhasebe için hissiyat ve derinliğin önemine dikkat çekmektedir(Ay,2020,s.56).

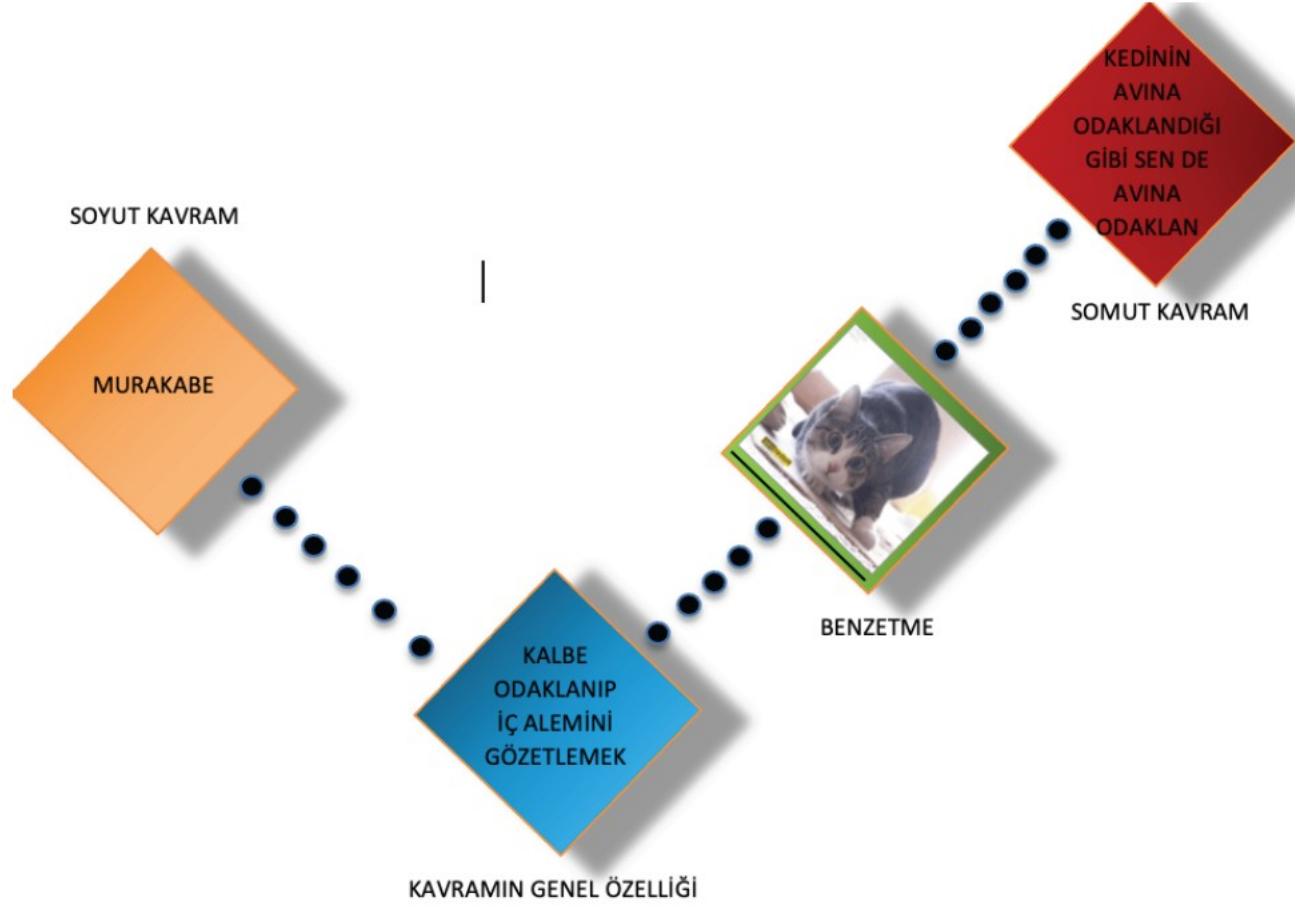
Şekil 2 Numaralı anoloji örneği kedinin avına odaklanması esas alınarak, soyut kavram olan murakabe kavramını anlatabilmek için odaklanmayı somut bir nesne olan kedi kullanılmış, kedi avına nasıl odaklandıysa kulun da kalbine o şekilde odaklanması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Anolojiyi öğrencilere aktarırken ‘Murakabe hali, delikten çıkacak fareyi pür dikkat, gözlerini dikip bekleyen kedinin durumuna benzer’ cümlesinden hareketle gelin bir hafıza fotoğrafı çizelim’(Sayın,2018,s.190). “Delikten çıkacak fareyi pür dikkat gözlerini dikip bekleyen kurnaz bir kedinin fotoğrafını hafızanızda canlandırınız. Bu öyle bir kedidir ki, avını dakikalarca bekler ve onun kımıldadığını gördüğü anda muhteşem bir çeviklikle onu avlar. Bu kediyi avından vazgeçirmek isterseniz ona taş bile atsanız avından vazgeçmez. Aksine her durum ve şartta avını hedefler (Sayın,2018,s.190) denilerek hafızalarında bu olayı canlandırmaları istenmiştir.

Odaklanmak bir şey yapıyorken ikinci bir şey düşünmemektir. Dikkat eksikliği yaşayan kişiler, çoğu zaman işlerinde hata yaptıkları gözlenmektedir.

Allah'a ve kalbe odaklanma ve yoğunlaşma tecrübesi (Murâkabe) kişide, kademeli bir şekilde iradenin ve dikkatin etkin kullanılmasını sağlar. Murâkabe, dikkat eksikliği ve odaklanma problemi yaşayan kişiler için tedavi edici terapi etkisi oluşturduğu düşünülmektedir.

Kalbini tanıyan kulun Murâkabesi, daha kuvvetli olur. Kendini tanıma yolculuğunda olan varlık, riya, şirk, öfke, haset, düşmanlık, riyaset gibi nefs-i emmâre vasıflarını görür. Kul, Allah Teala'nın kalbine her an bakmakta olduğunu düşünüp, bu hasletleri iyiye çevirmek için son nefese kadar mücadeleye devam ettiği takdirde kalbini Cenabı Hakk'ın nazarına layık hale getirmesinin mümkün olacağı söylenebilir.

Şekil 2. Kedi Analoji Örneği

Anahtar Kelime: Kalbimin Pusulası

Hedef Kavram: Murâkabe

Allah kalbin gerçek sahibidir. O kulunun kalbini sürekli denetim altında tutmaktadır. Bu nedenle insanın kalbindeki duyguları Allah'a layık hale getirmek ve en temiz şekilde tutma kontrolüne Murâkabe diyebiliriz. er-Rakîb isminden doğan muhasebe ve Murâkabe vasıtasıyla manevî manada istikrar kazanan kalp, kişiye ilahi sevgiye yönlendiren en önemli pusuladır. Ancak kalp pusulasının doğruyu gösterebilmesi için nefsin bitip tükenmek bilmeyen istek ve arzularını terbiye edilmesi gerekmektedir. “Nefis, kendisinin temel ihtiyaçlar diyebileceği ihtiyaçları engelleyen her şeyi düşman kabul ettiği için onu sorgulama dizginleme ve engelleme durumu olan muhasebe vasıtasıyla eğitim sürecine almak mümkündür. Muhasebe vasıtasıyla kalbi besleyen ilahi sevgi; insanın mânâ âlemini geliştirirken, aynı zamanda mânevi yaşantısını da şekillendirir (Sayın,2018,s.185)

Nefis şeytanın etkisiyle insana der ki; “Evvelâ gözün bakışlarının ibret almasını engelleyin; onun sadece zevklenme dinlenme ve eğlenme amacıyla bakmasını sağlayın. Eğer siz farkında olmadan bir ibret bakışıyla bakarsa; onu gaflet hayran kalma ve şehvet bakışlarıyla bozun (Eşrefoğlu Rûmî,1318, s.64). İlâhi sevgi pusulası olan kalbi içerisinde hangi sevgiyi taşıdığını anlamak ancak kalbî farkındalığı arttırmak, onu gözlemekle sağlanabilir.

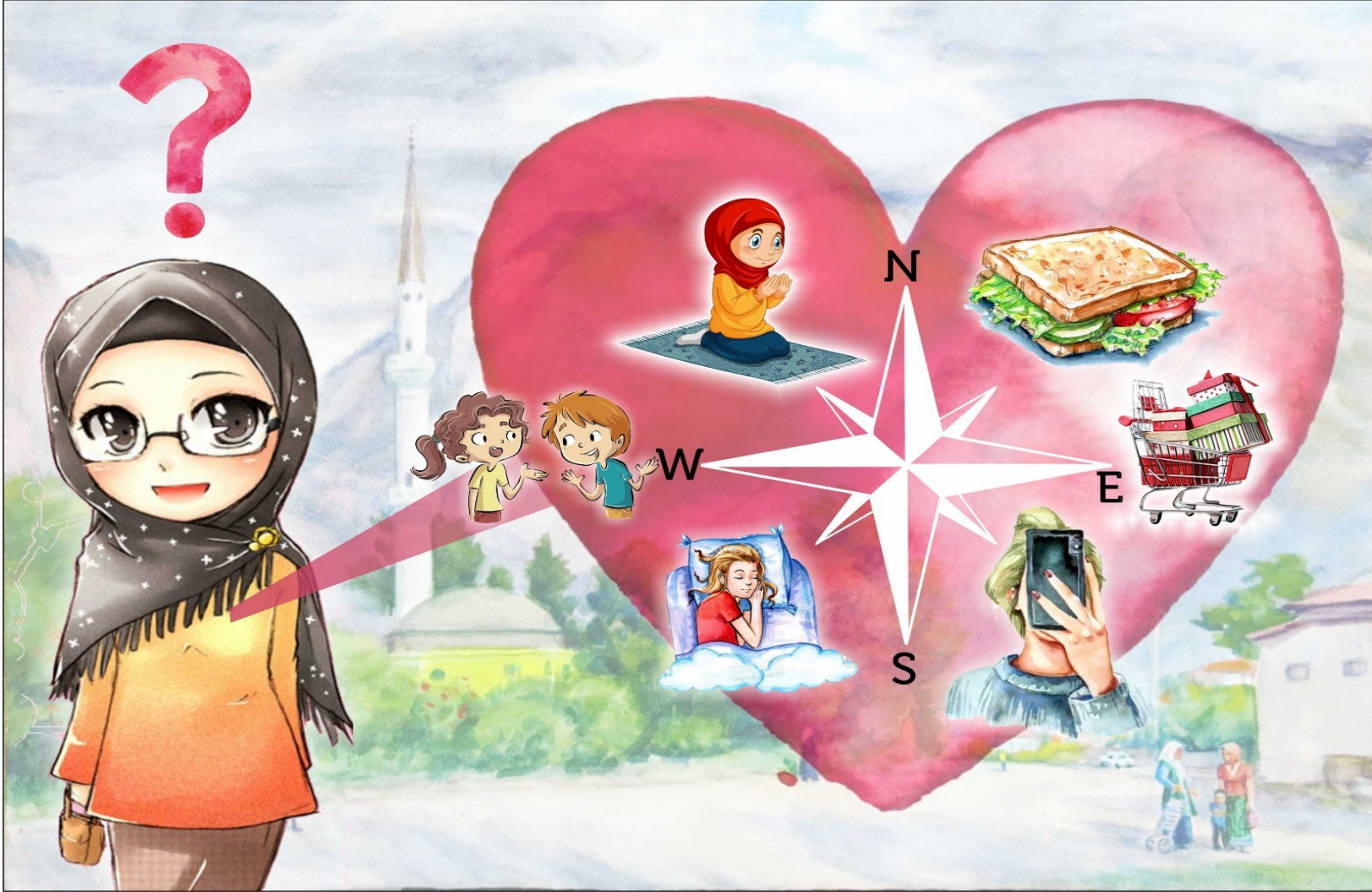
Şekil 3 numaralı anoloji örneği; Soyut bir kavram olan manevi kalp, somut olan gerçek kalbe benzetilmiş, soyut bir kavram olan nefsin arzu ve istekleri günlük hayatta karşılaşılan somut objelerle temsil edilmiştir.

Anolojiyi öğrencilere aktarırken ‘Murakabe; kalbi ilâhi sevgi pusulasını gösterip göstermediği hususunda gözlemektir, cümlesinden hareketle gelin bir hafıza fotoğrafı çizelim.“Hep iyilikleri güzellikleri ve ilâhi sevgiyi gösteren sevgi pusulasının fotoğrafını hafızanızda canlandırınız. Bu pusula öyle bir pusuladır ki, o pusulayı hiçbir sapkın düzen bozamaz. O sevgi pusulasını, ilahi sevgiyi göstermekten engelleyemez.

İşte murâkabe, ilâhî sevgiyi taşıyan kalbi, yine ona sorarak anlama sanatı olduğu için kalbin sevgi pusulasıdır. Böylece kalp ilâhi sevgiyle kâinatı kuşatabilir; Rabbinin ilâhi isim ve sıfatlarıyla bütünlük kurabilir (Sayın,2018,s.190) denilerek hafızalarında bu olayı canlandırmaları istenmiştir.

Yönünü arayan herkes bir pusulaya ihtiyaç duyar. Yönü hakikat olanın ise, pusulası kalbidir. Kalbi pusulaya benzetip, farkındalığı sağladıktan sonra ise kişinin yapması gereken onu tanımak, nasıl çalıştığını öğrenmek ve onu korumaktır. Kalbin birçok yönü vardır. Doğru olanı belirlemek için önce istek ve ihtiyaçların önem sırasına dikkat etme bilinci kazanmak gereklidir. Kalp pusulasının yönü nefsin isteklerinden, ruhun ve bedeninin ihtiyaçlarına çevrildiğinde hakikate ulaşma da en değerli araç ve vasıta olduğu söylenebilir.

Hakikat yolcusunun yönünü tayin eden, yörüngesini belirleyen onu uydusuna ulaştıran kalbidir. Kişinin istikamette kalabilmesinin yolu kalbin istikametinden geçer. Kalbi hakikat istikametine sabitleyip, bıraktığımızda bir pusula gibi yön gösterme özelliği kazanabilir.

Şekil 3. Kalbimin Pusulası Analoji Örneği

Anahtar Kelime: Dış Boyut

Hedef Kavram: Murâkabe

Ergenliğe ulaşan gençler, gittikçe şiddetini arttıran bağımsızlık duygusunun etkisiyle genişletirler ve aile bağlarından gitgide uzaklaşırlar. Bu aşamada, özellikle giyim-kuşam, arkadaş seçimi, eğlence, sosyal medya kullanımı vb. gibi hususlarda istek ve arzuların kuvvetlendiği görülmektedir.

Ergenlik sorunlarıyla boğuşan gençlerin imdadına en güzel bir şekilde hitap edecek olan tasavvuf eğitimi, gencin ilahi kameralar altında bulunduğu, idrakinin kalpte sabitleşmesini sağlar. Cenabı Hakk'ın kullarının her hareketini görmekte olduğu ve zamanı geldiğinde onları hesaba çekeceği ayeti kerimede şöyle ifade edilir. *“Onlara olup bitenleri tam bir bilgi ile mutlaka anlatacağız. Biz onlardan gaip (uzak, habersiz) değiliz”*.(Araf, 7/7).

Allah'ın isimlerinden biri de el-Basîr'dir. Her şeyi kemaliyle gören, bütün hallere vakıf olandır. O zifiri karanlıkta, kara taşın üzerindeki kara karıncanın yürüyüşünü gören ve işitendir. Ayak dahi basılmayan ormanlarda bulunan bir ağacın dalından kopan yaprağın, salına salına yere düşüyor olmasından haberdardır. Lokman (a.s.)'in bu hususta evladına yapmış olduğu nasihatı ayeti kerimede şöyle nakledilir. *“Yavrucuğum yaptığın iş (iyilik veya kötülük) bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu senin karşına getirir. Doğrusu Allah en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır”* (Lokman, 31/16). Cenab-ı Hakk'ın birçok ayeti kerimede benzer hususları sık sık hatırlatmasının hikmeti de kulların amellerinde titiz davranmalarını sağlamaktır. Böylece yaptığı amellerin karşılığını göreceğine inanan ve hiçbir amelinin Allah'tan gizli kalmayacağını bilincinde olan gencin davranışlarında ilahi sınırları görmezlikten gelmeyeceği ve her an İhsân ve Murâkabe halinde olma gayretinde olacağı düşünülür.

Murâkabe halini açıklayan bir diğer Esmâ ise er-Rakîb'tir. Er-Rakîb ismini ahlâkına ve maneviyatına yansıtan bir kul Allah'ın sınırlarını gözetir. Allah'ın kendisine her şeyden yakın olduğunu idrak eder ve bu duyguyu hayatının tüm alanlarına taşır. Allah'ın er-Rakib olduğuna inandığında her durumda O'nu gözetleyen Allah olduğunu bilir. Sevabının da günahının da asla gözetim dışı ve karşılıksız olmadığına iman eder.

Allah kişinin kalbini er-Rakîb ismiyle gözlerken, kul da buna karşılık Allah'ın isim ve sıfatlarını gözler. Bu gözleme hali insanın kendisine ve çevresine yönelik olsa sorumluluk duygusunu geliştirir. Murâkabe vasıtasıyla insan, vicdan yeteneğini geliştirerek, olumsuz duygu ve düşüncelerini iyiliğe dönüştürür. Onları Allah'a layık kul olmaya sevk eder.

İhsan bilincinin yerleştiği ve kendisinin daima Allah'ın gözetimi altında olduğunun farkında ve idrâkinde olan bir kişinin davranışlarına nasıl yön vereceği hususunda kaynaklarımızda güzel bir örnek olarak;

“Abdullah b. Ömer, bir gün arkadaşlarıyla beraber gezinmek için Medine'nin dışına çıkar. Uygun bir yerde durup sofralar kurarlar. O sırada sürüsünü oradan geçiren bir çoban, yemek yiyenlere selam verir. Abdullah b. Ömer, çobanı yemeğe davet eder. Çoban oruçlu olduğunu söyler. Bunun üzerine Abdullah; „Böyle şiddetli sıcağın olduğu bir günde, bu dağlarda bu sürüye çobanlık yaparken oruç tutuyorsun öyle mi? ” diye sorar. Çoban zamanını değerlendirdiğini söyler. Aldığı bu cevap üzerine Abdullah b. Ömer, çobanın samimiyetini sınamak ister. “Bu sürüden bir koyunu bize satar mısın? Sana parasını veririz, etinden de veririz. Böylece akşam iftar edersin. ” der. Çoban ise; “Koyunlar benim değil Efendim!” karşılığını verir. Abdullah b. Ömer; “Koyunu kurt yedi desen efendin nereden bilecek?” der. Çoban arkasını dönüp giderken bir taraftan da parmağını semaya kaldırarak şu sözleri söyler; “İyi ama Allah nerede!

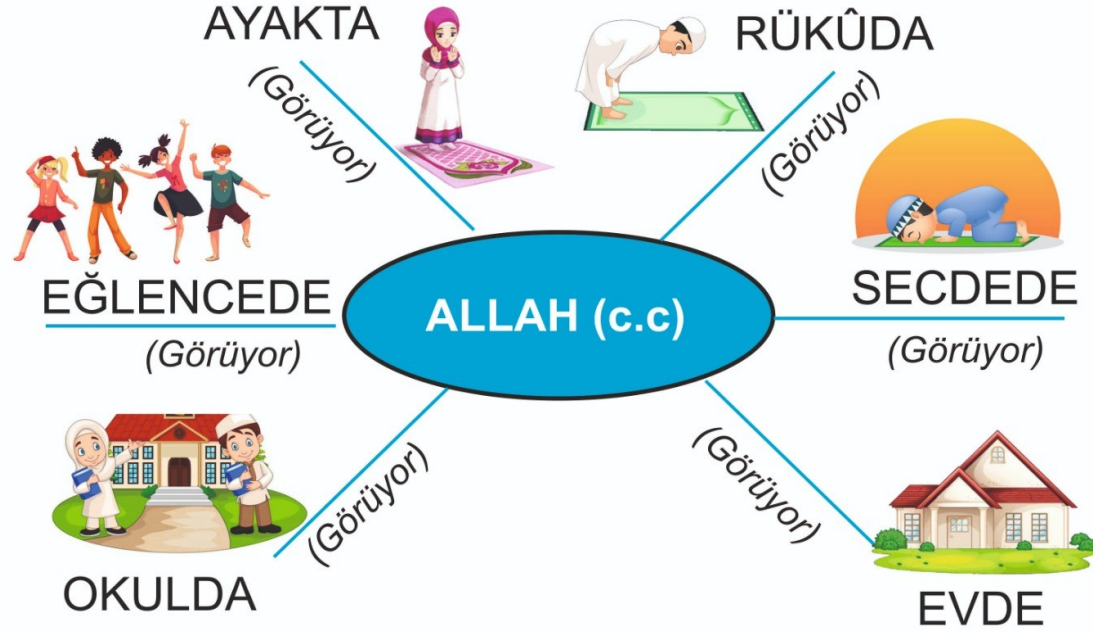
Çobanın güvenilirliği ve kendisini ve yaptığını hiç kimsenin göremeyeceği ıssız bir yerde dahi emanete ihanet etmekten kaçınması Abdullah b. Ömer'i oldukça etkiler. Varlıklı bir sahâbî olan Abdullah, Medine'ye dönünce sürünün sahibinden, sürüyü çobanla birlikte satın alır, çobanı azad edip sürüyü de ona bağışlar (Beyhâkî, Şuabu'l- İman, IV, 329).

Cibrîl hadisinde yer alan ihsanın gereğince, murâkabe mertebesine ulaşan fert daima kendisini kötülüklerden alıkoyar ve iyiliklere sevk eder. Bunun içinde dışarıdan bir denetim ve kontrole ihtiyaç duymayacağı görülür..

Şekil 4 numaralı Dış Boyut kavram haritasında; Şuara suresi 218-219 ve 220. ayetler ışığında Allah'ın her an kulunu gördüğü ve onunla birlikte olduğu bilinci, günlük, sosyal ve özel hayatta yapılan tüm aktivitelerde geçen mekanlar, görsellğe hitap eden bir kavram haritası ile verilmiştir. Böylelikle ergenlerin farkındalık düzeyini arttırmak amaçlanmıştır.

DIŞ BOYUT

Şura 26/218: O ki, sen namaz için, tebliğ için kıyâm ettiğın zaman seni görüyor.

الَّذِي يَرِيكَ جِيْنِ تَقُوْمَ (٢١٨)

Şura 26/219: Secde edenler arasında dolaşmanı, halden hâle girmeni de görüyor.

وَتَقَلَّبِكَ فِي السَّاجِدِيْنَ (٢١٩)

Şura 26/220: Çünkü her şeyi hakkiyle işiten ve her şeyi en iyi bilen O'dur.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ (٢٢٠)

Şekil 4. Dış Boyut Kavram Haritası Örneği

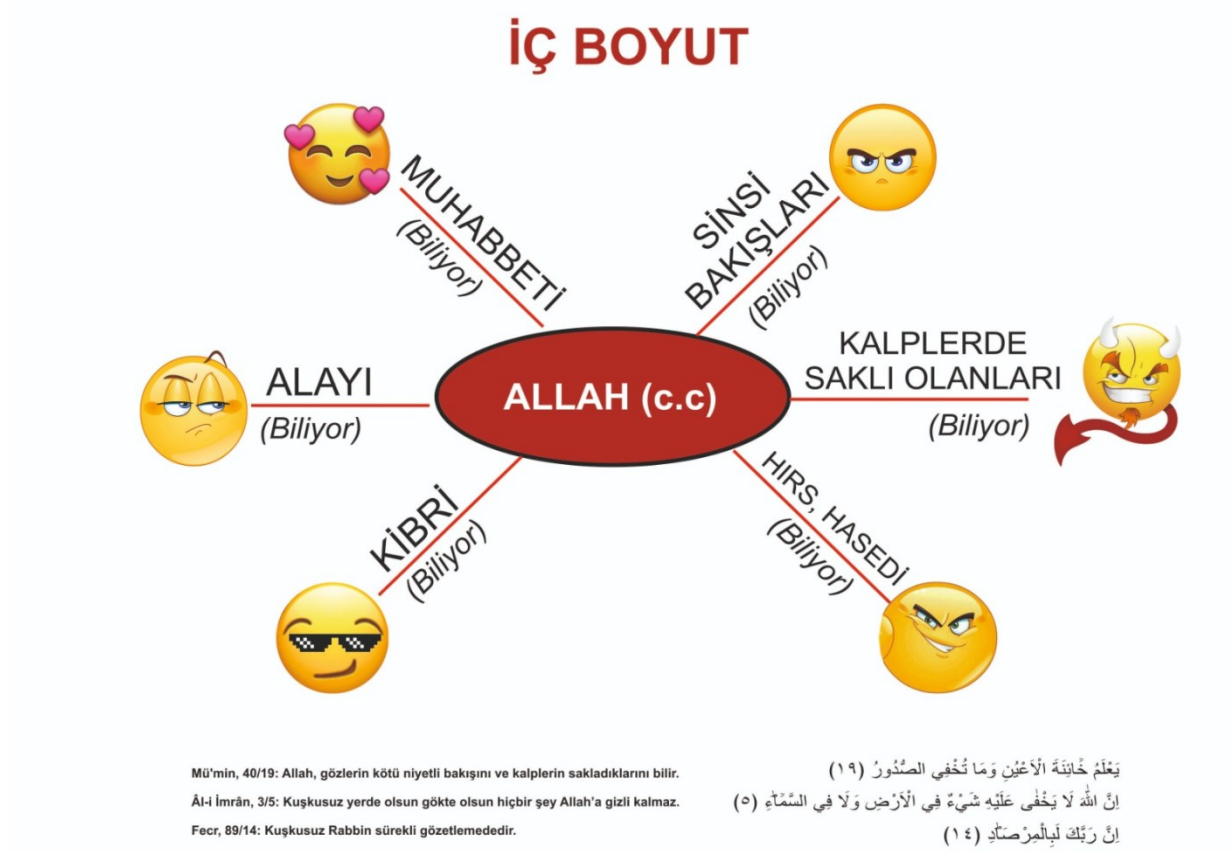
Anahtar Kelime: İç Boyut

Hedef Kavram: Murâkabe

Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını ve kalplerinde sakladıklarını bilir.(Mü'min,40/19) Genellikle insanların bu ayetin muhtevasından uzaklaşma gafletinde bulunduğu, hayattaki değerinin dış görünüşüne bağlı olduğunu düşünüp ve Allah'ın ona vermiş olduğu nimetleri bu uğurda harcadığı bilinmektedir. Halbuki Allah'ın kulundan beklediği bu değildir. "Sizi yanımızda değerli kılan ne mallarınız ne de evlatlarınızdır. Ancak iman edip güzel ve hayırlı işler yapanların durumu başkadır. Onların yaptıklarının kat kat fazlası ile mükafat verilecektir."(Sebe, 34/37) suresinde açıkça bildirilmiştir. Ayetten anlaşılacağı üzere dünyamız dış alemden ibaret değildir. Dış dünyasını birilerinin kontrol etmesinden çekinip sürekli güzelleştiren insanın iç dünyasının da Allah tarafından kontrol edildiği bilincine sahip olması gerekir. Bu bilinç hali Murâkabedir.

Tasavvuf eğitimi iç aleme doğru yapılan bir yolculuk olduğu düşünülürse gencin, nefis tezkiyesi, kalp tasfiyesi neticesinde çeki düzen vermesi gereken gerçek alemin iç dünyası olduğu idrâki yerleşir. İnsanlardan gizlemeye çalıştığı iç aleminde Sîretini çirkinleştiren hırs, yalan, haset, zina, gıybet, doyumsuzluk, benlik, öfke, kul hakkı, alay, isyan gibi hastalıkların tedavisi için nefisle mücadeleye başlaması beklenir.

Şekil 5 numaralı İç Boyut kavram haritasında, Mü'min,40/19, Âli İmrân,3/19, Fecr, 89/14 ayetleri ışığında; Allah'tan yerde olsun, gökte olsun hiçbir şeyin gizli kalmayacağı, gencin iç dünyasında hissettiği tüm duyguları, öyle ki gözlerin kötü niyetli bakışını, kalplerde olan gizli saklı her şeyi gördüğü ve gözetlediği bilinci, iç dünyasında hissedilen tüm duyguları, ergenlerin sosyal medyada kullandıkları emojilerle hazırlanmış bir kavram haritası ile verilmiştir. Böylelikle ergenlerin farkındalık düzeyini arttırmak amaçlanmıştır.

Şekil 5. İç Boyut Kavram Haritası Örneği

Anahtar Kelime: Ayna

Hedef Kavram: Murâkabe

Allah Resulü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve işlerinize bakar”(Müslim,Birr,34)..

Murâkabe, kalpte gerçekleşir, kalp ise kulun iç alemini Rabbi'ne yansıttığı aynadır ve bu aynadan kul hiçbir gerçeği gizleyemez. Kulun kalbindeki bütün haller eksiksiz olarak bu aynaya yansır. Kalp aynasında daha önce görmediği korkunç duygularla karşı karşıya gelen genç endişeye kapılır. Çeki düzen vermesi gereken gerçek alemin, iç dünyası olduğunu idrâk edip kalb-i selîm olma noktasında bir çaba sarf etme isteği uyanabilir. Kalb-i selim olan kalp, Allah'ın dışındaki her şeyden arınmış bir ayna gibi Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının tecelli ettiği kalptir. Hak Teala, kulun arınmış kalbini görünce onu sever ve ondan razı olur. Kulun bu dereceye ulaşması Fecr suresinde şu şekilde ifade edilmiştir: “Ey Rabbim itaat edip nazara eren nefis, sen ondan razı sen ondan razı olarak Rabbine dön. İyi kullarımın arasına ve cennetime gir.” (Fecr, 89/27-30).

Şekil 6 numaralı anoloji; Hz.Peygamber(s.a.v.)'in Hadisi Şerîf-i “Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve işlerinize bakar” (Müslim, Birr, 34) hadisinden yola çıkarak, insanlardan gizlenmeye çalışılan tüm duyguları, kalplerden geçen düşünceleri ve dolayısıyla iç yüzümüzü gösteren sihirli bir ayna tasavvur edilmiştir. Aynaya bakan güzelliği ile gözleri kamaştıran bir kız olmasına rağmen aynanın sihirli olup iç dünyayı gösteren bir ayna olması sebebiyle yalan, hırs, haset, zina, gıybet, doyumsuzluk, benlik, öfke,kötü niyet, kul hakkı, alay,isyân vb. tüm bu duyguları Allah'ın gördüğü ve bildiği bilinci,görselliği sağlayarak hafızalarında yer etmesi istenmiştir.

Şekil 6 numaralı anolojiyi öğrencilere aktarırken ‘Kalp, kendisinde mânâ alemine ait hakikatlerin yansıdığı ve hikmetlerin indiği bir aynadır (Sührüverdî, s.186) cümlesinden hareketle gelin bir hafıza fotoğrafı çizelim. Kendisine baktığınız zaman sizin güzelliğinizi ve çirkinliğinizi size gösteren şeffaf ve parlak bir aynanın fotoğrafını hafızanızda canlandırınız. Bu öyle bir aynadır ki, ‘ey ayna söyle bana benden daha iyisi var mıdır?’ diye kendisine sorduğumuzda size hep en doğru cevabı verir. Bu ayna gerçekten iyi bir kalp taşıyorsanız, sizin iyi olduğunuzu size çekinmeden söyleyecektir. İşte murakabe de kalbimizin içerisindeki bütün duyguları

kontrol etme sistemi olarak kalbimizi ve kalbimizin içerisindeki bütün duyguları Allah gözliyor ve kontrol ediyor diye, kalbimize odaklanmaktır. Bu mânâ da Murâkabe duygularımızı gözetlemek olduğu için, kalbimiz bütün duyguları yansıtan bir aynaya benzemek durumundadır(Sayın,2018,s.190)denilerek hafızalarında bu olayı canlandırmaları istenmiştir.

Şekil 6. Ayna Analoji Örneği

Anahtar Kelime: Her An

Hedef Kavram: Murâkabe

Kalp, nazargâh-ı ilahidir. En kıymetlinin mekanı olan kalbi, O'ndan (c.c) uzaklaştıracak şeylerden korumak gerekir ki, bu da Murâkabe ile olur. Murâkabe; Allah'a ulaşmak, ilim, irfan, sır ve hikmet elde etmek için mühim bir yoldur. Hatta tasavvuftaki manevî terakki yollarından en kıymetli ve feyizli olanlarındandır. Bunu arzu eden kulun, her an kendini hesaba çekme, her an tefekkür ile meşgul olma, her an kalbi kontrol altında tutma ve her an edep duygusu içerisinde olması icap eder. Tabi insanın kendini hesaba çekmesi, iç alemini kontrol etmekle başlar.

İnsanın fitratı gereği anda kalmaya odaklanması gerekir. Ama kişiler genellikle ya geçmişte kalır ya da geleceği düşünerek endişe duyar. Ergenlerde bu durum özellikle gelecek endişesi kaygıyı arttırıp, dengelerinin bozulmasına fizyolojik ya da ruhsal olarak sıkıntıya girmelerine sebebiyet verir. Ergen bitip tükenmek bilmeyen gençlik enerjisini anda kalıp işlerini düzenlemesi ancak güçlü bir imanın getirdiği murakabe hali ile mümkün olacağı düşünülebilir.

Bu minval üzere bir hayat yaşama gayreti içerisinde olan tasavvuf erbabından Ahmet Yesevi (Hz), Allah Rasulü (s.a.v)'in “*Ölmeden evvel ölünüz*” hadis-i şerifini tatbik edebilmek için 63 yaşından sonra kendine yerin dibine hücre kazdırarak kalan ömrünü orada talebe yetiştirerek devam etmiştir (Demirci, 2000, s.10).

Dışa akseden davranışlar ile içte olanların aynı olup olmadığının kontrolü şu şekilde yapılabilir. Söz gelimi yardımsever bir insan olarak bilinen birinin içe yansımaları iki türdür. Ya kalbin sahibine yaklaşmak arzudur ki, asıl olan, mümin vasfına yakışan budur. Yahut çevreye “ne kadar yardımsever biri” dedirtme derdidir ki bundaki arzu Cenabı Hakk'a yakınlaşma yerine, kullara kul olma riskini taşıdığından amelleri yok ettiği söylenebilir.

Murâkabe için gereken en önemli hususlardan biri de, tefekkürdür. Cenabı Hak Hz. Peygamber (s.a.v) indirmiş olduğu ilk ayetinde “Oku!” buyurması. kişinin, kendisini yani iç alemini okuması, kainattaki kudret akışlarını okuması ve Kur'an-ı okumasıdır olarak düşünülebilir.

İnsanın kendini okuması manen ve madden olur. Kendini tanıdıkça, Rabbini tanıması kolaylaşacağına göre gençleri tefekkür etmeye sevk etmek büyük bir önem

arz etmektedir. Kemiklerimizi bir düşünelim; tek parçadan meydana gelmemiştir. Kimi yassı, kimi yumuşak, kimi uzun, kimi içlidir. Kemikler hareketli eklemlerle birbirine bağlanmıştır ki hiç küçümsenmeyecek kadar 360 eklemimiz vardır ve onların her birine de yapacağı harekete göre şekil verilmiştir. Allah Teâlâ, kemikleri hareket ettirebilmek için kasları yaratmıştır. Yüzümüzde gülmeyi, mimikleri kullanmamızı, gözdeki rahatça hareketlerin hepsini kaslarımıza borçluyuz. Bu kaslardan biri hastalığa uğrasa yüzümüzün bütün sıhhati bozulur. Bütün bunlar vücudumuzun küçük bir bölümünün görünen harikuladeleridir. Bir de beş duyu ile idrak edilemeyen kısım vardır; huy, şahsiyet, karakter, vicdan gibi manevî hususiyetler ki onların mahiyeti daha da muazzamdır. Kâinatı okumak, geniş bir yelpazedir.

Hz.Ali (r.a): Kur'an'ı bilen biri yıldız ilminden(astronomiden) de bazı şeyler öğrenirse bu sayede iman ve yakîni artar.” demiş sonra da şu ayeti kerimeyi okumuştur: *“Şüphesiz gece ve gündüzün birbiri ardınca değişip durmasında, Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde takvâ sahibi toplumlar için nice ibretler vardır.”* (Yunus, 10/6)

On milyon ile bir milyar arasındaki yıldız ve bu yıldızların ham maddeleriyle arta kalanlarını barındıran, dev yıldız topluluğu olan **galaksiler**,%70 azot, %21 oksijen ve %1 nispetinde karbondioksit ve argon gibi diğer gazların karışımından teşekkül eden **atmosfer**, binlerce ton suyu taşıyan, ışığı ve hareketi yayan yüzlerce farklı dalga boyunda sesi kulağımıza getiren, yüzlerce kişilik uçakları taşıyan **hava**, dünyanın aşırı ısınmasına mani olan, sıcaklık arttıkça daha fazla suyu buharlaştıran, güneşten gelen ışınları ayna gibi geri yansıtan **bulutlar**(Bakara, 2/164), tohumdan biten ağacın bir kısmı odun, bir kısmı yaprak, bir kısmı başta çiçek olarak tebessüm edip sonra meyve haline gelmesi ve bu meyvelerin her birinin farklı vitamin, renk, tat, koku ve dokudan oluştuğu yüzyıllarca tek kaynak olan **toprak**, yavrulayacakları zaman nerede yaşarlarsa yaşasınlar dünyanın her tarafındaki göl ve nehirlerden gelip Bermuda Adaları yakınlarındaki derinliklerde yavrulayıp orada ölen ve yavrularını binlerce millik okyanusu tekrar aşarak ana-babalarının yaşadığı nehre, göle ve gölcüğe geri dönen **yılan balıkları**, dünyadaki yer çekiminin 9.807 m/sn² olmasına rağmen havada süzülen **kuşlar**, yeryüzünün dörtte üçünü kaplayan, iklimin düzenlenmesinde, aşırı ısınma ve soğumayı önlemede termostat vazifesi gören **denizler** olduğu bilimsel gerçeklerdir.

Kainatta yaratılmış zerreden küreye her şey bize O'nu hatırlatmakta ve her an, her daim Murâkabeyi kuvvetlendirecek vesileler sunmaktadır. Her an huzurda olma bilinci, Kur'an'ı sevgiliden gelen mektup gibi merakla ve muhabbetle okumayı, Hz. peygamber (sav.)'e muhabbeti de arttırır. Bu minval üzere bir hayat yaşama gayreti içerisinde olan tasavvuf erbabından Ahmet Yesevi (Hz), Allah Rasulü (s.a.v)'in "Ölmeden evvel ölüünüz" hadis-i şerifini tatbik edebilmek için 63 yaşından sonra kendine yerin dibine hücre kazdırarak kalan ömrünü orada talebe yetiştirerek devam etmiştir (Demirci, 2000, s.10).

Dışa akseden davranışlar ile içte olanların aynı olup olmadığının kontrolü şu şekilde yapılabilir. Söz gelimi yardımsever bir insan olarak bilinen birinin içe yansması iki türdür. Ya kalbin sahibine yaklaşmak arzusudur ki, asıl olan, mümin vasfına yakışan budur. Yahut çevreye "ne kadar yardımsever biri" dedirtme derdidir ki bundaki arzu Cenabı Hakk'a yaklaşma yerine, kullara kul olma riskini taşıdığından amelleri yok ettiği söylenebilir.

Kalbi her an kontrolde tutanlara bir bakalım; Murâkabe her an kalbi kontrol etmektir. Bunu layığıyla başarmış şahsiyetlerden misal verelim. Hz. Ali (r.a)'nın bir savaşta düşmanını tam öldürecekken suratına tükürmesi ile onu öldürmekten vazgeçmesi, düşmanını şaşırtıp sonunda ölme ihtimaline rağmen sebebini sormaktan kendini alıkoyamayıp şu soruyu yöneltmiştir.

Hz. Ali (r.a) ise; "*Ben seni Allah için öldürecektim ancak sen suratıma tükürünce nefsim devreye girdi ve bu ulvî işe nefsimi karıştırmaktan hayâ ettiğim için vazgeçtim.*" demiştir (Demirci, 2009, s. 398). Çünkü ihlâs ile yapılacak olan bu işe, kalbini kontrol ederek, nefret, benlik ve intikam duygusunun karışması endişesinden vazgeçilmiştir.

Şekil 7 Numaralı kavram haritasında murakabe kavramı, her an gölgesiyle rahmet yağdırarak bir buluta benzetilmiş, buluta akılda kalması amacıyla 'murakabe' bulutu adı verilmiş bu şekilde hafızada kalıcılığı sağlamak amaçlanmıştır. Buluttan çıkan 'her an yazılı uçurtmalar, rüzgarın etkisiyle murakabe yapmayı gerçekleştirecek olan aktivitelere (Kendini hesaba çek, Tefekkür et, Kalbini kontrol et, Edepli ol) yönlendirilmiş şekillerle görsellik sağlanarak gençlerin dikkatlerini bu noktaya çekmek hedeflenmiştir.

Şekil 7. Her An Kavram Haritası Örneği

Anahtar Kelime: Kontrol Kulesi

Hedef Kavram: Murâkabe

Hz. Muhammed(s.a.v)'in manen kalbin önemli oluşunu ifade eden hadisi şerifinde: “... *bilin ki! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur. O bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki! O kalptir*” (Buhari, İman 39).

Kalp vücudun ve ruhun merkezi olup özenle korunması gerekmektedir. Göz görür, fotoğrafını çeker, kalbe yollar. Bu sebeple haram bakışların fotoğrafları gözden kalbe gittiğinde kalbi ifsad etmesi mümkün hale gelir.

Hz. Peygamber (s.a.v) buyuruyor:

“Misk satan adam, ya sana güzel kokusundan bir şey verir veya sen ondan bir şey satın alırsın. Hiç olmazsa hiç koku koklarsın. Körük çeken demirciye gelince; ya sana bir kıvılcım isabet ettirir de elbiseni yakar, yahut körüğün fena kokusundan rahatsız olursun (Buhari, Zebâih31, Büyû,38).

Cenabı Hak'ın “Habibim, Sevgilim” dediği, kalbi yarılarak temizlenen, geçmiş ve gelecek günahları bağışlamış, peygamberlerin en şerefli Hz. Muhammed (s.a.v): Ey kalpleri halden hale çeviren Allah'ım! Kalbimi dinin üzere sabit kıl!” diye dua etmiştir.

Mevlana'ya göre insan bilincinin nihai merkezi en deruni gerçeği anlamı Allah tarafından bilinen kalptir. Kalp, duygu, sevgi ve düşünce süreçleri ile dinî değerler arasında bir katalizör ve hepsinden ziyade insanoğlunun var oluşsal birlik yolculuğu ve arayışının güdüleyicisidir.

Kalp yaşamın ve sorumluluğun merkezi olarak durmaktadır. Hz. Muhammed bir hadisinde “*insanoğlunun bedeninde bir et parçası vardır ki, eğer sağlıklı ise bütün beden sağlıklıdır. Eğer hastalıklı ise bütün beden hastalıklıdır*” buyurmuştur. Hazreti Peygamber (s.a.v) daha sonra kalbine işaret etmiş ve “ bu et parçası kalptir”(Buhari, İman 39) demiştir. Bu örnekler İslam'ın başlangıcından beri kalbin, maddenin ötesinde mânâ alemine özgü bir yer olduğuna delalet ettiğini göstermektedir.

İnsanın dünyadaki en mühim vazifesi ve en ciddi meşgalesi sonsuz bir hayat olan ölüm ötesine hazırlanmak olmalıdır. Bu da ancak kalbin hakikatini bilmek ona

her türlü tehlike ve kötülükten koruyarak güzel ahlâka yönlendirmekle mümkün olmaktadır. Dünyadaki huzur ve saadet de ahiretteki saltanat da kalbi selime sahip olunarak elde edilebilir. Kalp cevherini koruyamamak ve muhafaza edememek insanlık haysiyeti adına büyük bir cinayet ve acı bir kayıptır. Kalpler bir ömür boyu bu meleki ve şeytani tecellilerle çalkalanır durur. Bu nedenle kalp aslında hak ve hakikat pusulasıdır.

Melek ve şeytanın kalplerdeki tasarrufu şekline gelince şöyledir; melek vasıl olan iman, ameli salih, şefkat, merhamet, güzel ahlâk, sabır gibi ruhani haller ile tasarrufta bulunur. Ancak kul bu suretle Ahsen-i takvim sırrına nail olur. Şeytanın özelliği ise küfür, kötü ahlâk, şehvet, gurur, kibir, öfke, gıybet, haset gibi kötü halleri kalbe aşılabilir. Bu hale düşürmek istemeyen kul adeta bir gözetleme kulesi gibi kalbini sürekli gözetim altına tutmalı, kalbinin hangi duygulara maruz kaldığını an be an takipte olmalıdır. Tasavvuf bu hali Murâkabe olarak isimlendirir.

Şekil 8 numaralı Kontrol Kulesi anoloji örneği; soyut bir kavram olan kalbi ,somut bir nesne olan uçakların inip kalktığı hava limanına benzetmiş, soyut bir nesne olan aklı(bilinç) somut bir nesne olan kontrol kulesine benzetmiştir. Öğrencilere hava limanındaki kontrol kulesinin görev ve işlemi hakkında bilgi verildikten sonra, insan bedeninde maddi ve manevi anlamda merkez olan kalbi korumanın önemi anlatılmış kontrol kulesi gibi bir bilinç farkındalığıyla her daim kalbe gelen tüm duyguların kontrol edildikten sonra kalbe girişine izin verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Nasıl ki kontrol kulesindeki vazifeli bir memur görevini her an titizlikle yapmaya çalıştıysa, sorumlu olduğu bölgelere giriş ve çıkış yapan her şeyi itina ile denetlerse kulun da kalbini aynı itina ile öylece denetlemenin zaruri olduğu açıklanmıştır. Kötü duyguların yaklaştığını fark ettiği anda onlara İslami ve ahlâkî yaklaşımla terbiye etmenin, iyi duyguların kalbe girişine izin vermenin ve orada daimi olarak kalmasını sağlamanın gencin hayatındaki önemine dikkat çekilmiştir. Aksi takdirde genç kontrol vazifesini ifa etmezse kötü duygular kalbini işgal edeceği, İç ve dış alandaki dengesinin bozulacağına manevî zarar görüp ve kalbin asli vazifesini yapamaz hale geleceği söylenebilir.

Hadislerde ve Hak dostlarının nasihatlerinde bahsedildiği üzere kalbi korumaktan başka bir kurtuluş yolu yoktur. içimizde bulunan kontrol kulesinin kalbe; kıskançlığın, hasedin, cimriliğin, fitnenin, düşmanlığın girmesine de izin vermeyecek düzeyde bilinçlenmesi sağlanmalıdır. Bu yolu seçen gencin, kalbini her an gözetim

altında tutması hayatlarında karşılaşabilecekleri tüm zorlukları göğüsleyebileği ve yanlış yollar gitmeye tevessül etmelerini engelleyeceği kanaatindeyiz.

Şekil 8. Kontrol Kulesi Analoji Örneği

MÜLÂKAT 1, MÜLÂKAT 2 ve MÜLÂKAT 3 SORU VE CEVAPLAR

Mülakat, Tasavvufî kavramların, fotoğrafik hafıza teknikleri kullanılarak kısa ve kalıcı öğrenmeyi desteklediğini test etmek amacıyla yapılmıştır. Esmâ Hatun Kız Kur'an kursunda hafızlık eğitimi alan 12-20 yaş aralığındaki 19 öğrenciye, Murâkabe kavramı hakkında hazır bulunuşluk düzeylerini ölçebilmek için aşağıdaki sorular yönelmiştir.

1. *“Murâkabe kavramını daha önce duydunuz mu?”*

2. *“Kaf 16: Biz ona şah damarından daha yakınız” ayeti sizce neyi anlatır”*

3. *“Dışa dönük bir hayat mı yaşadığını düşünüyorsun yoksa ara ara içine dönerek kalbine yakınlaştığını anlar oluyor mu?”*

4. *“Dış görüntünüzü aynada kontrol ediyorsunuz. Ayna analoji örneğini öğrendikten sonra aynaya baktığınızda görüşünüzde bir değişiklik olacak mı?”*

5. *“Allah’ın sizi gördüğünü hissetmek duygusu sizde nasıl değişime yol açar?”*

6. *“Tasavvuf kelimesinden ne anlıyorsunuz?”*

7. *“Cebrail (as) bir gün Rasûlullah (s.a.v)’e gelerek: “Bana iyi İhsândan haber ver?” dedi. “Allah’a O’nu görüyormuşsun gibi ibadet etmelidir. Çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da O seni muhakkak görür” (Buhârî, İman, 37) buyurdu. Cibril hadisinde anlatılmak istenen nedir?”*

Murâkabe kavramının hazırlanan kavram ve zihin haritaları ile görselliğe hitap etmesi kavramı öğrenirken ilgisinin canlı tutularak, kalıcı öğrenmeyi sağlamak hedeflenmiştir.

Öğrencilerin Murâkabe kavramı hakkında sorulan sorulara verdiği bazı cevaplar aşağıda yer almaktadır.

Ö8 ve Ö9 kodlu öğrenciler tarafından

1.SORU: *“Murâkabe kavramını daha önce duydunuz mu?”* sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.

Ö8:*Daha önce hiç duymadım.*

Ö9:*Arapça bir kavram olduğunu düşünüyorum.*

Ö8 ve Ö9 kodlu öğrenciler tarafından

1.SORU: ““Analoji ve kavram haritaları, Murâkabe kavramını öğrenmenizde kolaylık sağladı mı?” sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.

Ö8: *Evet sağladı. Açıkçası Murâkabe kelimesini hiç duymamıştım. Buna rağmen bu şekilde görerek ve analojiyle beraber çok güzel anladım.*

Ö9: *Açıkçacısı başta bu kadar etkileyici olacağını düşünmemiştim. Gerçekten yapılan benzetmeler, işitsel hafızanın yanında görsel hafızanın çalışması anlayışını kolaylaştırdı. Klasik bir slayt gösterisi olsaydı ilgimi bu kadar çekmezdi. Elle tutulup, gözle görülemeyen bu gibi kavramların somutlaştırması, zihnimde ve kalbimde silinmez bir yer etti.*

Ö14, Ö15 ve Ö18 kodlu öğrenciler tarafından

2.SORU: “Biz ona şah damarından daha yakınız” (Kaf 16/35) ayeti sizce neyi anlatır” sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.

Ö14: *Allah’ın bize her şeyden yakın olduğunu, nerede olursak olalım bizi görebileceğinden bahsetmektedir.*

Ö15: *Cenabı Hak’i her yerde aramamıza gerek yok. İçimizde bulabiliriz.*

Ö18: *Şah damarı insanı hayata bağlar. Biz sana hayattan daha yakınız.*

Ö14, Ö15 ve Ö18 kodlu öğrenciler tarafından

2.SORU: “ Biz ona şah damarından daha yakınız”(Kaf 16/35) ayetine sunumdan sonraki bakış açınız nedir?” sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.

Ö14: *Bu ayete artık daha dikkatli bakıyorum. Önceden Rabbimizin bize yakın olduğunu anladım. Şu an ise her zaman bizi gözetleyen bir kavramın var olduğunu gözemde canlanıyor.*

Ö15: *Önceden bu ayeti her an ölüm sana gelebilir gibi düşünüyordum. Şu an çok başka duygular içerisindeyim. Allah (c.c.) her an benim kalbime bakıyor. Bakmakla kalmıyor görüyor. Hislerimi ben daha tam olarak tanımazken O çok iyi biliyor.*

Ö18: *Bu ayeti çoğu zaman Maddî açıdan düşünürdüm. Ama sunumdan sonra yani Murâkabe kalp alemi vb. gibi ifadelerle manevî tarafı daha da etkileyici geldi. Bence insan baktığı, düşündüğü ve dokunduğu her şeyde Allah’ı aramaya çalışmalı. Yani tefekkür. Ayette geçen durum da bir tefekkürlük şaheseri.*

Ö10, Ö16 ve Ö17 kodlu öğrenciler tarafından

3.SORU: “Dışa dönük bir hayat mı yaşadığını düşünüyorsun yoksa ara ara içine dönerek kalbine yakınlaştığını anlar oluyor mu?” sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.

Ö10: *Bunu oyun hamuruna benzetebilirim. Oyun hamuru her türlü şekli alabilir ve güzel bir eser ortaya çıkması için titiz davranıp, toz kapmadan oluşturulması gerekir. Kalbin de böyle olduğunu düşünüyorum.*

Ö16: *Bu aynada iki ayakkabı olurdu. Spor ayakkabı ve topuklu ayakkabı. Spor ayakkabı ile çok rahat yürünebiliyor kolayca kötülük işlenebilmesi ve nefse rahat olduğundan daha cazip gelmesi gibi. Topuklu ayakkabı ile yürümek özen ister, bunu başardığımızda şık ve hoş giden bir görüntü kazanılır tıpkı iyilikler gibi. Onları da yapmak özen ister bazen yapmakta zorlanabiliriz ama sonra bu başardığımızda hoşnut ve mutlu oluruz.*

Ö17: *İkisi de oluyor. İmtihan yaşadığım anlarda yalnız hissettiğim anlarda ya da çok istediğim bir şeyin gerçekleştiği anlarda içe döndüğüm daha çok oluyor.*

Ö10, Ö16 ve Ö17 kodlu öğrenciler tarafından

3.SORU: “Dışa dönük bir hayat yaşadığınızı söylemişsiniz. Sunum sonrası kalbinizde yaşanan duyguyu ifade edebilir misiniz?” sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.

Ö10: *Sunumdan sonra Allah'ın (c.c.) beni her daim gözetlediğini hatırladım ve bir silkelenmem gerektiğini hissettim. Benimde kendi kalbimi gözetlemem gerektiğini öğrendim. Belki de bu zamana kadar hiç gözetlememişim kalbimi. Bu yüzden biraz pişman oldum ama öğrendiğim için de mutluyum.*

Ö16: *Zaman zaman içime dönüp bakmam gerektiğini biliyordum. Ama bilgim bunu nasıl yapacağım konusunda yeterli değildi. Dünya koşuşturmacası içinde kaybolduğumu hissederken şu an bu durumdan kurtulmanın bir yolu olduğunu öğrendim. Artık nasıl yapacağımı biliyorum sanırım. Bu duyguyu tatmak için sabırsızlanıyorum ve heyecanlı bir o kadar da mutluyum.*

Ö17: *Kalbime döndüm ve mutlu olduğunu fark ettim. Umudum arttı. Belki ben bir gül olamamama en azından gülü koklayabilirim, kokusunu aldıkça ona daha çok yaklaşabilirim ve belki zamanla benzemeye başlayabilirim diye düşündüm.*

Ö1, Ö5 ve Ö7 kodlu öğrenciler tarafından

4.SORU: “Dış görüntünüzü aynada kontrol ediyor musunuz. Peki iç güzelliklerinizi ne alemde olduğunu gösteren bir ayna olsaydı ne ile karşılaşacağını düşünürdünüz?” sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.

Ö1: *Bazen parlak iken, bazen matlaşabiliyor. Mat olduğunda parlatmaya gayret ediyorum.*

Ö5: *Yarısı parlak, diğer yarısı da siyah noktacıklar olan bir ayna olurdu.*

Ö7: *Karışık renklerle yansır. Duygularımın, iyilik ve kötülüklerimin de aynaya yansımalarının, benim de bunları görmem iyiliklerim için sevinmeme kötü davranışlarımın beni çirkinleştirdiğini görmek de davranışlarımı değiştirmeme sebep olurdu..*

Ö1, Ö5 ve Ö7 kodlu öğrenciler tarafından

4.SORU: “Dış görüntünüzü aynada kontrol ediyorsunuz. Ayna analoji örneğini öğrendikten sonra aynaya baktığınızda görüşünüzde bir değişiklik olacak mı?” sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.

Ö1: *İlk başta herkesin aynaya baktığında davranışlarında bir değişiklik olur. Ama insan, yaptığı ya da alıştığı davranışlarını gün geçtikçe görse de pişman olmadıkça değiştiremez. Bence o yüzden aynaya bakarken yanlışı ve doğruyu kabul edebilecek bir kalple bakmak gerekir.*

Ö5: *Sadece dış görünüşe değil, kalbe odaklanıp iç alemimizde her daim kontrol etmeyi Rabbimiz Teala'nın bizi gözetlediği gibi kalbimizi de daima gözetlemeyi, hatalarımızı görüp ilkin onları bilip sonra düzeltmeye çalışmayı. Lakin her an kalbimizi gözetlemeyi, kontrol etmeyi, orada neyin var neyin yok olduğuna bakmamız gerektiğini öğrendim. Yani kendimizi bilip kalbimize yabancı olmamayı anladım.*

Ö7: *Tabii ki artık iç görünüşümün dışa vurulmuş halini göreceğim. İç görünüşümü görünce, dış görünüşümün belki de benim için çokta önemi olmayacak.*

Ö2, Ö3 ve Ö6 kodlu öğrenciler tarafından

5.SORU: “Allah'ın sizi gördüğünü hissetmek duygusu sizde nasıl değişime yol açar?” sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.

Ö2: *Nefsimin istediği şeyleri yaparken daha iyi düşünüp vazgeçmeme yardımcı oluyor.*

Ö3: *İbadetlerimde, insan ilişkilerimde vs. daha çok dikkat etmeme yardımcı olur.*

Ö6: *Sırat-ı müstakim üzerinde daim olmamızı sağlar.*

Ö2, Ö3 ve Ö6 kodlu öğrenciler tarafından

5.SORU: “İç ve dış boyut kavram haritası sunulduktan sonra Allah’ın sizi gördüğünü hissetmek duygusu sizde nasıl değişime yol açtı? ” sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.

Ö2: *Daha temkinli, daha dikkatli ve daha düşünceli davranmama yol açtı. Daha çok kalbimin sesini dinlememe yol açtı.*

Ö3: *Allah’ın bizi görmesini ben her an aklımda tutmaya çalışacağım artık. Özellikle kurstan çıktığımda dışarıdaki hayatımda bunu aklımda tutmak benim için daha zor. Kursta bu kolay bir şey çünkü her an Allah kelamı ile meşgulüm ve bu unutmamı sağlıyor çok şükür. İnşallah bu kurstan gittiğimde de bu kavramı aklımda tutabilirim.*

Ö6: *İyi şeyler yaptığımda ve güzel şeyler düşündüğümde Allah’ın beni gördüğünü çok hissederdim. Kötü şeyler yaptığımda ise görünmeyi hiç istemezdim. Kalbimin varlığını manen hissettiğim bu sunum sonrasında görünmesini istemediğim özelliklerimden kaçacağımı ve uzaklaşacağımı düşünüyorum.*

Ö12, Ö13 ve Ö19 kodlu öğrenciler tarafından

6.SORU: “Tasavvuf kelimesinden ne anlıyorsunuz?” sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.

Ö12: *Güzel ahlâklı olmak isteyenlerin yapması gereken şey olduğunu düşünüyorum.*

Ö13: *İyilik, güzellik, güzel davranışları hatırlatıyor.*

Ö19: *İç güzelliğimizi ortaya çıkararak Allah’a ulaşma yolları olduğunu düşünüyorum.*

Ö12, Ö13 ve Ö19 kodlu öğrenciler tarafından

6.SORU: “Sunum sonrası tasavvuf kelimesiyle ilgili yeni öğrendiğiniz bilgiler nelerdir?” sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.

Ö12: *Kalıplaşmış bir algının yıkılmasında yardımcı oldu. Seçilmiş kişilerin değil herkesin ulaşabileceği bir şey olması.*

Ö13: *Tasavvuf böyle adını duyduğumuzda bile bu ne böyle? diye soracağımız çok zor diye düşüneceğimiz bir kavram. Ama herkesin bilmesi gereken aslında hayatında var olan hep yaşadığı ama farketmediği kavramları anlatıyor sadece. Mesela Murâkabe kavramı.*

Ö19: *Tasavvuf'u öğrenmenin hiç zor olmadığı ve anlamını yaşamamanın güzel olduğunu öğrendim. Sunum sonrası Tasavvufu hayatımızın temeline yerleştirmemiz gerektiğini düşündüm.*

Ö4, Ö11 ve Ö14 kodlu öğrenciler tarafından

7.SORU: “*Cebrail (as) bir gün Rasûlullah (s.a.v.)’a gelerek: “Bana İhsândan haber ver?” dedi. “Allah’a O’nu görüyormuşsun gibi ibadet etmemdir. Çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da O Seni muhakkak görür” (Buhârî, İman, 37) buyurdu. Cibril hadisinde anlatılmak istenen nedir? sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.*

Ö4: *Rabbimizi görmediğimiz halde ibadet ediyorken, biz Rabbimizi görmüş olsak da daha çok severek ve güzel yaparız. Aynı şekilde Cenabı Hak’ın da bizi gördüğünü hatırlarsak daha çok severek ve güzel yaparız.*

Ö11: *Her işte Cenâbı Hak’ın bizi gördüğünü bilmek ve her zaman gördüğünü bilerek davranmak.*

Ö14: *Allah’ın bizi her an gördüğü bilincinde olmamız gerektiğini, bizimde bunu hissederek davranmamız gerektiğini anlattığını düşünüyorum.*

Ö4, Ö11 ve Ö14 kodlu öğrenciler tarafından

7.SORU: “*Cebrail (a.s.) bir gün Rasûlullah (s.a.v.)’e gelerek: “Bana iyi İhsândan haber ver?” dedi. “Allah’a O’nu görüyormuşsun gibi ibadet etmemdir. Çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da O seni muhakkak görür” Buhârî, İman, 37) buyurdu. Cibril hadisinde anlatılmak istenen nedir? sorusuna aşağıdaki şekilde cevap vermişlerdir.*

Ö4: *Çok çok güzel. Kul daima Rabbini görmek ister. İbadetlerinde O’nu görüyormuş gibi yaparsa yaptığı ibadetlerin değer biçilemez olur. Ama insanlar desin diye yararsa da Rabbi’nin onu her zaman gördüğünün bilincinde olmalıdır.*

Ö11: *Allah her daim bizimle beraber bizim içimizi biliyor, dışımızı biliyor. Yani aslında biz bunları biliyorduk ama bu sunumdan sonra benim bakış açım değişti.*

Ö14: *Örneklendirerek açıklamak istiyorum. Mesela temizlik yaparken annemiz veya hocamız başımızdayken daha itina gösteririz. İbadetlerimizde de böyle Rabbimizin bizi gözetlediği bilincinde olursak daha güzel yaparız. Ve bunu bilen insan hata yapmaktan kaçınır.*

8.SORU: *Sunum öncesi ve sonrası öğrendiklerinizi karşılaştırır mısınız?*

Ö4: *Tasavvuf konusunda korkularım yatıştı. Kalbimdeki ve aklımdaki çıkmaz sokakların bir yola elbet çıkacağını gördüm. Konu hakkındaki önyargılarım gitti.*

Ö11: *Açıkçası bana bu sunum; Allah'a kendimi ne kadar yakın hissediyorum? Kendimi doğru şekilde mi görüyorum? diye sorgulattı ve gerek davranışlarımda, sosyal hayatımda, gerek ibadetlerimde kendimin daha çok farkına varıp Allah'ı daha Murâkabe terk edilme, yalnızlaşma, duygusunu önlediğinden*

Ö14: *Bazı şeyleri biliyordum. Ama bilmediklerimde vardı. Şunu fark ettim. Bildiğim şeyleri anlamadığım için bu konuda bilince sahip olmadığım için fiili manada bizleri harekete geçirir inşallah.*

3 Mayıs 2023 tarihinde gerçekleştirilen 3. mülâkat cevapları aşağıda verilmiştir.

9. SORU: *Bu şemalar içerisinden hangilerini daha çok beğendiniz?*

Ö12: *Havaalanı ve aynayı beğendim. Çünkü o benim daha kolay bir şekilde anlamama sağladı. Neyi kalbime sokacağımı, neyi çıkaracağımı anladım.*

Aynayı beğendim. Çünkü, Allah'ın bizim dış görünüşümüze değil, iç görünüşümüze baktığını anladım. O yüzden dış görünüş değil, iç görünüşü temizlemek gerektiğini anladım.

Ö9: *Benim konuyu anlamama en çok yardım eden şema odaklanma şemasıydı. Ondan sonra da kontrol kulesi şemasıydı.*

Odak: Odak benim hayatımın büyük bir parçasını oluşturuyor. Odaklanmamız gereken konuya odaklanmadığımızda bile bir şeylere odaklanmış oluyoruz. Yani her an odaklıyız. Odağımızı kontrol etmek önemli olduğu kadar da zor. Odağımı kontrol edebilirsem her anlamda yükselebileceğimi görmüş oldum bu

şema sayesinde. Bir kul olarak, öğrenci olarak, bana en büyük farkındalığı kattığı için en çok bunu sevdim.

Kontrol Kulesi: Benzetme, bir şeyleri fark etmeme ve bir kontrol kulesi sahibi olduğunu fark etmemi sağladı. Piste inecek duyguların benim kontrolümde olduğunu bilmek odağına sahip çıkabileceğimi hatırlattı.

Ö7: *Kul Daim kavram haritasını beğendim. Çünkü, her daim Allah'ın beni gördüğünün bilincinde olup hep buna göre hayatımı hatta her anımı, saniyemi geçirmem gerektiğini bana daha derinden hissettirdi. Ayna anolojisi ise bana kişiliğimi değiştirmek yerine dış görünüşümle ilgilendiğimi gösterdi. Ya da insanlara beni nasıl gördükleri onların akıllarında nasıl bir imaj uyandıracığımı düşünmek yerine iç dünyamı zenginleştirmem gerektiğini düşündürdü. Allah'ımın hep benimle birlikte olduğu bilgisini şekillerle görmek, tekrar hafızamda canlandırmamı kolaylaştırdı.*

Ö2: *Ben en çok Kul Daim Rabbini, Ayna ve Kontrol Kulesini beğendim.*

Kul Daim Rabbini: Çünkü her daim bilincinde olup hep buna göre hayatımı hatta her anımı, saniyemi geçirmem gerektiğini bana daha derinden hissettirdi.

Ayna: Bazen kişiliğimizi dış görünüşümüzle şekillendirmeye çalışırız. İnsanların beyninde buna göre profil oluştururuz. Ama Allah'ın bizimle olduğu bilincini aklımızdan çıkartmamalıyız.

Kontrol Kulesi: Rabbimiz her şeyi insanlarla aramızda bizi üzen diyaloglarda aslında onunda benimde kalbimde olanı bildiği için Allah'a teslim olup kalbimize kötü duyguların hiç olmaması gerektiğini anladım.

Ö8: *Ben en çok ayna'yı beğendim.*

Ayna: Örneğin görseli çok anlamlıydı. Kişinin dış görünüşü ne kadar güzel görünse de önemli olan kalpte insanların göremediği ama Allah'ın kişinin her halini gözetmesidir.

Ö11: *Ben en çok Kalbin Pusulası ve Kontrol Kulesini beğendim.*

Kalbin Pusulası: Kalbimin neyle daha çok meşgul olduğunu ve ne ile daha çok meşgul olması gerektiğini idrak ettim. Kalbimi hesaba çekmekte yardımcı oldu.

Kontrol Kulesi: Kalbimin neyi kontrol edip etmeyeceğini, nelere izin verip neye izin vermeyeceğini, kalbimi kontrol etmenin gerektiğinin bilincinde olarak yaşamam gerektiğini öğrendim.

Ö17: *Kul Daim Rabbini, Rab Daim Kulunu beğendim.*

Kul Daim Rabbini: Rabbimin beni daima gözetlediğini idrak etmemi sağladı. Her an kendimi hesaba çekmenin gerektiğini, benim her şeyimi bildiğini hatırlattı.

Ö14: *Ben en çok kontrol kulesini ve aynayı beğendim.*

Kontrol Kulesi: Duygularımı veya kendimi nasıl kontrol edip ona göre davranmamı sağladı.

Ayna: Allah'ın bizim dışımıza değil iç güzelliğimize baktığını anlamış oldum.

Ö19: *En çok Kul Daim Kalbini, Ayna ve Kontrol Kulesini beğendim.*

Kul Daim Kalbini: Bizi gözetleyen, koruyan bilen ve şahit olan olduğunu öğrendim.

Ayna: Süslenip püslenmek önemli değil, önemli olan kalbimizin daima temiz kalması.

Kontrol Kulesi: İçimizde yaşadığımız şeyleri kontrol etmeyi ve bunun bizim elimizde olduğunun farkına vardım.

10. SORU: Bu şemalardan önce Murâkabe kavramını biliyor muydunuz?

Ö12: *Sunumdan önce Murâkabe hakkında hiçbir şey bilmiyordum.*

Ö7: *Murâkabe kavramının anlamını sunumdan önce bilmiyordum.*

Ö2: *Sunumdan önce kavram olarak bilmiyordum.*

Ö8: *Sunumdan önce bilmiyordum.*

Ö11: *Sunumdan önce Murâkabe kavramını bilmiyordum.*

Ö17: *Sunumdan önce bilmiyordum.*

Ö14: *Sunumdan önce bilmiyordum.*

Ö19: *Sunumdan önce bilmiyordum.*

Üçüncü mülâkattan sonra öğrencilerin Murâkabe kavramı ile ilgili bilgilerin olmadığı sunum sonrasında Murâkabe kavramını öğrendiklerini söylemişlerdir.

Öğrencilerin en çok Kul Daim Kalbini, Ayna ve Kontrol Kulesini beğendikleri görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Farsça'da "hazine" anlamına gelen genç, bedeni canlı, ruhu diri; gönlü paylaşıma açık, hayattan beklentisi yüksek bir bireyken bu hazinenin kıymetinin bilinmediği ve gerekli önemin verilmediği durumlarda sonu büyük bir hüsrana olup hakikate ulaşamadığı görülmüştür. Devamlı "arayış ve çatışmalarla" geçen hareketli bir hayat içerisinde olan ergen, geleceğe umutla ve güvenle bakmak ister.

Tasavvufî ahlâk tarzı, günümüzde su gibi hava gibi muhtaç olduğumuz bir olgu haline gelmiştir. Bu çalışmada, Ana babalarının değil medyanın evladı olanların, ahlâkî erozyonun, vurdumduymazlık ve nemelazımcılığın, Avrupalı yaşam tarzına özentinin çoğaldığı günümüz gençliğinde evlatlarımıza; Allah Rasulü(s.a.v) "*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, sevdiren, nefret ettirmeyin*"(Buhârî, İlim, 11)hadisini kılavuz edinip, anlaşılması güç olup rafa kaldırılmış Tasavvufî kavramları güncelleme ve kolayca öğretmek amaçlanmıştır. Analoji ve kavram haritaları kullanılarak yapılan sunum sırasında anlatılan konuyu öğrencilerin istekle ve dikkatle dinledikleri görülmüştür. Sunum sonrasında yapılan anket bize, Tasavvufî kavramlarla karşılaşan öğrencilerin verdiği cevaplar, tezin gerçek amacı ve sonucu anlatmamızı kolaylaştıracağı düşüncesiyle burada paylaşılmıştır.

- İyi şeyler yaptığımda ve güzel şeyler düşündüğümde Allah'ın beni gördüğünü çok hissedirdim. Kötü şeyler yaptığımda ise görünmeyi hiç istemezdim. Kalbimin varlığını manen hissettiğim bu sunum sonrasında görülmesini istemediğim özelliklerimden kaçacağımı ve uzaklaşacağımı düşünüyorum.

-Açıkçası başta bu kadar etkileyici olacağını düşünmemiştim. Gerçekten yapılan benzetmeler, işitsel hafızanın yanında görsel hafızanın çalışması anlayışını kolaylaştırdı. Klasik bir slayt gösterisi olsaydı ilgimi bu kadar çekmezdi. Elle tutulup, gözle görülmeyen bu gibi kavramların somutlaştırılması, zihnimde ve kalbimde silinmez bir yer etti.

-Sunumdan sonra Allah(c.c)'ın beni her daim gözetlediğini hatırladım ve bir silkelenmem gerektiğini hissettim. Benimde kendi kalbimi gözetlemem gerektiğini öğrendim. Belki de bu. Zamana kadar hiç gözetlememiştim kalbimi. Bu yüzden biraz da pişman oldum ama öğrendiğim için mutluyum.

- Zaman zaman içime dönüp bakmam gerektiğini biliyordum. Ama bilgim bunu nasıl yapacağım konusunda yeterli değildi. Dünya koşturması içinde kaybolduğumu hissederken şu an bu durumdan kurtulmanın bir yolu olduğunu öğrendim. Artık nasıl yapacağımı biliyorum, sanırım. Bu duyguyu tatmak için sabırsızlanıyorum ve heyecanlı bir o kadar da mutluyum.

- Kalbime döndüm ve mutlu olduğumu fark ettim. Umudum arttı. Belki ben bir gül olamam ama en azından gülü koklayabilirim. Kokusunu aldıkça ona daha çok yaklaşabilirim ve belki zamanla benzemeye başlayabilirim diye düşündüm.

Görüldüğü üzere alınan cevaplar sonucunda Murâkabe kavramı hakkında istenilen farkındalık düzeyinin sağlandığı, eğitimin başarıyla amacına ulaştığı görülmüştür.

5.2. Öneriler

Örnek ahlâklarıyla hala günümüzde bize ışık tutmaya eden, Mevlâna ve Yunus gibi dillerden düşmeyen bu güzel insanları yetiştiren Tasavvuf kültürünün varlığından günümüz gençliğinin adını bile bilmediği görülmektedir.

Eğitim sistemimizin ezbere dayalı oluşu bilginin yeterince özümsememesini, içselleştirilmemesini ve kolay unutulmasını sağlamaktadır. Halbuki eğitim öğretim her yaştaki öğrenci için ilginç, zevkli ve merak uyandıran bir biçimde uygulanabileceği inancındayız. Analoji ve kavram haritaları görselliği desteklediğinden kalıcı hafızada daha fazla yer etmekte, bilginin özümsemesini ve bu sebeple de günlük hayatta kullanımını kolaylaştırmaktadır. Tasavvuf eğitiminde, bu kavramların görsel hafıza teknikleri ile gençlerde daha kalıcı hale gelebileceği düşüncesindeyiz.

- Fotoğrafik hafıza teknikleri kullanılarak bir duygunun ve kavramın inanç buhranı yaşayan insanlara (ateist, deist, agnostik) uygulanarak, onların kalplerinin, Rab'lerine dönmeleri sağlanabilir.

- "*Rabb'in seni bırakmadı ve sana darılmadı*".(Duhâ, 93/3).-"*Nerede olursanız olun, O dâimâ sizinle beraberdir. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.*" (Hadid 57/4). Bu ayetlerle de Tasavvufî kavramlar ilişkilendirilip yeni anoloji ve kavram haritaları hazırlanabilir. Tasavvufî kavramlar yalnızlaşma, duygusunu önlediğinden, anaokulundan başlayıp, tüm eğitim kurumlarında, kredi ve yetiştirme yurtlarında, huzur evlerinde kavram ve zihin haritaları kullanılarak uygulanabilir.

- Tasavvufî kavramların tümü için fotoğrafik hafıza teknikleri, kavram ve zihin haritaları hazırlanabilir.

-Murâkabe ve edep ilişkisi çalışılabilir.

KAYNAKÇA

- Abay, K.C. (2020). Türk Din psikolojisi çalışmalarında ergenlik dönemi dinsel gelişimi literatürü (1963-2020) üzerine bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 2, 162-220.
- Altınköprü, T. (2000). *Genç kız psikolojisi ve dindarlığı*. İstanbul: Hayat Yay.
- Altınsoy, Y. (2016). *Ergenlerde umutsuzluk ve boyun eğici davranışlar ilişkisinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altıntaş, H. (1991). *Tasavvuf tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınevi.
- Armaner, N. (1980). *Din psikolojisine giriş*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Avcı, Ü.P. (2003). Tasavvuf ve insan eğitimi. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 27 (2), 55-62.
- Aydın, G. (2010). Zihin haritalama tekniğinin dinlenenini anlamaya ve kalıcılığa etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 47-62.
- Aydın, H. (1976). *Muhasibî'de tasavvuf felsefesi*. Ankara: Pars Matbaacılık.
- Aydın, M.Z. (2005). *Din öğretiminde yöntemler*. Ankara: Nobel Yayın.
- Aydın, G. (2009). *Zihin haritalama tekniğinin dinlenenini anlamaya etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahadır, A. (1994). *Ergenlik döneminde dinî şüphe ve tereddütler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BALım, A. G. ve Evrekli, E. (2010). Fen ve teknoloji öğretiminde zihin haritası ve kavram karikatürü kullanımının öğrencilerin akademik başarılarına ve sorgulayıcı öğrenme becerileri algılarına etkisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 76-98.
- BALım, A.G. (2013). The effect of mind-mapping applications on upper primary students' success and inquiry-learning skills in science and environment education. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 22 (4), 337- 352.

- Baran, E. (2022). *Görsel sanatlar dersinde uygulanan zihin haritası tekniğinin öğrencilerin akademik başarı, tutum ve kalıcılığına etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Başkurt, İ. (2002). İslam eğitime dair bazı meseleler. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 9, 89-113
- Baymur, F. (1994). *Genel psikoloji* (13. baskı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Beydâvî, K. (1998). *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevîlet-tefsîru'l-Beydâvî*, 1-5 Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî.
- Bilgin, B. (1991). *Mualla. Din öğretimi*. Ankara: Akid Yayınları.
- Binbaşoğlu, C. (1975). *Gelişim psikolojisi*. Ankara: Binbaşoğlu Yayınevi.
- Brinkmann, A. (2007). Graphical knowledge display-mind mapping and concept mapping as efficient tools in mathematics education. *Elementary Education Online*, 6 (1), 1-11.
- Buhârî, E. A. M.İ. (1980). *el-Câmiu's-sahîh, I-IV*, 1.Baskı. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye.
- Bulut, M. (2006). *Delilleriyle İslam akaidi*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Buzan, T. (2009). *Akıl haritaları: Yaratıcılığınızı harekete geçirin ve dönüştürün*. H. Öneş (Ed.). İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Certel, H. (2003). *Din psikolojisi*. Ankara: Andaç Yayınları.
- Curcuni, S.Ş. (1983). *Ta'rifât*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Cüceloğlu, D. (2016). *İnsan ve davranışı: Psikolojinin temel kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Çapar, B. (2008). *Farklı ortaöğretim öğrencilerinde dindarlık ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çekin, A. (2013). Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinde tasavvuf öğretimi: Öğretim programı (2010) çerçevesinde bir analiz. *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, 13 (1), 139-148.
- Çetin, İ. (2010). *Mümin'in istikameti; Velînin kerâmetidir*. Isparta: Dilara Yayınları.

- Çolakoğlu, R. (2006). *Yenilenen ortaöğretim Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi dersi on birinci ve on ikinci sınıf müfredat programının kavram haritası tekniği ile işlenişi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, M. (2000). *Ölümdaki hayat, Tasavvuf düşüncesinde ölüm*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Derman, O. (2008). Ergenlerde psiko-sosyal gelişim. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi sürekli tıp eğitimi etkinlikleri. *Adolesan Sağlığı II, Sempozyum Dizisi*, No:63, 19-21.
- Dilber, R. (2006). *Fizik öğretiminde analogi kullanımının ve kavramsal değişim metinlerinin kavram yanlışlarının giderilmesine ve öğrenci başarısına etkisinin araştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Duit, R. (1991). On the role of analogies and metaphors in learning science. *Science Education*, 75 (6), 649-672.
- el-Hâkim, S. (2005). *İbnü'l-Arabî sözlüğü*. (Çev. E. Demirli). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- el-Muhâsibî (1971). *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân*. thk. H. Kuvvetli. Beyrut: Dârü'l-fikr.
- el-Muhâsibî (1993). *Şerhu'l-marife ve bezlü'n-nasiha*. thk. Salih A. eş-Yâmî. Beyrut: Dımaşk.
- el-Muhâsibî, E. A. H. B. E. (2010). *Er-ri'âye li-hukûkillâh*. thk. Abdülkadir A. Atâ. (3. Baskı). Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye.
- el-Muhâsibî, E. A. H. B. E. (1993). *Şerhu'l-ma'rife ve bezlü'n-nasiha*. thk. Salih A. eş-Şâmî. Dımaşk-Beyrut.
- Eraydın, S. (1994). *Tasavvuf ve tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ergül, A. (2000). *Kur'an ve Sünnet'te kalbî hayat*. İstanbul: Altınoluk Yayınları.
- Glynn, S.M. (1994). *Teaching science with analogy: A strategy for teachers and textbook authors*. National Reading Research Center.
- Göktaş, V. (2011). Tasavvufî terbiyenin günümüz din eğitim-öğretimine sunabileceği imkânlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52 (2), 137-155.
- Gözütok, Ş. (2012). *Süfî pedagojisi -tasavvufta şahsiyet eğitimi*. İstanbul: Nesil Yayınları.

- Gruber, A. (1979). *Ergenlik çağı gençlerinde dinî gelişme*. H. Hökelekli (Çev.). *Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi*, Hicret Özel Sayısı, 9-17.
- Gül, H. (2014). *Mesnevî'de tasavvufî tefsir*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gümüshânevî, A.Z.N. (2007). *Câmiu'l-usûl fi'l-evliyâ*, thk. Ahmed Ferid el-Mezidi, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Güneş, A. (2016). Din öğretiminin yapılandırmacı temelleri ve yeni bir öğrenme-öğretme materyali olarak zihin haritaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (6), 1488-1500.
- Gürdal, A., Şahin, F. ve Çağlar, A. (2001). *Fen eğitimi, ilkeler, stratejiler ve yöntemler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Horton, P., Mcconney, A.A., Gallo, M., Woods, A. L., Senn, G.J., Hamelin, D.(1993). An investigation of the effectiveness of concept mapping as an instructional tool. *Science Education*, 77 (1), 95-111.
- Hökelekli, H. (1983). *Ergenlik çağı gençlerin dinî gelişimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hökelekli, H. (2005). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hökelekli, H. (2010). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaptan, F. (1998). Fen öğretiminde kavram haritası yönteminin kullanılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 95-99.
- Kaptan, F. ve Arslan, B. (2002). *Fen öğretiminde soru-cevap tekniği ile analogi tekniğinin karşılaştırılması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Karacoşkun, M.D. (2007). İbnü'l-Arabî'de İnsan psikolojisine yaklaşımlar ve kişilik çözümlenmeleri. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7 (2), 71-108.
- Karaman, F. ve Ural, İ. (2006). *Dinî kavramlar sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kâşanî, A. (2004). *Tasavvuf sözlüğü* (Çev. E. Demirli). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kavun, Y. (2016). *Ergenlerde dindarlık ve insani değerler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kehya, İ. (2018). *Nakşibendilikte murâkabe ve İhsân*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kesercioğlu, T., Yılmaz, H., Çavaş, P. H., ve Çavaş, B. (2004). İlköğretim fen bilgisi öğretiminde analogilerin kullanımı: Örnek uygulamalar. *Ege Eğitim Dergisi*, 5 (1), 35-44.
- Keyifli, Ş. (1997). Yaygın din eğitimi açısından mürşit kavramının değerlendirilmesi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 249-260.
- Kılıç, Ö. (2009). *Öğretmen ve öğrenci merkezli analogi kullanımının dolaşım sistemi konusundaki başarıya etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kızılar, H. (2017). *Tasavvufta karakter eğitimi*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Kızılar, H. (2019). Hayatı algılamada değerleri uygulama yöntemi: Tasavvuf. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 320-338.
- Kinchin, L.M. (2000). Case study: Concept mapping in biology. *Journal of Biological Education*, 34 (2), 61-68.
- Kocamanoğlu, F. N. (2021). *Geç ergenlik döneminde flört şiddeti ile çocukluk çağı ruhsal travmaları ve ruhsal belirtiler arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kolbay, B. (2008). *Ön-ergenlikte entelektüel ketlenmenin projektif testler aracılığıyla incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Korkmaz, M. (2019). *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders programının kavram haritaları ile işlenişi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korukcu, A. (2007). *Kavram haritalarının din öğretiminde kullanımı (İlköğretim din kültürü ve ahlâk bilgisi dersi 7. sınıf 1. ünite Kur'an-I Kerim'i tanıyalım ünitesi örneğinde bir uygulama örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köylü, M. ve Altaş, N. (2012). *Din eğitimi* (2. baskı). Ankara: Gündüz Yayıncılık.
- Kulaksızoğlu, A. (2020). *Ergenlik psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kutub, M. (1991). *Eğitimde dinin rolü. İslami eğitim -araçlar ve amaçlar*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Küçükturan, G. (2003). Okul öncesi fen öğretiminde bir teknik: analogi. *Milli Eğitim Dergisi*, 157, 16-21.

- Liu, X., Hinchey, M (1996). The internal consistency of a concept mapping scoring schem and its effect on prediction validity. *International Journal of Education*, 18 (8), 923-937.
- Mason, L. (1994). Cognitive and metacognitive aspects in conceptual change by analogy. *Instructional Science*, 22 (3), 157-187.
- Maviş, İ. (2015). *Çocukta anlam bilgisi gelişimi*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü (2014). *İslam ahlâkı dersi öğretim programı*. Ankara.
- Murat, R. (2013). *Ergenlik rehberi*. İstanbul: Eşik Yayınları.
- Muratlı, S. (2007). *Antrenman bilimi yaklaşımıyla çocuk ve spor*. Ankara: Nobel YayınDağıtım
- Novak, J. (1998). *Learning creating and using knowledge: Concept maps as facilitative tools in schools and corporations*.Manwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Novak, J.D. ve Gowin, D.B. (1999). *Leaming how te leam*. Printed in the United State of America Typeset in Galliard.
- Oral, B. ve Avanoğlu, Y. (2011). *Öğrenme öğretme kuram ve yaklaşımları, öğrenme stilleri ve öğrenme stili modelleri*. B. Oral (Ed.). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Öcal, M. (2007). *Din Eğitim ve öğretiminde metodlar*. Ankara: TDV Yayınları..
- Öner, H. (2020). *Ergenlik döneminde dinî şüphe ve sorgulamalar: Lise öğrencileri üzerinde nitel bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özüdoğru Erdoğan, H. (2014). Ergenlik döneminin dinî ve toplumsal gelişimi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1), 153 - 166.
- Pakalın, M.Z. (1971). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınları.
- Parlaz, E. A. ve Tekgül,N., Karademirci, E.ve Öngel, K. (2012). Ergenlik dönemi: Fiziksel büyüme, psikolojik ve sosyal gelişim süreci. *Turkish Family Physician*, 3 (4), 10-16.
- Pearsall, N.R., Skipper, J., Mintzes, J. (1997). Knowledge restructuring in the life sciences: A longitudinal study of conceptual change in biology.*Science Education*, 81 (2), 193- 215.

- Peker, Hüseyin (2013). *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Proctor, T. (1999). *Creative problem solving for managers*. London: UK Routledge.
- Richard, I.A. (1997). *Classroom instruction and managemet*. The Mc Graw-Hill Companies.
- Roth, M.W. (1994). Science discourse throughd collaborative concept mapping: new perspectives for the teacher. *International Journal of Science Education*, 16 (4), 437-455.
- Sâfi, F.A. (2008). *Reşehâti ayni'l-hayât fî menâkıbı meşâyihü't-Tarîkati'n Nakşibendiyye ve âdâbihimi'n-nebevîyyeti ve esrârihimi'r-Rabbâniyye*, Arapça'ya çev. Muhammed Murad b. Abdullah el-Kâzânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'lİlmiyye.
- Santrock, J. (2014). *Ergenlik*. (Çev. M. Siyez), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sayar, K. ve Dinç, M. (2016). *Psikolojiye giriş*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Sayın, E. (2018). *Tasavvuf eğitimi. Hafıza teknikleriyle tasavvuf kavramları*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Sayın, E. (2018). *Kalbine hatırlat. Hâfıza teknikleriyle tasavvuf kavramları*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Seccadi, C. (2007). *Tasavvuf ve irfan terimleri sözlüğü*. (Çev: H. Uygur). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Şahin, F., Gürdal, A., Macaroğlu, E. (1994). *Kavramlar haritası ve V diyagramı. I. ulusal fen bilimleri sempozyumu bildirileri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, Ş. ve Özçelik Çövenler, Ç. (2016). Ergenlik dönemi ve sosyalleşme. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, 5 (1), 42-49.
- Şenel, A. (2008). *Eğitimin temel kavramları. Eğitim bilimine giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şentürk, H. (2010). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şentürk, H. (2017). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: İz Yayıncılık
- Temel, F.ve Aksoy, A. (2016). *Ergen ve gelişimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Türkbay, T., Özcan, C., Doruk, A. ve Sekmen, K. (2005). Ergenlikteki kimlik bocalaması üzerine cinsiyetin etkisi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12(2), 69-74.

- Türker, Ö.T. (2018). *Anlamı tamamlamak -İslam düşünce geleneğinin Anadolu coğrafyasındaki bileşenleri*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Türkyılmaz, H. (2017). Yenilikçi bir öğretim tekniği olarak zihin haritalama ve din eğitiminde kullanımı. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 2 (3), 148-161
- Uğurel-Şemin, R. (1984). *Gençlik psikolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Uludağ, S. (2006). *Murâkabe*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları.
- Windmiller, M. (1995). Ahlâk gelişimi ve ahlâki davranış. D. Öngen (Editörler). *Ergenliği anlamak içinde* (s.227-238). Ankara: İmge Kitabevi.
- Yavuz, K. (1998). *Günümüzde din eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Yavuz, A. (2009). *18-25 yaş üniversite gençliğinde dinî inanç ve umutsuzluk ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, K. (2012). *Çocukta dinî duygu ve düşüncenin gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yavuzer, H. (1998). *Çocuk psikolojisi* (15. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2019). *Gençleri anlamak*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yayla, A. (2005). Kant'ın ahlâk eğitimi anlayışı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38 (1), 73-86.
- Yılmaz, H.K. (1994). *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yörükoğlu, A. (2000). *Gençlik çağı* (11. baskı). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yüce, F. (2009). *Gençlerde dinî yönelim ve kişilik*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, N. (2009). *Ergenlerin akran ilişkileri ve yalnızlık düzeylerinde evde internet kullanımının etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

